

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ЮДКО ЛЮДМИЛА ВІТАЛІЇВНА

УДК 81-115'242'243: [316.647.5: 355.34]

**КОНЦЕПТ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* У ДИСКУРСІ СПЕЦСЛУЖБ
(на матеріалі англійської, німецької, російської, української мов)**

10.02.15 – загальне мовознавство

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник:

Компанцева Лариса Феліксівна,

доктор філологічних наук, професор

КИЇВ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	15
1.1 Мовна та концептуальна картини світу як відображення свідомості нації, їхня роль у лінгвістичних дослідженнях	15
1.2 Мовна/концептуальна картина світу нації як когнітивна основа формування дискурсів сектору безпеки	20
1.3 Поняття <i>концепт</i> у системі лінгвістичного знання	23
1.4 Дискурс спецслужб як інституційний дискурс	31
1.4.1 Підходи до категорії <i>дискурс</i> у сучасному мовознавстві	31
1.4.2 Інституційний дискурс як результат соціальних практик	35
1.4.3 Інституційність дискурсу спецслужб	39
1.5 Дискурс толерантності в інституційних комунікаціях	45
1.5.1 Концепт <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у гуманітарному науковому дискурсі	45
1.5.2 Прагматика дискурсу толерантності	47
Висновки до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i>	53
2.1 Триангуляційний підхід до концепт-аналізу	53
2.2 Концептуальний аналіз: пошук методики	56
2.3 Дискурс-аналіз у сучасних лінгвістичних дослідженнях	63
2.4 Методика дослідження концепту <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у дискурсах спецслужб	66
Висновки до розділу 2	70
РОЗДІЛ 3 КОНЦЕПТ <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> У ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ, НІМЕЧЧИНИ, РОСІЇ, УКРАЇНИ	72
3.1 Концепт <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у лінгвокультурах країн, мови яких	

	3
досліджуються	72
3.1.1 Специфічні риси концепту <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у досліджуваних лінгвокультурах	72
3.1.2 Спільні риси концепту <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у досліджуваних лінгвокультурах	76
3.2 Етимологічний і семантичний аналіз вербалізатора концепту <i>толерантність</i> у досліджуваних мовах	84
3.3 Інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> носіями зіставлюваних лінгвокультур на основі лексикографічних дефініцій	93
3.4 Інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття стимулу <i>толерантність спецслужби</i> реципієнтами експерименту, проведеного інтернет-ресурсах Великої Британії, Німеччини, Росії, України	100
Висновки до розділу 3	111
РОЗДІЛ 4 КОНЦЕПТ <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> У ДИСКУРСАХ ОФІЦІЙНИХ САЙТІВ СПЕЦСЛУЖБ	115
4.1 Концепт <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у міжнародних нормотворчих та державних законодавчих документах	115
4.2 Динаміка дискурсу толерантності спецслужб як результат позалінгвальних інформативних впливів	122
4.2.1 Інформативність як маркер дискурсу толерантності спецслужб	122
4.2.2 Концепт <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України у період 2011-2013 років	124
4.2.3 Концепт <i>ТОЛЕРАНТНІСТЬ</i> у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України у період 2014-2015 років	137
4.3 Інституційний дискурс толерантності спецслужб VS дискурсивна	

		4
	поведінка представників громадянського суспільства	157
4.4	Прагматика адресант-адресатних відношень у дискурсі толерантності	166
	Висновки до розділу 4	174
	ВИСНОВКИ	178
	СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	186
	СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ	224
	ДОДАТКИ	227

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЛК	англійська лінгвокультура
англ.	англійська мова
ВД	віртуальний дискурс
ЗМК	засоби масової комунікації
ЗС	Збройні Сили
КДА	критичний дискурс-аналіз
КТГ	концептуально-тематична група
ЛК	лінгвокультура
НЛК	Німецька лінгвокультура
нім.	Німецька мова
РЛК	російська лінгвокультура
рос.	російська мова
УЛК	українська лінгвокультура
укр.	українська мова

ВСТУП

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб на матеріалі офіційних ресурсів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України. У роботі визначено параметри дискурсу толерантності та охарактеризовано його роль в інституційних комунікаціях, зокрема комунікаціях спецслужб, проаналізовано спільні та відмінні риси концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у мовах, що досліджуються, визначено складові концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ*, вивчено дискурсоутворювальну роль концептуальної парадигми *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством.

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* є предметом дослідження багатьох гуманітарних дисциплін: історії (С. Йосипенко, О. Тягло, М. Хом'яков, В. Козлов та ін.), конфліктології (Т. Воронцова, В. Марлов, А. Петрецький, В. Ситаров, Г. Солдатова, Б. Хасан та ін.), педагогіки (В. Андрущенко, Л. Головата, О. Грива, Л. Дробижева, В. Кукушин, В. Coloroso, D. Schilling та ін.), політології (Є. Бистрицький, М. Гулієв, О. Капто, Г. Оліниченко, В. Рахманін, О. Родіонова та ін.), психології (А. Асмолов, Г. Бардієр, В. Бойко, С. Вершинін, М. Єшин, О. Швачко та ін.), соціології (Д. Зинов'єв, Е. Кемеров, С. Мендус, Дж. Мілль, В. Соколов, L. Busch, K. Lohrmann та ін.), філософії (А. Абрамов, Р. Валітова, В. Гараджа, В. Золотухін, Ю. Іщенко, Н. Круглова, Дж. Локк, В. Миронов, Ж. Руссо та ін.).

Багатоаспектність аналізу концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* та дискурсу толерантності зумовлює різноспрямованість лінгвістичних пошуків щодо лінгвокультурного аспекту проблеми толерантності (І. Вепрева М. Гловинська, М. Димарський, Н. Купіна, Б. Назаров, С. Тер-Мінасова, Н. Формановська, О. Шмельов), лінгвокогнітивних особливостей концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* (Н. Вдовиченко, М. Голєв, Н. Муравйова, З. Попова, Й. Стернін, Ю. Щербініна та ін.), прагматичних принципів толерантної мовленнєвої поведінки та

культури мовлення (В. Гольдін, О. Михайлова, Б. Хасан, Ю. Южакова), соціолінгвістичних чинників, що зумовлюють толерантну/інтолерантну поведінку представників певної спільноти (Л. Крисін, Б. Хасан). Нещодавно виокремився новий напрям лінгвістичного осмислення проблеми толерантності – дискурсивний (М. Уолцер, Ю. Хабермас, О. Шейгал), який досліджує дискурсоутворювальну роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* і когнітивно-прагматичні принципи організації дискурсу толерантності. Водночас особливості реалізації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб досліджено не було, не простежувалися також принципи реалізації дискурсу толерантності в комунікаціях силових відомств із громадянським суспільством. Цей факт зумовлений певними позалінгвальними чинниками: відносною закритістю діяльності спецслужб, переважно вертикальною організацією комунікацій, невисоким рівнем діалогічності із громадянським суспільством.

Актуальність дисертаційної праці зумовлена необхідністю комплексного вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у сучасних комунікаціях, зокрема спецслужб, що передбачає вивчення лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у мовах, що досліджуються, його когнітивно-семантичних трансформацій, зумовлених позалінгвальними чинниками, у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*. Дискурс толерантності – невід’ємний складник міжкультурних комунікацій сучасного глобального світу, оскільки забезпечує можливість максимально демократичного розв’язання конфліктів та суперечностей різного рівня – від міжособистісних до геополітичних. Визначення лінгвокогнітивних та лінгвопрагматичних принципів формування дискурсу толерантності в діяльності спецслужб сприятимуть формуванню ефективних інституційних комунікацій із громадянським суспільством, створенню алгоритмів взаємодії у парадигмі *інституційний дискурс толерантності VS дискурсивна поведінка представників громадянського суспільства*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (№ 16БФ044-01 «Україна і сучасний світ: міжмовний та міжкультурний діалог»), а також в рамках міжвідомчої (Національна академія Служби безпеки України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України») науково-дослідної роботи за темою «Інтернет-лінгвістика: теоретичні та прикладні аспекти» (номер державної реєстрації 0112UOO7122, терміни виконання роботи: травень 2012 року – грудень 2020 року), що виконується кафедрою загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка спільно із кафедрою теорії та практики перекладу Національної академії Служби безпеки України.

Результати спільного наукового дослідження апробовано в межах виконання міжвідомчою робочою групою Плану заходів з реалізації Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки України та Міжнародним секретаріатом НАТО, затвердженого секретарем Ради Національної безпеки і оборони України від 15 листопада 2015 року, Плану реалізації підрозділами Служби безпеки України Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки України та Міжнародним секретаріатом НАТО, затвердженого Головою Служби безпеки України від 30 грудня 2015 року.

Метою дисертаційної праці є дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсі спецслужб на матеріалі офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- сформулювати теоретичні положення дисертації, схарактеризувати підходи до дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у сучасній лінгвістиці;

- розробити методику дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб;
- схарактеризувати спільні та специфічні риси концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних лінгвокультурах;
- визначити рівень сформованості концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБИ* в концептуальній свідомості представників лінгвокультур, що досліджуються на основі асоціативного експерименту в англійських, німецьких, російських, українських інтернет-ресурсах;
- встановити системоутворювальні параметри дискурсу толерантності в інституційних комунікаціях спецслужб країн, мови яких вивчаються;
- обґрунтувати амбівалентність концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних ресурсів спецслужб як підґрунтя для виникнення субконцептів *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ*;
- проаналізувати динаміку дискурсу толерантності спецслужб як результату позалінгвальних інформативних впливів у періоди 2011-2013 та 2014-2015 років у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

Об'єктом дослідження є концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України.

Предметом дослідження є дискурсоутворювальна роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством країн, мови яких вивчаються.

Фактичний матеріал дисертації становлять 2000 дискурсивних фрагментів, представлених на офіційних сайтах спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України (500 англомовних, 500 німецькомовних, 500 російськомовних, 500 українськомовних одиниць); 600 реакцій, отриманих у результаті асоціативного експерименту щодо сприйняття стимулу *толерантність спецслужби* серед англо- (100), німецько- (100), російсько- (200), українськомовних (200) респондентів віком 19-45 років.

Джерельною базою дисертації є: законодавчі документи країн, мова

яких досліджується: Конституція України, Закон України “Про національні меншини в Україні”; Закон України “Про освіту”, Закон України “Про Службу безпеки України”, Закон України “Про Службу зовнішньої розвідки України”, Конституція РФ, Федеральний закон РФ “О национально-культурной автономии”, Федеральний закон РФ “О внешней разведке РФ”, Федеральний закон РФ “О федеральной службе безопасности”, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Declaration of Migration, Declaration of Principles on Tolerance, das Grundgesetz der BRD, Gesetz über den Bundesnachrichtendienst, Gesetz über die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in Angelegenheiten des Verfassungsschutzes und über das Bundesamt für Verfassungsschutz, Security Service Act 1989, тощо; *міжнародні законодавчі документи:* Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини, Загальна декларація прав людини, проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН, Конвенція ООН про статус біженців, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, тощо; *офіційні сайти спецслужб країн, мова яких досліджується:* <http://www.mi5.gov.uk>; <http://www.sis.gov.uk>; <http://www.bfv.de>; <http://www.bnd.de>; <http://www.fsb.ru/fsb/npd.htm>; http://svr.gov.ru/svr_today/doc.htm; <https://ssu.gov.ua>; <http://szru.gov.ua>; *словники:* Великий тлумачний словник сучасної української мови (В. Бусел, 2005), Етимологічний словник української мови (2006); Словарь иностранных слов (М. Комлев, 2000), Краткий психологический словарь (Л. Карпенко, 1998); Український асоціативний словник (С. Мартінек, 2007); Русский ассоциативный словарь (Ю. Караулов, 1996), Словник іншомовних слів (О. Мельничук, 1974), Словник синонімів української мови (А. Бурячок, 2006); Словник української мови (Л. Артем’єва, 1979), Этимологический словарь русского языка (М. Фасмер, 2007); Collins English Dictionary (2006), Das Bedeutungswörterbuch (С. Duden, 2010), Das Herkunftswörterbuch (С. Duden, 2007), The Online Etymology Dictionary (D. Harper, 2001), тощо.

Методи дослідження. *Зіставний* метод дав змогу визначити спільні та

специфічні риси лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах, *описовий* метод сприяв ідентифікації зв'язків вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*. Триангуляційний підхід забезпечив можливість поєднання лінгвістичних та загальнонаукових методів, що доповнюють один одного й дають можливість отримати найбільш вірогідний результат, а саме: на основі *етимологічного* й *семантичного* аналізів було визначено особливості формування лексеми *толерантність* у досліджуваних мовах; *інтерпретативний* аналіз асоціацій дав змогу визначити особливості сприйняття концептів *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* і *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ* носіями мов, що досліджуються; за допомогою *методу* моделювання було вибудовано моделі концептів *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* і *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ* у досліджуваних ЛК. *Дискурс-аналіз* офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються, посприяв визначенню спільних та відмінних особливостей у позиціонуванні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України у періоди 2011-2013 років та 2014-2015 років; на основі *контент-аналізу* офіційних сайтів спецслужб було сформовано концептуально-тематичні групи концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*; на основі *семантичного* аналізу зроблено висновок щодо сутності дискурсів толерантності та інтолерантності; *прагматичний аналіз* сприяв визначенню зумовленості дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства інституційним дискурсом (ін)толерантності спецслужб.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що в ній **уперше**: *запропоновано* методику комплексного дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб на матеріалі різноструктурних мов; *визначено* особливості дискурсу толерантності в інституційних комунікаціях, зокрема спецслужб; на основі асоціативного експерименту в англо-, німецько-, російсько-, українськомовних інтернет-ресурсах *схарактеризовано* рівень сформованості концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБИ* в концептуальній свідомості представників лінгвокультур, що досліджуються; *проаналізовано*

динаміку дискурсу толерантності спецслужб як результату позалінгвальних інформативних впливів у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*; встановлено лінгвопрагматичну та лінгвокогнітивну зумовленість дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства інституційним дискурсом (ін)толерантності спецслужб.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їхнього застосування під час викладання дисциплін “Загальне мовознавство”, “Лінгвістичний аналіз тексту та дискурсу”, “Лінгвокраїнознавство”, “Лінгвоконцептологія”, а також при написанні посібників і підручників із цих дисциплін. Спостереження, висновки та фактичний матеріал дисертації можуть бути використані в діяльності підрозділів Служби безпеки України та інших силових відомств, що опікуються проблемами комунікацій із громадянським суспільством та світовою спільнотою.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлювалися в доповідях на 7 міжнародних наукових конференціях: “Megaling'2010. Горизонты прикладной лингвистики и лингвистических технологий” (Партеніт, 2010), “Рецепція наукової спадщини професора Станіслава Семчинського і сучасна філологія” (Київ, 2011), “Мови і світ: дослідження та викладання” (Кіровоград, 2012), “Мова й література в глобалізованому світі: взаємодія та самотність” (Київ, 2012), “Пріоритети мовознавчої науки у контексті глобалізаційних процесів” (Київ, 2015), “Психолінгвістика в сучасному світі – 2015” (Переяслав-Хмельницький, 2015), “Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє” (Львів, Люблін, 2016); а також на 10 всеукраїнських конференціях: “Етнічні виміри універсуму: мова, література, культура” (Київ, 2010), “Сучасні лінгвістичні парадигми” (Горлівка, 2010), “Проблеми галузевої комунікації та перекладу” (Харків, 2011), “Мова, свідомість, художня творчість, інтернет у дзеркалі сучасних філологічних студій” (Київ, 2016), “Мова й література в глобальному і локальному медіапросторі” (Київ, 2016), “Комунікативні стратегії інформаційного суспільства: лінгвістика, право, інформаційна безпека” (Київ, 2011, 2013-2016).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної праці викладено в 14 публікаціях: у 8 статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України, в 2 статтях, опублікованих у закордонних виданнях, також у розділі колективної монографії “Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект” (Гриф Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, протокол № 2 від 23.01.2013), у розділі підручника “Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів (для науковців сектору безпеки та оборони)” (Гриф Міністерства освіти і науки України, протокол № 1/11-16855 від 19.11.2015), 2 тезах.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (448 найменувань, з яких 86 – іноземними мовами), списку лексикографічних та інших джерел (38 найменувань), 5 додатків. Повний обсяг дисертації – 270 сторінок, основний зміст викладено на 185 сторінках.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну праці, описано методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, окреслено теоретичне й практичне значення отриманих результатів, указано форми апробації та структуру роботи.

У першому розділі “**Теоретичні засади дослідження концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ у сучасній лінгвістиці**” розглянуто сутність концептуальної картини світу як відображення свідомості нації, її роль у формуванні дискурсів сектору безпеки; визначено особливості позиціонування поняття *концепт* у системі лінгвістичного знання; окреслено параметри дискурсу спецслужб як інституційного дискурсу, визначено роль дискурсу толерантності у здійсненні інституційних комунікацій.

У другому розділі “**Методологічні основи дослідження концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ**” проаналізовано методики вивчення концептів та визначено актуальним триангуляційний підхід до концепт-аналізу, розглянуто

методологію проведення дискурс-аналізу в лінгвістичних розвідках, окреслено методику дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб.

Третій розділ “**Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у лінгвокультурах Великої Британії, Німеччини, Росії, України**” присвячено визначенню специфічних рис концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* шляхом етимологічного й семантичного аналізів вербалізатора в англійській, німецькій, російській та українській мовах. На основі лексикографічних дефініцій зроблено інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* носіями зіставляваних ЛК, а на основі експерименту, проведеного в англійських, німецьких, російських, українських інтернет-ресурсах, – інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття реципієнтами стимулу *толерантність спецслужби*.

У четвертому розділі “**Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб**” визначено способи актуалізації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у міжнародних та державних нормотворчих документах, проаналізовано динаміку дискурсу толерантності спецслужб як результат позалінгвальних інформативних впливів, досліджено співвідношення інституційного дискурсу толерантності спецслужб із дискурсивною поведінкою представників громадянського суспільства, досліджено прагматику адресант-адресатних відношень у дискурсі толерантності.

У **загальних висновках** підведено підсумки роботи, викладено результати дослідження та окреслено перспективи подальших розвідок.

Наприкінці подано списки використаної літератури, лексикографічних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Ich bin Gott darin ähnlich, dass
er immer geschehen lässt, was er nicht will.

Johann Wolfgang von Goethe

1.1 Мовна та концептуальна картини світу як відображення свідомості нації, їхня роль у лінгвістичних дослідженнях

Дослідницькі пріоритети і підходи в лінгвістиці кінця ХХ – початку ХХІ століття змістилися в антропоцентричну площину, коли людина з її свідомістю, мисленням, знанням “як медіум для проникнення в мову” потрапила у фокус наукового інтересу [94, с. 199]. Актуальності набули дослідження мови як сутності, що забезпечує зв’язок між окремою людиною й ментальністю нації як на сучасному етапі, так і в процесі всієї історії певної нації та суспільства. Співвідношення мови й мислення, мови та культури, мови й мовлення стало провідною темою сучасних маргінальних наук, як то когнітивна лінгвістика (О. Бабушкін, О. Баранов, М. Болдирєв, О. Воробьева, В. Дем’янков, Д. Добровольський, Ю. Караулов, В. Кононенко, О. Кубрякова, Т. Луньова, В. Манакин, А. Мартинюк, В. Маслова, О. Моїсеєнко, Л. Непоп-Айдачич, О. Пальчевська, З. Попова, Н. Слухай, О. Снитко, О. Селіванова, Л. Синельникова, Я. Соболева, Й. Стернін, Н. Уфимцева, Г. Яворська, G. Lakoff), лінгвокультурологія (Т. Вільчинська, С. Воркачов, І. Голубовська, В. Жайворонок, В. Іващенко, В. Карасик, Л. Компанцева, Ж. Краснобаєва-Чорна, Д. Лихачов, С. Ляпін, Л. Пелепейченко, Ю. Письменна, Т. Радзієвська, Ю. Степанов, Т. Фесенко, Н. Черненко, А. Wierzbicka та ін.), лінгвофілософія (Ж. Бодрійяр, Л. Брутян, Д. Галкін, О. Русакова, А. Gramsci, J. Habermas), психолінгвістика (О. Залевська, В. Карасик, О. Леонтєв, Ю. Сорокін, О. Холод, В. Шаховський, Дж. Керч, Х. Кларк, Дж. Міллер, Ч. Осгуд, Дж. Тодор,

А. Штерн), соціолінгвістика (П. Бурдьє, Л. Масенко, О. Мельничук, О. Потебня, В. Русанівський, Е. Сепір, Ф. де Соссюр, Н. Хомський, В. Чемес, В. Bernstein, Н. Löffler).

Мова проявляється в мовленні, де втілюється матеріально-природними формами, постає у вигляді текстів – результатів мовленнєвої діяльності людини, що робить її доступною для експериментального дослідження. Саме ця “фундаментальна амбівалентність мови” [94, с. 203] відображається в дослідженнях мовних та концептуальних картин світу, що передбачає інтерпретацію мовною спільнотою навколишнього світу і формування єдиної когнітивної множини в будь-яких адресант-адресатних стосунках, що забезпечує порозуміння на основі єдиної ціннісної системи.

Поняття мовної картини світу було закладено в роботах В. Гумбольдта [102, с. 74], де позиційовано ідею вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником, оскільки “людина, пізнаючи природу, наближається до неї і добровільно виробляє свої внутрішні сприйняття відповідно до того, в які відношення одна з одною вступають її духовні сили. І це знаходить своє відображення в мові, оскільки вона для слів утворює поняття” [102, с. 74].

Л. Вайсгербер, представник неогумбольдтіанської лінгвістики, робить висновок, що в основу мовознавства повинні бути покладені такі основні положення: 1) мова виступає як середня ланка, де відбувається синтез внутрішнього світу людини та навколишньої дійсності; 2) мовознавство ґрунтується на світорозумінні, що здійснюється через рідну мову [59, с. 232]; 3) мова – творіння нації, в якому знайшов своє відображення процес пізнання всіх поколінь [59, с. 232].

Одне з перших тлумачень мовної картини світу запропонував М. Хайдеггер: “Картина світу, сутнісно зрозуміла, означає не картину, що відображає світ, а світ, який розуміють як картину” [284, с. 43].

Ще одним джерелом ідеї мовної картини світу є дослідження американських етнолінгвістів (Е. Сепір, Б. Уорф) та гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, за якою, не тільки тип мови залежить від типу

культури, в межах якої він постав, а й тип культури зумовлений тим типом мови, в якому вона розвинулась і функціонує [191, с. 70]. “Значення елементів та категорій етнічної мови складаються в єдину систему поглядів, формуючи колективну філософію, обов’язкову для всіх носіїв цієї мови” [42, с. 223].

На думку І. Голубовської, формування національно-мовних картин світу детерміновано двома факторами: “а) фрагментом реального світу, що впливає на *колективну свідомість* етносу; б) *особливостями самої колективної етнічної свідомості*, які виявляються в неоднаковості концептуалізації мовою сенсорно-рецептивних, логіко-поняттєвого, емоційно-оцінного та морально-ціннісного компонентів “наївної” етнічної свідомості” [93, с. 207].

Особливої актуальності питання мовної/концептуальної картини світу нації набуло на початку ХХІ століття, що зумовлено позалінгвальною ситуацією.

Міграційні хвилі народів, глобалізація комунікаційних процесів, насамперед в Інтернеті, транснаціональні загрози (міжнародний тероризм, кібертероризм тощо) – всі ці фактори актуалізували необхідність дослідження міжкультурної комунікації, взаємопроникнення концептуальних картин світу різних націй і прошарків суспільства, принципів формування єдиних когнітивних множин громадянського суспільства та державних інститутів.

Поняття картини світу, що розробляється в різних гуманітарних галузях, дає можливість розширити розуміння процесів сприймання та інтерпретації інформації, взаємодії носіїв різних лінгвокультур, принципів формування ціннісних систем людини, суспільства, держави.

Мовна картина світу розглядається передусім як результат процесу пізнання людиною світу. “Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї мови, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйованою концептуальною системою” [165, с. 91]. За Н. Уфімцевою, картина світу завжди містить у собі національно-культурний відбиток та є узагальненням національно-культурних уявлень про світ [274, с. 59]. Для акцентуації національно-специфічних аспектів мовної картини світу І. Голубовська

запропонувала два терміни – *національно-мовна картина світу* та *національно-мовна модель світу*, тобто “виражене засобами певної мови відчуття та сприйняття світу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу та себе в цьому світі” [93, с. 29]. На те, що в кожній мові існують дві картини світу – *буденна, реальна, й міфопоетична*, які доповнюють одна одну, звертає увагу Н. Слухай, зауважуючи, що з останньою співвідноситься авторська образна мовленнєва картина світу [244, с. 414], вивчення якої “дозволяє підняти завісу таємниці над міфопоетичними уявленнями етносу” [244, с. 253]. Способи сприйняття та концептуалізації світу формують єдину систему цінностей, колективну філософію, “яка нав’язується як обов’язкова всім носіям даної мови” [33, с. 348]. Таким чином, мовна картина світу “зумовлює комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього й внутрішнього світу людини. Вона відображає спосіб мовленнєво-мисленнєвої діяльності, характерної для тієї чи іншої епохи, з її духовними, культурними та національними цінностями” [191, с. 71].

Г. Колшанський зазначає, що мовна картина світу базується на особливостях соціального і трудового досвіду кожного народу, які виражаються в розбіжностях лексичної та граматичної номінації явищ і процесів, в узгодженості тих чи інших значень, в їх етимології тощо. У мові “закріплюється вся різноманітність творчої пізнавальної діяльності людини (соціальної та індивідуальної)” [146, с. 33].

Розмежування мовної та концептуальної картин світу зумовлено виокремленням у людській свідомості раціональної (логічної) та чуттєвої моделей дійсності [52, с. 109]. Розгалуження мовної й концептуальної картин світу пов’язано, насамперед, із принципами відображення дійсності. “Мовна картина світу – це відображений засобами мови образ свідомості – реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, які репрезентуються мовою. Мовну картину світу відмежовують від концептуальної, або когнітивної моделі світу, що є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ” [162, с. 46].

Унаслідок проектування дійсності на семантику природної мови породжується світ, який Р. Джакендофф визначив як “спроєктований світ” (projected world). Він відрізняється від світу об’єктивної дійсності специфікою конкретних проявів культури [359].

Як стверджує Р. Джакендофф, у мисленні людини існує єдиний концептуальний рівень, а вербалізовані концепти є семантичними сутностями в мові [359]. Вербалізовані знання формують мовну картину світу, під якою розуміється відображення в семантиці мови ширшої концептуальної картини, яка є глобальною, цілісною системою інформації (думок та знань) про універсум, якою володіє людина, і яка безперервно конструюється [359].

Для набуття мовною одиницею певного статусу й закріплення її у когнітивній множині певної спільноти мають пройти процеси кристалізації, селекції, а також випробування часом. Мовна картина світу – “членування предметного й поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями. Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, втілена в ці реалії через слова-концепти; мовна ж картина світу – це система взаємопов’язаних мовних одиниць, що відображає об’єктивний стан довкілля і внутрішнього світу людини” [118].

Отже, концептуальна та мовна картини світу взаємопов’язані, хоча й мають певні відмінності. Концептуальна картина світу інваріантна, презентує типи мислення та систему цінностей певної спільноти – суспільства, нації, держави. Мовна картина світу демонструє знання, закріплені за одиницями конкретних мов, вона більш рухома та фрагментарна. Мовна й концептуальна картини світу є когнітивним підґрунтям будь-якої інституційної комунікації, їхня узгодженість у системі адресант-адресатних відношень забезпечує прагматику взаємодії та зворотного зв’язку в діяльності будь-яких установ.

1.2 Мовна/концептуальна картина світу нації як когнітивна основа формування дискурсів сектору безпеки

У сучасних комунікаціях силових відомств із громадянським суспільством активно застосовується стратегія *публічної дипломатії* (*public diplomacy*) – комплекс комунікативних дій, спрямованих на досягнення позитивного результату на основі добровільної взаємодії адресанта та адресата комунікації (силового відомства – громадянського суспільства/державних органів тощо), а не примусу.

Стратегію публічної дипломатії сформовано на основі концепції “м’якої сили” (англ. *soft power*, в інших перекладах – “м’яка могутність”), розробленої відомим американським політологом Дж. Найємом-молодшим. Згідно з Дж. Найємом, “м’яка сила” проявляється у спонуканні осіб до прийняття певних установок; на відміну від “жорсткої сили”, “м’яка” здатна досягати тієї ж мети без примусу [379]. Публічна дипломатія відтворюється на основі когнітивного узгодження концептуальних картин світу силового відомства і громадянського суспільства та застосування в комунікаціях спільних одиниць для їхніх мовних картин світу.

Прагматика *публічної дипломатії* базується на таких ілокутивних установках: забезпечення державних національних інтересів, посилення цілеспрямованого впливу на внутрішню й закордонну аудиторії, встановлення глибшого розуміння між силовими відомствами та громадянським суспільством шляхом поширення інформації. “Щоб бути переконливими, ми повинні викликати довіру; щоб викликати довіру, ми повинні бути чесними” (Е. Мірроу, колишній директор Інформагентства США [388]).

Основи публічної дипломатії сформулював К. Росс, колишній посол США в Сирії та Алжирі, після терактів 11 вересня 2001 р. Низка позицій, запропонованих К. Россом, базується на когнітивно-прагматичному принципі: забезпечення розуміння аудиторією політики в тому вигляді, якою вона є, а не як про неї говорять чи думають інші; необхідність роз’яснювати політику,

показуючи її раціональність і обґрунтовуючи її фундаментальними цінностями. До основних цінностей віднесено питання безпеки, мирного розв'язання конфліктів, формування довіри та зворотного зв'язку [388].

Когнітивна узгодженість систем цінностей силових відомств і громадянського суспільства формується за такими напрямками:

- *узгодження мовної та концептуальної картин світу, що передбачає створення єдиних когнітивних множин адресата й адресанта [133]. Цей напрям передбачає впорядкування вербалізованої інформації в документах, що визначають корпоративні цінності, місію, завдання безпекових відомств, співвіднесення цієї інформації із запитам громадянського суспільства. Так, у документах, що визначають сутність та напрями діяльності спецслужб країн, мови яких досліджуються (Додаток А), завдання спецслужб когнітивно співвіднесені із запитам громадянського суспільства: “The function of the Service shall be the protection of national security and, in particular, its protection against threats from espionage, terrorism and sabotage, from the activities of agents of foreign powers and from actions intended to overthrow or undermine parliamentary democracy by political, industrial or violent means” [25]; “Aufgabe der Verfassungsschutzbehörde ist die Sammlung und Auswertung von Informationen, insbesondere von sach- und personenbezogenen Auskünften, Nachrichten und Unterlagen über 1. Bestrebungen, die gegen die freiheitliche demokratische Grundordnung, den Bestand oder die Sicherheit des Bundes oder eines Landes gerichtet sind oder eine ungesetzliche Beeinträchtigung der Amtsführung der Verfassungsorgane des Bundes oder eines Landes oder ihrer Mitglieder zum Ziel haben, sicherheitsgefährdende oder geheimdienstliche Tätigkeiten für eine fremde Macht, Bestrebungen, die durch Anwendung von Gewalt oder darauf gerichtete Vorbereitungshandlungen auswärtige Belange der Bundesrepublik Deutschland gefährden, Bestrebungen und Tätigkeiten, die gegen den Gedanken der Völkerverständigung (Artikel 9 Abs. 2 des Grundgesetzes) oder das friedliche Zusammenleben der Völker (Artikel 26 des Grundgesetzes) gerichtet sind, im Geltungsbereich des Grundgesetzes, soweit tatsächliche Anhaltspunkte für den*

Verdacht solcher Bestrebungen und Tätigkeiten vorliegen“[21]; “Деятельность органов федеральной службы безопасности осуществляется по следующим основным направлениям: контрразведывательная деятельность; борьба с терроризмом; борьба с преступностью; разведывательная деятельность; пограничная деятельность; обеспечение информационной безопасности”[18]; “До завдань Служби безпеки України входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України”[5].

Із наведених прикладів можна зробити висновок, що всі спецслужби апелюють до загальнолюдських концептів, актуальних для громадян всіх держав – *МИР, БЕЗПЕКА, ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ*. Національно специфічними є концепти *ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ* (СБУ), *ДЕМОКРАТІЯ* (МІ 5), *МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ* (ФВОК), *КОНТРОЛЬ* (ФСБ), що є свідченням врахування в інституційних комунікаціях інтересів і, відповідно, фрагментів концептуальних картин світу громадянських суспільств зазначених країн:

- *збереження вже отриманої та обробленої інформації як основи концептуальної картини світу, підсистемою якої виступає мовна картина світу. Вербалізовані знання, представлені концептами, вміщують не лише поняття, а й образи, схеми дій, гештальти та певні зображення. Цей напрям передбачає створення креалізованого тексту, який позиціонує ціннісну систему безпекових відомств на всіх семіотичних рівнях – текстів, дискурсів, зображень (фотографій, малюнків тощо), оформлення матеріалів, у тому числі й у мультимедійному форматі (Додаток Б);*

- *відповідність внутрішнього лексикону представників громадянського суспільства мовленнєвій організації інституційних дискурсів спецслужб. Сформульована О. Кубряковою концепція внутрішнього лексикону [161] співзвучна положенням деяких сучасних зарубіжних лінгвістів –*

“концептуальним ментальним репрезентаціям” (conceptual mental representations) чи “моделям мислення” (patterns in the mind) Р. Джакендоффа [359], “ментальним просторам” Ж. Фоконьє (mental spaces) [342], “ментальному лексикону” Дж. Ейтчівсон (mental lexicon) [326]. Основною функцією лексикону є використання його одиниць у мовленні. Таким чином, внутрішній лексикон – це структурована та впорядкована МКС, що базується на вербальних мережах, пов’язаних між собою функціонально, формально та змістовно. Такими спільними лексичними одиницями на сучасному етапі стали вербалізатори концептів *ДОВІРА*, *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, *ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ*, *БЕЗПЕКА* тощо та тематичні групи, які їх представляють.

Західні дослідники комунікацій безпекових інститутів (Ф. Шреєр, M. Goodman, V. Ratchev, L. Johnson, M. Warner) вважають, що робота в спецслужбах (військова професія) пред’являє унікальні моральні вимоги. Адже жодній іншій групі в суспільстві не надано так багато свободи у визначенні своїх власних норм поведінки, жодна інша група так часто й відкрито не говорить про основні цінності, що визначають ці норми. Саме з цих причин когнітивна узгодженість мовних/концептуальних картин світу спецслужб та громадянського суспільства “має поєднати державу і військових у суспільній свідомості з вимогами безпеки” [385].

Отже, когнітивна узгодженість мовних/концептуальних картин світу силового відомства та громадянського суспільства – основа формування ефективних комунікацій і як результат – дискурсу толерантності.

1.3 Поняття *концепт* у системі лінгвістичного знання

Поняття *концепт* як одиницю структурування свідомості розглядали мислителі та філософи різних часів. Платон використовував визначення *ідея* (“ейдос”), під якою розумів невід’ємну форму мовлення, його сутність, яка ототожнюється з буттям [215]. Пізніше, в часи середньовічного концептуалізму, в дослідженнях П. Абеляра та Т. Гоббса було застосовано

поняття *універсалія*, що завдяки абстрагуючій діяльності інтелекту об'єднує в один клас схожі ознаки одиничних речей і називає їх одним іменем [32], [91]. Процеси кодування та інтерпретації смислу під час породження і сприйняття мовлення розглядав В. фон Гумбольдт, котрий звертався до поняття “внутрішньої форми мови”, яку інтерпретував як спосіб зв'язку думки зі звуком [102].

Уперше термін *концепт* застосував С. Аскольдов у 1928 році; це поняття трактувалося як “утворення мислення, що в процесі думки заміняє невизначену кількість предметів, дій, функцій мислення одного й того ж роду” [36, с. 269].

У сучасній лінгвістиці дослідження концепту відбувається за двома напрямками – лінгвокультурним та лінгвокогнітивним, що й зафіксовано словниками. “Концепт (лат. *conceptus* (від *concipere*) – думка чи погляд, основне поняття чи ідея, узагальнення, спеціально сформоване з конкретних прикладів) – це формулювання, розумовий образ, ментальний праобраз, ідея поняття, саме поняття” [423]; це “об'єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є праобразом, прототипом, ідеєю групи похідних понять; у мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відображається у свідомості не безпосередньо, а через мову” [300, с. 191].

Представники *лінгвокультурного* напрямку (Н. Арутюнова, С. Воркачов, В. Карасик, Д. Лихачов, С. Ляпін, Ю. Степанов, Т. Фесенко, Н. Черненко та ін.) під концептом розуміють “алгебраїчне вираження значення”, яке людина по-своєму інтерпретує [180, с. 6], “ген культури” [184, с. 11], “мовно-ментальну одиницю, частково занурену у підсвідоме” [65, с. 7], “умовну ментальну одиницю, що використовується в комплексному вивченні мови, свідомості та культури” [138, с. 76], “згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. ... засіб, завдяки якому людина – звичайна людина, не “творець культурних цінностей” – сама входить у культуру, а в деяких випадках впливає на неї” [255, с. 41]. На думку Н. Арутюнової, концепти утворюють своєрідний культурний шар, який є

посередником між людиною та світом [35, с. 10], вони “виникають у повсякденній свідомості в результаті взаємодії національної традиції та фольклору, релігії, ідеології, життєвого досвіду індивіда, образів мистецтва, відчуттів та системи цінностей” [255]. Ю. Степанов вважає, що концепт “витає над концептуальними сферами, втілюючись як у слові, так і в образі або матеріальному предметі” [255, с. 9].

Концепт як умовна ментальна одиниця сприяє вивченню мови, свідомості й культури, оскільки, за визначенням С. Воркачова, він є “семантичним утворенням високого ступеня абстрактності, є продуктом абстрагування семантичних ознак, які належать певній множині значущих мовних елементів, одиницею колективного знання/свідомості, що має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою” [75, с. 67]. Концепти забезпечують двосторонній зв’язок людини та культури, оскільки вони як “первинні культурні утворення транслуються в різні сфери буття людини, зокрема у сфери переважно понятійного (наука), образного (мистецтво) і діяльнісного (повсякденне життя) світу” [137, с. 6].

Д. Лихачов пояснює формування концептів обмеженими можливостями пам’яті та свідомості людини, а також специфікою особистісного сприйняття дійсності. “...Охопити значення у всій його складності людина просто не встигає, іноді не може, а іноді по-своєму інтерпретує його (залежно від своєї освіти, особистого досвіду, належності до певного середовища, професії...)” [180, с. 7]. “Концепт розширює значення слова, залишаючи можливості для співтворчості, домислення, дофантазування, для емоційної аури слова” [180, с. 4].

Г. Вежбицька пропонує розглядати концепт-мінімум і концепт-максимум – “енциклопедичний додаток”. У концепті-мінімумі немає повного володіння словом слова, концепт-максимум охоплює “повний” смисл слова. Такий концепт містить енциклопедичну добавку, що розширює концепт-максимум завдяки професійним знанням [64].

Концепт – це і зміст поняття, й “культурний смисл (а частіше комплекс смислів) слова, навіяний реалією” [121, с. 10], “ментальна проекція елементів культури” [138, с. 76].

Таке розуміння концепту відображається в його структурі, що складається з чотирьох компонентів: 1) понятійний елемент, тобто дефініційна структура; 2) образний компонент, фіксуючий метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості; 3) значеннєвий елемент (місце імені концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови, де містяться також його етимологічні та асоціативні характеристики; 4) специфічна складова для індивіда як носія національного менталітету [216, с. 630].

Отже: 1) лінгвокультурний концепт – це умовна ментальна одиниця, що використовується в комплексному вивченні мови, свідомості та культури; 2) свідомість – сфера перебування концепту; 3) культура детермінує концепт, який є ментальною проекцією елементів культури; 4) мова та мовлення – сфери, в яких концепт реалізується й набуває нових смислів.

Оскільки лінгвокультурний концепт має ментальну природу, належить свідомості – як окремої особисті, так і певної спільноти, оскільки лінгвокультурне дослідження концептів є одночасно і когнітивним дослідженням [138].

Згідно з *лінгвокогнітивним підходом* (А. Бабушкін, О. Баранов, М. Болдирев, В. Дем’янков, Д. Добровольський, О. Кубрякова, З. Попова, О. Селіванова, Ю. Сорокін, Й. Стернін, І. Шевченко, L. Talmy, M. Schwarz, R. Wodak), концепт – “одиниця ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості”, “оперативна одиниця пам’яті” [39; с. 16]; “квант знань, оперативна одиниця пам’яті, ментального лексикону” [165, с. 90]; “фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію” [233, с. 12]; “ідеальний об’єкт, образ, оперативна змістова одиниця ментального лексикону, пам’яті, в якій втілилися певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ; у мові має певне ім’я, що є втіленням смислів, якими оперує людина в процесах мислення” [43, с. 221].

Концепти містять інформацію про світ, вони “виникають у процесі конструювання інформації про об’єкти та їх властивості, причому ця інформація може містити як відомості про об’єктивний стан справ у світі, так і відомості про уявлювані світи й можливий стан справ у цих світах” [163, с. 90-91]. О. Кубрякова підкреслює, що концептуальні структури слід трактувати як посередники між словами та екстралінгвальною дійсністю. Концептуальний рівень не протиставляється семантичному, а доповнює його, оскільки “концепти по-різному групуються і вербалізуються в різних мовах, перебуваючи у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних чинників” [166, с. 316].

Отже, відтворення концептів має певні когнітивні суперечності: з одного боку, лише мова забезпечує вербалізацію концептів, з іншого – концепти як елементи свідомості не повною мірою визначаються засобами мови, які здатні транслювати лише частину концептуальних смислів, про що свідчить, наприклад, існування синонімії, різних дефініцій, визначень, текстових описів одного й того ж концепту. “Концепти мають внутрішню організацію за принципом поля і включають чуттєвий образ, інформативний зміст та інтерпретаційне поле... Спостерігається національна, соціальна, групова та індивідуальна специфіка концепту. Концепти мають національні особливості змісту та структури; можливі ендемічні концепти, можлива і лакунарність концепту” [220, с. 20-32].

Одним із основних напрямів концептуальних досліджень є порівняння концептуальних систем різних спільнот – як усередині однієї країни, так і на міжнародному рівні. Це дає можливість визначити лакуни в комунікаціях і запропонувати комунікативні технології когнітивного узгодження ціннісних систем. Лінгвокогнітивісти вважають, що “зміст концепту як одиниці абстрактного рівня осмислення реальної дійсності може бути описаний за допомогою визначення асоціативних зв’язків імені концепту, які належать сфері його вербалізації” [33, с. 75-81]. За зауваженням Д. Лихачова, концепти виникають у свідомості людини не тільки як натяки на можливі значення, але і

як відгуки на попередній мовний досвід людини – поетичний, прозовий, науковий, соціальний, історичний і т. ін. Ядро концепту формують найактуальніші для носіїв мови асоціації, периферію концепту – менш значущі асоціації, тобто концепт не має чітких меж, а відповідно до віддаленості від ядра відбувається поступове згасання асоціацій [180].

Когнітивний підхід типологізує концепти за такими ознаками: 1) належність (індивідуальна, групова (вікова, соціальна), загальнонаціональна); 2) змістовність: а) мисленнєві картинки; б) схеми; в) гіпероніми (загальні поняття); г) фрейми; г) інсайт; д) сценарії; е) калейдоскопічні концепти [40, с. 43-67]; є) чуттєво-образні концепти; ж) концепти-уявлення; з) концепти-поняття; и) прототипи; і) пропозиції; ї) гештальти [50, с. 36-38].

Таким чином, лінгвокультурний та лінгвокогнітивний підходи пропонують різновекторне дослідження концептів: “лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрям від культури до індивідуальної свідомості” [139, с. 138]. За спостереженнями Г. Слишкіна, найпринциповіші відмінності між лінгвокультурним і лінгвокогнітивним підходами пов’язані зі співвідношенням концепту та мовного знака: для когнітивіста одному концепту відповідає одна мовна одиниця; для лінгвокультуролога концепт може і повинен реалізовуватися за допомогою цілої низки одиниць мови та мовлення [138, с. 30]. Безумовно, найактуальніші концепти виявляють себе не лише через різноманітні вербальні, а й навіть невербальні засоби. Проте найчастіше представництво концепту в мові приписується слову [33], [35], яке й отримує статус *імені* концепту – мовного знака, що найповніше передає зміст концепту. Причому в процесі комунікації останній може реалізуватися як експліцитно (за допомогою конкретної мовної одиниці, яка має з ним позаконтекстуальний номінативний зв’язок), так й імпліцитно (коли формується у свідомості адресата за допомогою сукупності значень мовних одиниць, які не є засобами його номінації). Крім цього, на думку когнітивістів [220, с. 30], кожному слову

відповідає свій концепт, а на думку лінгвокультурологів [139], іменами концептів є обмежена кількість культурно значимих одиниць. Так, для С. Воркачова концептами є лише абстрактні сутності [74], для В. Нерознака – феномени, які позначаються безеквівалентними лексемами [200, с. 5-8].

Погоджуємося з представниками лінгвокультурного підходу щодо обмеженої кількості концептів. Безсумнівно, еволюцію основних світоглядних уявлень у свідомості людини, духовний досвід народу віддзеркалюють лише базові концепти. Проте в різні часи їх кількісний склад змінюється. Цей процес може бути зумовленим зміною соціально-культурної ситуації в тому чи іншому соціумі, внаслідок чого одні концепти витісняються, інші – актуалізуються. Але їх кількість завжди буде обмеженою.

Достатньо новим для українського мовознавства є *лінгвофілософський підхід* до вивчення концептів, запропонований Л. Компанцевою на основі дослідження теорії концепту в філософській школі Б. Лонергана [151]. Л. Компанцева трактує концепти як філософсько-інтелектуальну платформу в пізнанні світу, в дослідженні та навчанні. “Концепти є результатом діалогу людей, культур, релігій; ... концепт є однією з трьох означальних частин парадигми дія – концепти – метод. Концепти – це сформовані експліцитно та виражені в словах, символах чи дефініціях ідеї. Концепт є також продуктом роздумів. Ідея є завжди посередником між тим, хто пізнає, і самим процесом пізнання. Ідеї народжуються із розуміння” [151, с. 169-170].

Зі зверненням лінгвістів до дослідження дискурсивних практик сучасного світу сформувався *дискурсивний підхід* до типологізації концепту, в основу якого покладено принципи освоєння світу – науковий, художній, побутовий (С. Аскольдов, В. Карасик), що дає змогу виокремити наукові, художні та побутові концепти. Пропозиція виокремлювати концепти з погляду їх експлуатації в тому чи іншому тексті (дискурсі) належить С. Аскольдову. Він наголошував на індивідуальності художніх та узагальненості наукових концептів, що стало аксіомою в науці [36].

Архітектоніка концепту як трикомпонентної структури передбачає різні

ступені реалізації його ознак (поняття, образу та оцінки) в різних типах комунікації (дискурсах) – науковому, художньому та побутовому. У дискурсі актуалізуються ознаки вербалізованих концептів. Архітектоніка концепту як носія смислу може варіюватися (за аналогією з мовними значеннями) залежно від ситуації його занурення в конкретну ситуацію спілкування. Використання концепту в різних культурно зумовлених ситуаціях свідчить про його варіабельність, тобто певну нестабільність його периферійної частини. Усе ж варіабельність концептів не виключає наявності в них певних “універсальних структур, що слугують містками між знанням, свідомістю та культурою” [241, с. 45]. О. Скидан стверджує, що ці структури “фіксують специфічну предметність і способи її буття” [241], їх можна іменувати “*категоріальними структурами*”, оскільки вони виконують роль “фіксаторів предметності в її власній та ідеальній формі й способів буття цієї предметності” [241, с. 45].

В. Карасик вказує на необхідність вивчення категоріальних, а особливо субкатегоріальних ознак, що становлять сутність концептів. Учений пропонує конкретні способи дослідження концептів, які можуть бути актуальними/типовими як для багатьох, так і для окремих культур. Вивчення природи категоріальних ознак, що є результатом узагальнення предметів, їх ознак та відношень, дає змогу виявити, з одного боку, деякі загальні понятійні категорії, наприклад, такі як *час, краса, користь*. З іншого боку, “мовним універсальним поняттям протиставлені конкретні для даної мови окремі складні поняття, які співвідносяться в багатьох випадках з окремими словами та словосполученнями. Такі поняття є унікальними” [139, с. 157]. Визначення категоріальних та субкатегоріальних ознак концептів можливе лише в дискурсивних практиках.

Отже, поліпарадигмальність досліджень є свідченням багатоаспектності концепту як базової одиниці коду особистісного й національного мислення і пам’яті, що відображає культурно-історичний досвід народу та особливості його світосприйняття. Порівняння концептуальної організації дискурсів різних ЛК дасть можливість виявити спільні й лакунарні коди комунікації, що можуть

послугувати як основою для когнітивно узгодженого, так і конфліктного спілкування.

1.4 Дискурс спецслужб як інституційний дискурс

1.4.1 Підходи до категорії *дискурс* у сучасному мовознавстві. Дискурс – одна з базових одиниць дослідження сучасного мовознавства, оскільки є свідченням мовного існування як окремої людини, так і певної спільноти. “Кожен акт використання мови – чи то твір високої цінності, чи просто репліка в діалозі – є часткою потоку людського досвіду, що постійно рухається. У цій ролі він вбирає в себе і відображає в собі унікальний збіг обставин, за яких і для яких він був створений” [85, с. 10].

У сучасній дискурсології та теорії комунікації поняття *дискурс* має низку значень. Детальний аналіз наявних підходів зроблено в роботах О. Селіванової [236; 51].

Поняття *дискурс* запропонував американський лінгвіст-дескриптивіст З. Харріс у статті “Дискурс-аналіз”, що побачила світ 1952 року [353]. Дискурс розглядався З. Харрісом як висловлення, надфразова єдність, що реалізується в певній комунікативній ситуації. Але повноправне входження поняття *дискурс* в арсенал лінгвістики пов’язано з ім’ям швейцарського науковця П. Серіо. Серед запропонованих ним восьми визначень дискурсу три активно розробляються сучасною лінгвістикою: (1) “мовлення” у сосюрівському розумінні, тобто будь-яке конкретне висловлення; (3) у межах теорії висловлення або прагматики – вплив висловлення на одержувача і його внесення у “висловлювальну” ситуацію (що має на увазі суб’єкта висловлення, адресата, момент і певне місце висловлення); (7) позначення системи обмежень, які накладаються на необмежене число висловлень у результаті певної соціальної або ідеологічної позиції [238, с. 26]. Для нашого дослідження актуальними є всі три зазначених визначення.

Розуміння дискурсу як конкретного висловлювання (1) дає змогу зіставити категорії *текст* і *дискурс*. Дискурс розглядається як “текст, сконструйований мовцем для слухача” [335], “текст у різних його аспектах” [353]; текст, “занурений у життя” [323]. У межах цього розуміння дискурс може бути представлений формулою “текст плюс ситуація”, а текст, відповідно, “дискурс мінус ситуація” [382]. Дискурс має вивчатися “разом із формами життя, що формують його: інтерв’ю, репортажами, науковими теоріями тощо” [306].

Для дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* підходи цього напрямку є актуальними, оскільки дають змогу визначити особливості позиціонування концепту в текстах різних жанрів, представлених на офіційних сайтах спецслужб країн, мови яких досліджуються, – офіційних документах, новинних повідомленнях, інтерв’ю перших осіб тощо.

Розуміння дискурсу в межах лінгвопрагматики та теорії мовленнєвих актів (3) допомагає визначити його як “результат процесу взаємодії в соціокультурному контексті” [342]; “будь-який процес говоріння, який включає у свої структури мовця і слухача разом із бажанням першого впливати на другого” [369, с. 17]; комунікативну подію, що відзначена складною єдністю мовної форми, значення і дії, відтворена учасниками спілкування, в якій “задіяна не лише мова в її фактичному використанні, але й ті ментальні процеси, які неминуче супроводжують процес комунікації” [108, с. 121]; “організовану мовленнєву діяльність, пов’язану з певною нелінгвістичною сферою (соціологічний, ідеологічний, культурний контекст) або з чимось невисловленим (несвідомим, передбачуваним)” [285, с. 22].

Цей підхід дає можливість дослідити концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як такий, що має реальний і потенційний (віртуальний) виміри [301, с. 11]. Реальний вимір фіксує стан позалінгвальної ситуації в певній ЛК, що зумовлює актуалізацію концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в інституційних комунікаціях. Віртуальний вимір дає змогу спрогнозувати адресант-адресатні стосунки, когнітивною основою яких є ідея толерантності, визначити прагматичні

чинники організації мовленнєвої діяльності представників спецслужби задля підтримки зворотного зв'язку з громадянським суспільством на толерантному підґрунті. У межах цього підходу актуальності набуває визначення дискурсоутворювальної ролі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством. Він починає відігравати опорну роль, що “створює загальний контекст, який описує дійові особи, об’єкти, обставини, часи, вчинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки тим загальним для того, хто створює дискурс, і його інтерпретатора світом, який будується під час розгортання дискурсу...” [110, с. 7].

Підхід до дискурсу як до “системи обмежень” (7) визначає дискурс як “лінгвістичну медіацію подій, що детерміновані казуальними силами та механізмами, які, в свою чергу, продукуються існуючими незалежно від дискурсу соціальними структурами” [204]; як “один із способів володарювання, регуляції відносин субординації соціальних акторів” [342, с. 58]; “як фрагмент історії..., який накладає свої власні обмеження, пропонує своє розподілення на частини, свої трансформації, специфічні способи темпоральності” [345, с. 117].

Цей підхід дає можливість розглядати вплив дискурсів на позалінгвальну ситуацію як на особистісному, так і на інституційному рівні. “Дискурси впливають на соціальні, культурні й глобальні зміни – екологічні катастрофи, війни, зміни політичного курсу. Більш локально – на появу нових соціальних груп, зміну місії організації, зміну рекламної політики, моду. Ці події стають можливими у зв’язку з розвитком думок і переконань людей – тобто зміни дискурсів” [142, с. 10]. Таким чином, тип дискурсу (політичний, військовий, дискурс толерантності тощо), зумовлений системою обмежень, фіксує унікальність комуніканта.

У нашому дослідженні розгляд дискурсу як системи обмежень допомагає визначити прагматичні принципи організації та функціонування дискурсу (ін)толерантності в офіційних ресурсах спецслужб і його вплив на ефективність комунікацій з різними типами адресатів – представниками ЗМК, громадянським суспільством, міжнародною спільнотою.

У теорії дискурсу, запропонованій школою критичного дискурс-аналізу (далі – КДА), поєднані три розглянуті ідеї Ф. де Соссюра. У контексті дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як дискурсоутворювального в комунікаціях спецслужб актуальності набувають такі положення КДА [336], [341], [361], [405], [408]: дискурс є відображенням соціальних і культурних процесів та структур; аналіз дискурсу має бути спрямований на дослідження “влади в дискурсі й влади над дискурсом. Кожен окремий приклад використання мови відтворює або трансформує суспільство й культуру, включаючи відношення влади... Дискурс – це форма соціальної поведінки” [72, с. 56]; дискурс є “єдністю одночасних і послідовних пов’язаних між собою лінгвістичних актів, які виявляються усередині й через посередництво функціональних соціальних полів, тематично поєднаних усними або письмовими знаками (семами), як правило, об’єднаними в текст, який належить певному семіотичному типу” [332]; дискурс має ідеологічне забарвлення [382]. Критичний дискурс-аналіз визначає дискурс як інституційно закріплений вид мовлення. “Дискурс є цікавим суспільній практиці не як вираз, а як те, що слугує певним цілям: впливати через владу. Він це виконує, тому що інституалізований та відрегульований, оскільки поєднаний із дією” [361, с. 2].

Підходи школи критичного дискурс-аналізу дають змогу розглянути дискурс спецслужб як соціальну практику, певну мовленнєву дію, яка пов’язує дискурсивну подію та ситуацію, а також ініціює процес моделювання соціальної поведінки. “Дискурс як соціальна практика передбачає діалектичний зв’язок між визначеною дискурсивною подією й ситуацією(ями), інститутом(ами) та соціальною структурою(ами), які задають його структуру – вони формують дискурсивну подію, але й дискурсивна подія формує їх. Тобто, дискурс є соціально зумовленим, також як і соціально конституюваним – він конститує ситуації, об’єкти знань, соціальні ідентичності людей, груп та їх взаємини” [405, с. 15]. Впливовість певного інституту, в тому числі й спецслужб, його здатність формувати дискурс довіри та співробітництва розглядаються як “характеристики

значення, які учасники діалогічного процесу приписують певним знакам”, як частина процесу формування дискурсу [268].

Отже, всі зазначені підходи мають бути враховані в дослідженні дискурсоутворювальної ролі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у комунікаціях спецслужб. Актуальним для нашої роботи є визначення дискурсу як соціальної практики, що забезпечує діалектичний зв’язок між певною дискурсивною подією та ситуацією(ями), інститутом(ами) й соціальною структурою(ами).

1.4.2 Інституційний дискурс як результат соціальних практик. Запропоноване у пункті 1.4.1 визначення дискурсу дає змогу зробити висновок щодо зумовленості його інституційного характеру низкою чинників: належністю учасників до певної соціальної групи, лінгвокультури, їхньою неоднорідністю та гетерогенністю; особливостями організації дискурсивної ситуації – просторово-часовими, соціолінгвістичними, психолінгвістичними тощо; технологіями позиціонування соціальних інститутів як учасників дискурсивної події. Варто зазначити, що інституційний дискурс “піддається історичним змінам”: якщо зникає суспільний інститут, то і дискурс (тип спілкування даного інституту) також розчиняється [287].

Дослідження різних типів інституційних дискурсів, що відтворюють комунікативні практики суспільних інститутів, все більше набувають активності у глобалізованому суспільстві. Формуються міжнародні мовленнєві стандарти, закріплюються й вивчаються найуспішніші комунікативні практики. На сьогодні вивчено такі типи інституційного дискурсу: політичний ([205], [211], [300], [335], [373], [376], [404]), воєнний ([29], [61], [123]), релігійний ([139]), педагогічний ([98], [138], [298]), медичний ([44]) тощо.

Теоретичною базою концепції інституційного дискурсу є роботи Н. Феркло [342], М. Фуко [281], П. Бурдьє [54].

Н. Феркло було обґрунтовано співвідношення понять *дискурс* і *соціальний інститут*. Дослідник наголошував, що кожний акт комунікації має три виміри: текст (усний, письмовий, креолізований); дискурсивна практика, що вміщує

виробництво й сприйняття текстів; соціальна практика. Дискурсивна практика виконує функції посередника між текстами та соціальною практикою. Згідно з Н. Феркло, дискурс виконує три функції – ідентичності, ставлення, означування [341, с. 109], тим самим він формує соціальну ідентичність, соціальні відносини й систему значень.

М. Фуко визначає інституційний дискурс (“дискурсивну формацію”) як поле дискурсивних практик, що пропонують суспільству певну оцінну й когнітивну системи, визначають межі норми та ненорми, встановлюють режими комунікації. Соціальні інститути М. Фуко розглядає як інструменти дискурсивного контролю та спостереження над певним слововживанням і порядком мовлення [28].

П. Бурдьє розглядає дискурс як габітус, що генерує соціальні практики, символічний капітал, що функціонує в соціальному полі [54]. Соціальні інститути, за П. Бурдьє, формують певну картину світу суспільства, відтворюють та транслюють дискурси (у вигляді різних символічних утворень – ідей, понять, цінностей тощо), формують фокусні центри сприйняття світу суспільством. “Будь-який соціальний агент має відповідати певним принципами сприйняття й розподілу. Ми завжди приходимо в світ, і особливо у світ соціальний, з окулярами на очах. У нас “завжди вже” є категорії сприйняття, принципи бачення та розподілу, які самі частково є продуктом інкорпорації соціальних структур” [54, с. 51-57].

Теорію інституційного дискурсу розробляють і сучасні лінгвісти – В. Карасик, О. Русакова, Т. Ширяєва.

В. Карасик виокремлює два типи дискурсу: персональний (індивідуально-орієнтований) та інституційний (статусно-орієнтований) дискурс. У першому мовець виступає як особистість зі своїм багатим внутрішнім світом, а в другому – як представник тієї або іншої соціальної групи [139, с. 6].

В інституційному дискурсі спілкування відбувається в певних межах статусно-рольових відносин і виокремлюється на підставі двох ознак: мети та учасників спілкування [139, с. 14]. В. Карасик визначає такі типи

інституційного дискурсу: *політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний та масово-інформаційний* і зауважує, що цей список можна змінити або розширити, оскільки суспільні інститути суттєво відрізняються один від одного та не можуть розглядатися як однорідні явища [139].

О. Русакова визначає інституційний дискурс як “стійку систему статусно-рольових відносин, що склалася в комунікативному просторі життєдіяльності певного соціального інституту, в межах якої здійснюються владні функції символічного примусу у формі нормативного припису та легітимації певних способів світобачення, світовідчуття, векторів ціннісних орієнтацій і моделей поведінки” [231]. Одне з основних комунікативних завдань інституційного дискурсу – транслявання стандартів статусно-рольової поведінки та закріплення “бінарних відносин (норма/ненорма, позитивне/негативне, припустиме/неприпустиме, благо/зло тощо) в моральних імперативах, ритуалах, традиціях, писаних і неписаних кодексах поведінки, правових актах” [231]. О. Русакова визначає в інституційному дискурсі такі складові:

1. Уявлення про соціальну місію інституту включає “формулювання Універсального Блага, яке несе кожній людині та суспільству в цілому певний соціальний інститут” [231].

2. Особлива мова, включаючи професійну, яку прийнято використовувати при включенні в конкретну інституційну комунікацію. “Професійна мова виконує важливу роль пароля ідентифікації за схемою “свій/чужий” у символічному просторі інституційного дискурсу. Він задає не тільки систему понять, концептів і умовних позначень, необхідних для здійснення когнітивних та комунікативних завдань, які потрібні для конструювання інституційно заданої картини світу і способів її інтерпретації” [231]. Нормативна модель типово-подієвої статусно-рольової комунікації, до реалізації якої примушує конкретний інституційний дискурс. Ця модель включає такі компоненти: типову подію, типових учасників, час і місце комунікативних контактів

(хронотоп), статуси типових учасників комунікації, рольові стосунки типових учасників комунікацій, ситуативні контексти комунікації, офіційно прийняті норми комунікації, традиційні форми спілкування.

3. Система базових цінностей, які транслуються й закріплюються в масовій свідомості за допомогою інституційних комунікацій. Система цінностей визначається місією конкретного інституційного дискурсу і притаманними йому професійними кодексами.

4. Основні стратегії інституційного дискурсу “визначаються характером і напрямками діяльності конкретного соціального інституту, а також типовими для даного інституту особливостями жанрових комунікацій” [231].

5. Жанри інституційного дискурсу – “формалізовані конструкти стереотипних практик, отримують своє вираження в ритуальних актах, адміністративних процедурах, мовних і письмових формах” [231].

6. Прецедентні тексти – “структурні компоненти інституційного дискурсу, письмові та усні джерела, на основі яких вибудовується весь корпус внутрішньої й зовнішньої інституційної комунікації, визначаються її місія, кредо, базові стратегічні установки, нормативні положення, головні правила статусно-рольової гри” [231].

7. Типові дискурсивні формули (фразеологізми, анекдоти, жести, дрес-код тощо). “Відносяться до “осадового плану” інституційного дискурсу. У них фіксуються відпрацьовані багаторічною практикою типові для інституційної комунікації вираження, жести, репліки, риторичні фігури, анекдотичні ситуації, зафіксовані в професійному гуморі” [231]. До типових дискурсивних формул спецслужб належать, наприклад, форма, професійний одяг, знаки військового звання, ордена, медалі та ін.

Т. Ширяєва основне завдання лінгвістичного аналізу інституційного дискурсу бачить у “розкритті механізму складних взаємин між соціальним інститутом, пізнанням, мовою і поведінкою” [301]. Т. Ширяєва визначає два підходи до інституційного дискурсу – дескриптивний та критичний. Дескриптивний підхід [397] пов’язаний із вивченням мовленнєвої поведінки в

межах певного соціального інституту – лінгвістичних засобів, риторичних прийомів, мовленнєвих стратегій. Інституціональність розглядається як “системоутворюючий чинник”, визначається комунікацією між інститутом (автором як носієм статусного індексу) та громадянином (окремо взятим читачем з його політичними поглядами й бажаннями)” [301]. Інституційність передбачає конструювання соціальної реальності за допомогою мови. Інституційний дискурс із позицій дескриптивного підходу може бути визначений як дискурс, “що трансформує світ навколо нас у соціально та культурно значимі поняття. Однак створення цих понять не відбувається у вакуумі, воно продиктоване чіткими лінгвістичними й соціокультурними умовами” [333].

Із позицій критичного підходу [336], [361], [366], [405] розглядається проблема використання мови як засобу влади та контролю, відповідно, ідеологія й культура визначаються як колективні уявлення про дійсність, що відтворюються в дискурсі, позиціонується ідея щодо принципів домінування в суспільстві певної соціальної групи – не за допомогою примусу, а за допомогою ідеології.

Отже, для нашого дослідження актуальним є *розуміння інституційного дискурсу* як стійкої системи статусно-рольових взаємин, що склалася в комунікативному просторі життєдіяльності певного соціального інституту, має визначену систему обмежень, здійснює конструювання соціальних відношень у парадигмі *адресант* (соціальний інститут) – *адресат* (громадянське суспільство).

1.4.3 Інституційність дискурсу спецслужб. Дискурс інститутів сектору безпеки та оборони став об’єктом наукових досліджень лише останнім часом. Серед науковців, які зверталися до цієї проблематики, слід назвати Л. Компанцеву, Л. Пелепейченко, В. Посмітну, І. Лисичкіну, Н. Васюкову, С. Полторака та ін.

В Україні сформувалося дві наукові школи, що розробляють проблему інституційного дискурсу силових відомств: наукова школа з проблем мовної комунікації в діяльності сил охорони правопорядку, що створена на кафедрі філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії Національної гвардії України (засновниця – Л. Пелепейченко) та наукова школа з проблем інтернет-лінгвістики, що започаткована на кафедрі теорії та практики перекладу Національної академії Служби безпеки України (засновниця – Л. Компанцева).

У традиціях наукової школи Л. Пелепейченко військовий інституційний дискурс, або дискурс армії, визначається як основа професійної комунікації військовослужбовців, як спілкування між військовослужбовцями в процесі професійної діяльності [208, с. 11]. Серед значущих параметрів галузевого дискурсу правоохоронців С. Полторак, Л. Пелепейченко та В. Посмітна визначають такі: галузевий контекст (виявлення особливостей діяльності галузі, її соціальних завдань, функцій суб'єктів діяльності), ілокутивну мету учасників комунікації, соціокультурні умови дискурсу, психологічні особливості комунікантів, стратегії та тактики мовленнєвої поведінки, мовні та позамовні засоби досягнення ілокутивної мети, перлокутивний ефект [208, с. 14]. У діяльності сил охорони правопорядку “всі названі чинники мають осмислюватися в аспекті їх ролі в забезпеченні правопорядку і громадського спокою, запобіганні конфліктам та прийнятті виважених рішень” [208, с. 14].

У науковій школі Л. Компанцевої перші спроби визначити інституційний дискурс безпекових відомств належать Н. Васюковій та Н. Акульшиній.

Н. Васюкова, досліджуючи рекламний дискурс військової сфери, робить висновок, що лінгвопрагматичним підґрунтям його виникнення є зміна в комунікативній парадигмі *держава – армія – суспільство* прагматики примусу на прагматику залучення до служби в армії шляхом впливу на суспільну свідомість. “На лексико-семантичному рівні цей процес простежується в диференціації визначень *military/воинский/військовий/ militaire* (той, що стосується армії) – *wartime/военный/воєнний/de guerre* (той, що стосується

війни, бойових дій), що склало підґрунтя розмежування пропагандистської та рекламної комунікацій у військовій сфері: об'єкт пропаганди пов'язаний із воєнними діями, тоді як об'єкт реклами – зі ЗС (насамперед, службою за контрактом)” [61].

Н. Акульшина доводить, що “*військовий дискурс* – це дискурс, який, в більшості випадків, застосовується на тактичному рівні (тактика – наймасовіша галузь та найстаріша складова (як і стратегія) воєнного мистецтва, що охоплює теорію та практику підготовки й ведення бою підрозділами, частинами, з'єднаннями, а *воєнний* – на стратегічному та державному рівнях (стратегія від дав.-гр. *στρατηγία* – “мистецтво полководця” – мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій)” [29].

Л. Компанцева зазначає, що формування дискурсів сектору безпеки та оборони світу зумовлено в теперішній час низкою таких глобальних тенденцій, що фіксують особливості комунікативних практик сучасного суспільства, зокрема його силових відомств:

- *глобалізація*, що відбувається “в результаті посилення комунікативних та інформаційних зв'язків, інтеграції народів, її результатом є мультикультуралізм” [193, с. 8]. Дискурсивна інституційна діяльність інститутів сектору безпеки та оборони має бути спрямована на інтеграцію з громадянським суспільством і захист національної державності в інформаційному просторі;

- *зростання транснаціональних загроз*, особливо транснаціонального тероризму, організованої злочинності, зокрема кіберзлочинності. Ці загрози ґрунтуються на асиметричних комунікаціях і нестандартних підходах: “асиметрія означає відсутність загальної бази для порівняння, з погляду якості; нестандартність – наявність характерної або незвичайної моделі” [193, с. 8];

- *заміна інформаційної домінанти розвитку суспільства комунікативною*. “Доступ до інформації – ключовий ресурс як у сферах економіки, науки, так і безпеки та оборони. Із виникненням Мережі ключовим механізмом, що забезпечує ефективний розвиток суспільства, стає комунікація:

інформаційний ресурс втрачає свої позиції, оскільки кожний відвідувач Мережі може за бажанням виконувати аналітичні функції – збираючи й аналізуючи необхідну інформацію, і функції створення контенту та впливу на цільову аудиторію” [193, с. 8]. Зазначена тенденція призвела до трансформації адресант-адресатних відношень. “Адресат перестає бути лише споживачем інформації, сам стає її виробником, “просьюмером” (від англ. *producer* – виробник та *consumer* – споживач). From sender and receiver to wreaders or prosumers (Web 2.0) – формула соціально комунікаційних взаємин у сучасному суспільстві” [193, с. 9]. Такі адресант-адресатні відношення потребують формування загальної ціннісної системи. Одним із компонентів цієї системи і є концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*;

- *мережева організація суспільства*. Мережецентричність (Net-Centric) дає змогу децентралізувати й пришвидшити циркуляцію інформації, посилити мобільність комунікацій, оперативність розроблення рішень та їх якість. Мережецентричність будується на основі мереж міжособистісних зв’язків, що “забезпечують соціальну взаємодію, підтримку, інформацію, відчуття належності до групи й соціальну ідентичність. Соціальні мережі стають комунікативною платформою, яка забезпечує різні види діяльності – від особистісної комунікації до формування іміджу інституції, установи, держави, породження веб-хвилі (Web-waves), мобілізації спільноти для дій у реальності” [193, с. 10];

- *комунікації державних інститутів*, зокрема сектору безпеки, в Мережі з метою відтворення відкритого спілкування з *громадянським суспільством* і трансляції власного іміджу. “Формується публіцитний капітал інститутів, який спрямований на вирішення кількох завдань: розуміння представниками громадянського суспільства залежності власної безпеки й якості життя від діяльності інститутів сектору безпеки; надання громадянському суспільству інформації, що є актуальною для його життєдіяльності; формування достатнього рівня довіри до діяльності інститутів; здійснення зворотного

зв'язку між представниками громадянського суспільства й інститутами сектору безпеки тощо” [193, с. 11].

Усі зазначені тенденції розвитку сучасного суспільства зумовлюють нові вимоги до інституційного дискурсу спецслужб. “Необхідні нові навички, які сприяють більшому обміну інформацією та співробітництву в мережах, цільових групах, осередках і командах. У професійному середовищі ХХІ століття влада належить тим, хто ділиться своїми знаннями і таким чином збільшує цінність своєї роботи – обмін інформацією дає могутність. Йдеться про компетентність, яка породжує довіру, необхідну для професійної діяльності. Використання ідей і думок співробітників на всіх рівнях мереж, цільових груп та осередків є необхідною умовою для встановлення достовірності й побудови довіри” [303].

Отже, концепти *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ*, *ДОВІРА*, *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набувають особливої актуальності в інституційних комунікаціях спецслужб. Концепт *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ* фіксує головну мету діяльності спецслужб, концепти *ДОВІРА*, *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* – принципи комунікації з громадянським суспільством та міжнародною спільнотою.

Концепт *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ* є базовим для інституційного дискурсу спецслужб. Він сформувався на перетині низки дискурсів – безпекового, юридичного, військового, воєнного. “Юридична наука, зокрема конституційне право та державне будівництво, інтенсивно досліджує проблеми національної безпеки й оборони; при цьому формулюється поняття національної безпеки й оборони, її ознаки, понятійно-категорійні ряди...” [145, с. 208].

Концепт *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ*, зафіксований у законодавчих документах щодо спецслужб країн, мови яких досліджуються (Додаток А). „*Aufgabe der Verfassungsschutzbehörde ist die Sammlung und Auswertung von Informationen, insbesondere von sach- und personenbezogenen Auskünften, Nachrichten und Unterlagen über Bestrebungen, die gegen die*

freiheitliche demokratische Grundordnung, den Bestand oder die Sicherheit des Bundes oder eines Landes gerichtet sind...“ [21]; “*На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності...*”[5].

Перші спроби визначити параметри інституційного дискурсу спецслужб було зроблено О. Завадською [123]. Серед його базових параметрів дослідниця визначає такі: 1) *статусність відносин*; 2) категорія *особи*, виражена як експліцитне авторське *Я* для адресата в ситуації спілкування і як сукупний суб’єкт *ми*, що позиціонує точку зору певної спецслужби; 3) *офіційність та певна формальність*, що демонструється корпусом інституційних кліше та спільних прецедентних текстів; 4) *опозиція закритість/відкритість*. *Закритість* дискурсу спецслужб пов’язана із секретною природою діяльності цих органів, водночас активності набуває тенденція до більшої *відкритості* діяльності спецслужб і, як наслідок, до більшої відкритості їхнього інституційного дискурсу; 5) *інтердискурсивність*, що передбачає взаємодію елементів різних дискурсів, наявних у комунікаціях спецслужб (юридичного, публіцистичного, біографічного, історичного), змінює інституційний дискурс спецслужб у бік більшої динамічності та відкритості; 6) дискурсоутворювальна роль концепту *БЕЗПЕКА*; 7) стратегія на формування *кола своїх*.

Вважаємо за можливе доповнити наведений перелік ще одним параметром – стратегія на забезпечення публічної дипломатії із громадянським суспільством, що передбачає актуалізацію концептів *ДОВІРА*, *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

Отже, під інституційним дискурсом спецслужб розуміємо стійку систему статусно-рольових взаємин, що склалася в комунікативному просторі спецслужб, система обмежень адресант-адресатних відношень у цьому типі дискурсу зумовлена дискурсоутворювальною роллю концепту *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ*.

1.5 Дискурс толерантності в інституційних комунікаціях

1.5.1 Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у гуманітарному науковому дискурсі. Один із викликів глобального світу пов'язаний зі зростанням різноманіття культур. Ця тенденція двоспрямована: з одного боку, вона сприяє міжкультурному діалогу мовленнєвих колективів – від окремих комунікативних мереж до національних спільнот; з іншого – породжує проблеми співіснування різних лінгвокультур як в окремій країні, так і в глобальному просторі. Характерною ознакою плюралістичної лінгвокультури є визнання плюралізму ідей, а також шанобливого ставлення до різних типів мовленнєвої поведінки й мовленнєвих колективів. Отже, концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває глобального статусу і виконує дискурсоутворювальні функції, оскільки характеризує умови “максимально демократичного розв’язання можливих суперечок, суперечностей, зіткнень” та розглядається не лише як “підґрунтя примирення ворогуючих сторін у так званих локальних конфліктах”, а й у випадках заклику “до суспільного миру, національної згоди – у сенсі незастосування сили і насильства з боку панівних суспільних структур під час подолання внутрішніх конфліктних ситуацій” [49].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ є давнім концептом європейської культури. Роздуми про толерантність знаходимо в працях Дж. Локка “Листи про віротерпимість”, “Нариси про терпимість”, де філософ пропонує концепцію толерантності, засновану на суспільному договорі й поділі приватної та суспільної складових життя кожної людини. Як філософську й етичну категорію толерантність розглядали П. Бейль, Вольтер, К. Гельвецій, Т. Гоббс, Д. Дідро, Ж. Ламетрі, Дж. Локк, Ж. Руссо, Б. Спіноза, які стали одними з перших захисників свободи совісті [32], [45], [73], [86], [91], [95], [181], [251].

У працях С. Мендус, Дж. Мілля та ін. розглядається толерантність як одна з провідних соціальних цінностей та умов особистого й суспільного розвитку. Цей напрям був заснований Дж. Міллем, який вперше розробив поняття толерантності як ліберальної цінності (модерний підхід) [377].

Особливо великий інтерес до толерантності як культурно-соціального феномену виникає в кінці ХХ століття. З'являється низка досліджень у філософії (Є. Бистрицький, В. Гараджа, М. Дымарский, В. Золотухін, Ю. Іщенко, С. Йосипенко, В. Лекторский, М. Хом'яков, D. Koch, F. Lessay, P. Nicholson, P. Nowak, J. Pelikan, J. Rogers R. Wodak, Y. C. Zarka, та ін.), політології (О. Капто, В. Козлов, Г. Олиниченко, П. Пікер, Т. Романова, Е. Соловійов, J. Berry, S. Jäger, M. Pleasants, M. Rosenbach, B. Williams та ін.), психології (В. Бойко М. Єшин, В. Кукушин, Н. Формановська, В. Ямшанова, K. Ehlich, R. Forst, P. Steinacker, K. Vocelka та ін.), педагогіці (В. Андрущенко, Л. Головата, Г. Солдатова, О. Швачко, В. Coloroso, D. Kappert, H. Poetsch, D. Schilling та ін.), соціології (Л. Дробижева, Б. Ємельянов, Д. Зинов'єв, Е. Кемеров, В. Малахов, В. Соколов, Е. Тарасов, R. Barlocher, L. Busch, U. Hannerz, S. Hilti, K. Lohrmann, S. Mendus та ін.), лінгвістиці (В. Воропаєва, О. Кудрявцев, Л. Синельникова, К. Сумина, Й. Стернін, Н. Фрасинюк, K. Guthke, R. Naarbusch, U. Hannerz, S. Horsch, G. Fritz, L. Spitzer та ін.). Лінгвокультурному аспекту проблеми толерантності присвячені роботи Р. Валітової, І. Вепревої, Т. Воронцової, М. Гловинської, В. Давиденка, Л. Же, Н. Купиної, О. Михайлової, Б. Назарова, С. Тер-Мінасової, Н. Формановської, О. Шмельова.

Активне проведення дискусій та міжнародних науково-практичних конференцій свідчить про формування дискурсу толерантності в міжнародній науковій спільноті. Прикладом цього є диспут стосовно феномену толерантності на сторінках наукового журналу “Філософська та соціологічна думка” в 1994 році, учасники якого по-різному розуміли та оцінювали феномен толерантності. С. Карпов, наприклад, виходячи з принципової непізнаності іншого, відзначив три типи толерантності: толерантність як байдужість, як терпимість до іншого та як любов [231, с. 211]. Перші конференції на пострадянському просторі, присвячені дослідженню проблеми толерантності,

були проведені в 1994 році в Якутську (Росія) під назвою: “Толерантність в умовах виживання народів далекої півночі” [60] та у 1996 році в Харкові (Україна) – “Толерантність як культурна універсалія” [60]. Мета останньої полягала у всебічному обговоренні гіпотез щодо універсальної природи толерантності та її ролі в соціумі. Таким чином, проблема толерантності була зафіксована в лінгвістичному дискурсі.

На сьогодні сформовано п'ять основних міждисциплінарних підходів до вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у гуманітарних науках: 1) аксіологічний, який трактує толерантність як соціальну цінність (С. Мендус, Є. Бистрицький, Ю. Іщенко, Н. Круглова та ін.); 2) ідеально-типовий, який розглядає толерантність як моральний ідеал суспільного устрою (О. Асмолов, Д. Колесов, В. Титов, О. Швачко та ін.); 3) онтолого-історичний, який вивчає толерантність в історичному аспекті (Р. Валітова, С. Йосипенко, О. Тягло, М. Яковенко та ін.); 4) конфліктний, який розглядає толерантність як фактор врегулювання конфліктів (А. Петрецький, Г. Солдатова, А. Зімбулі, В. Марлов, В. Ситаров та ін.); 5) лінгвістичний (лінгвокультурний та лінгвокогнітивний), який передусім звертається до вивчення *ТОЛЕРАНТНОСТІ* як концепту (З. Попова, Й. Стернін, Ю. Щербініна, М. Голев, Н. Муравйова, С. Тер-Мінасова, Н. Купіна, Н. Формановська, О. Шмельов та ін.).

Отже, у науковому гуманітарному дискурсі *толерантність* позиціонується як цінність, яка повинна стати посередником у взаємодії національної культури, з одного боку, і викликами глобального світу – з іншого. У багатокультурному світі концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* виконує функцію символізації універсальних цінностей, адаптуючи їх до системи цінностей національної культури.

1.5.2 Прагматика дискурсу толерантності. Дискусійним залишається питання відносно категоріального статусу толерантності: це явище розглядається як принцип мовленнєвого спілкування, що передбачає “готовність до позитивної взаємодії з людьми або групами іншого

національного, релігійного, соціального середовища, інших поглядів, стилів мислення і поведінки” [317, с. 68], принцип культури мовлення [96], форма мовленнєвої поведінки [195], культурно-психологічна категорія, що означає “вміння утримувати суперечності у продуктивній конфліктній формі, що сприяє їх вирішенню” [286, с. 22], дискурсивна одиниця, що виконує змістовно-прагматичні [300] або комунікативно-прагматичні функції, оскільки є ознакою впевненості у собі й відчуття надійності власних позицій [433 с. 87], соціолінгвістичний [160].

Вважаємо за можливе запропонувати ще один рівень дослідження проблеми толерантності – дискурсивний і надати визначення *дискурсу толерантності* як типу соціальної поведінки, всі організаційні (психолінгвістичні, когнітивні, прагматичні тощо) складові якої орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки й позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів.

За Ю. Хабермасом [281], дискурс толерантності реалізується у двох вимірах – особистісному та інституційному. На особистісному рівні *дискурс толерантності* може бути визначений як тип дискурсивної поведінки, що передбачає активний діалог, горизонтальні комунікативні зв’язки, розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, і, відповідно, мультикультуралізм, реалізацію ілюктивних установок на самовираження. На інституційному рівні *дискурс толерантності* може розглядатися як інституційний дискурс, прагматично орієнтований на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки й позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів. Несуперечність цих видів дискурсу є запорукою формування когнітивно узгоджених комунікацій у суспільстві, підґрунтям чого є узгодженість концептуальної системи – “домінуючого культурного

коду” [54], що забезпечує несуперечність інституційних цінностей концептуальній картині світу нації. “Зв’язок між соціальними інститутами й символічною системою, яка робить легітимним певний процес чи стан, конструює інституційний порядок за допомогою когнітивно-прагматичного комплексу – упорядкованої сукупності всіх індивідуальних знань про навколишню дійсність, правила, цінності, настанови, вірування, сприяє його збереженню і трансляції завдяки підтвердженню в символах і діяльності” [47].

Спроби визначити прагматичну спрямованість дискурсу толерантності належать американському політологу М. Уолцеру [272], який визначив п’ять груп комунікативних відношень, що можуть формувати дискурс толерантності:

- 1) відсторонено-смирнене ставлення до відмінностей заради збереження миру;
- 2) позиція пасивності, розслабленості, милостивої байдужості до відмінностей;
- 3) принципове визнання прав іншого, навіть якщо спосіб користування цими правами викликає неприязнь;
- 4) відкритість щодо інших, цікавість, можливо, навіть повагу, бажання прислухатися і вчитися;
- 5) захоплене схвалення відмінностей.

О. Михайлова, аналізуючи наведені позиції, зауважує, що ні одна з них не відповідає прагматиці толерантності. Оскільки умовою виникнення дискурсу толерантності є лише конфлікт, то не можна вважати толерантним пасивне ставлення до ситуації (пункт 2); толерантність зумовлює напруженість між прихильністю власним поглядам і визнанням переконань інших, тому толерантність не тотожна терпимості (пункт 1); не можна говорити про толерантність до поглядів, які імпонують суб’єкту, й навіть захоплення ними, тому пункти 4 і 5 також не відповідають прагматиці толерантності. Пункт 3 не фіксує ситуацію конфлікту, відповідно не позиціонує принципів толерантної поведінки [195].

Вважаємо, що наведене категоричне ставлення російської дослідниці до поглядів американського колеги зумовлено лінгвокультурною та когнітивною своєрідністю вчених. О. Михайлова вважає, що актуалізація дискурсу толерантності можлива лише за умови попередження або виникнення конфлікту, ситуації заперечення цінностей іншого, розбіжностей. “Важливою виявляється аксіологічна складова взаємин, як і цінність предмета розбіжностей для суб’єкта. Не можна бути толерантним (або нетолерантним) до того, до чого нам немає ніякого діла. Парадокс толерантності полягає в тому, що ми згодні не погоджуватися з чимось справді для нас важливим. Толерантність зумовлює напруженість між прихильністю власним поглядам і визнанням переконань інших. Саме тому вона по суті своїй не тотожна байдужості“ [195]. У західній концепції толерантності первинного значення набуває не сам конфлікт, а можливість його попередження. УЛК займає проміжну позицію, особливо в період загострення російсько-українських відношень. Для української ментальності є важливим як вирішення конфлікту, так і його попередження. Саме тому вважаємо за можливе віднести до прагматично значущих показників дискурсу толерантності 3 та 4 пункти, запропоновані М. Уолцером.

Отже, під дискурсом толерантності розуміємо дискурс, всі організаційні (психолінгвістичні, когнітивні, прагматичні тощо) складові якого прагматично орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки та позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів.

Висновки до розділу 1

У сучасному глобалізованому суспільстві ідея толерантності набуває особливої актуальності як на міжособистісному, так і на загальнодержавному й міжнародному рівнях, починає відігравати ключову роль у формуванні мовної та концептуальної картин світу нації.

Під мовною картиною світу в дослідженні розуміємо відображений засобами мови образ реальності, під концептуальною картиною світу – концептуалізацію сукупності знань людини про світ. Мовна картина світу представлена мовними знаками, утворює семантичний простір мови, демонструє знання, закріплені за одиницями конкретних мов, вона більш рухома та фрагментарна. Концептуальна картина світу представлена концептами, інваріантна, демонструє систему цінностей і смислів певної спільноти (соціального інституту, нації, держави тощо). Узгодженість мовної та концептуальної картин світу забезпечує когнітивну узгодженість інституційних комунікацій, зокрема силових відомств, прагматику їхньої взаємодії в системі адресант (інститут сектору безпеки та оборони) – адресатних (громадянське суспільство) відношень. Сьогодні інституційні комунікації силових відомств активно звертаються до стратегії *публічної дипломатії* – комплексу комунікативних дій, спрямованих на досягнення позитивного результату на основі добровільної взаємодії адресанта та адресата комунікації (силового відомства – громадянського суспільства/державних органів тощо), а не примусу. Публічна дипломатія відтворюється на підґрунті когнітивного узгодження концептуальних картин світу силового відомства і громадянського суспільства та застосування в комунікаціях спільних для їхніх мовних картин світу одиниць, зокрема вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* та концептуально-тематичних груп, що його позиціонують.

Для дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* актуальності набуває поліпарадигмальний підхід до поняття *концепт*. Із лінгвокультурних позицій концепт є ментальною одиницею, що забезпечує двосторонній зв'язок людини та культури, поєднуючи понятійну, образну й діяльнісну сфери. Згідно з лінгвокогнітивним підходом концепт визначається як фрагмент знання, який містить як мовну, так і позамовну інформацію. Із позицій *лінгвофілософського підходу* концепт трактується як філософсько-інтелектуальне підґрунтя пізнання світу. *Дискурсивний підхід* розглядає роль концептів із погляду їх експлуатації в

тому чи іншому тексті (дискурсі), визначає їх дискурсоутворювальну роль у певних типах комунікацій.

Дискурс у нашій роботі визначено як соціальну практику, що забезпечує діалектичний зв'язок між певною дискурсивною подією та ситуацією(ями), інститутом(ами) й соціальною структурою(ами); *інституційний дискурс* як стійку систему статусно-рольових відносин, що склалася в комунікативному просторі життєдіяльності певного соціального інституту, має визначену систему обмежень, здійснює конструювання соціальних відношень у парадигмі *адресант* (соціальний інститут) – *адресат* (громадянське суспільство); *інституційний дискурс спецслужб* як стійку систему статусно-рольових відносин, що склалася в комунікативному просторі спецслужб, систему обмежень *адресант* (спецслужба) – *адресатних* (громадянське суспільство, державні органи тощо) відношень у цьому типі дискурсу, зумовлену дискурсоутворювальною роллю концепту *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ*.

Для інституційних комунікацій, зокрема спецслужб, на сьогодні набуває *дискурс толерантності*, всі організаційні (психолінгвістичні, когнітивні, прагматичні тощо) складові якого орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки та позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів.

Основні положення цього розділу висвітлено у працях автора [313], [316].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*

Die Toleranz in der Gesellschaft muss
jedem Bürger die Freiheit sichern zu
glauben, was er will.

Friedrich II., der Große

2.1 Триангуляційний підхід до концепт-аналізу

У сучасній лінгвістиці не існує стійкої універсальної моделі концептуального аналізу, про це свідчить наявність різних методик його виконання. Тому для отримання достовірних результатів дослідники звертаються до триангуляційного підходу до дослідження концептів [61], [149], [151], [245], [246], [265]. Сутність триангуляції полягає в тому, що в межах одного дослідження використовуються “різні типи даних, бере участь кілька дослідників, послуговуються даними кількох підходів і застосовуються кілька методів. Усі знання про об’єкт аналізу, одержані в межах триангуляційного підходу, вважають достовірними, такими, які доповнюють один одного й не потребують додаткової інтерпретації, що приводить до еклектики” [264, с. 8].

Н. Слухай та О. Снитко проаналізували діапазон методів концептуального аналізу, дослідниці дійшли висновку, що сьогодні спостерігається “тенденція до конвергенції і злиття, але більшість методів усе ще демонструє креативні можливості авторських теорій” [244]. Науковці визначили авторські методики концептуального аналізу, які можуть бути застосовані в дослідженнях концептів: методика аналізу культурних концептів Ю. Степанова [254, с. 47]; етноцентрична методика Г. Вежбицької [66, с. 3]; методика вивчення культурних доміант В. Карасика [138]; методика дослідження структури концепту З. Попової та Й. Стерніна [220, с. 62]; метод логіко-семіотичної рамки Н. Слухай [244, с. 22]; дослідження концепту на

основі аналізу семантичного простору слова М. Скаб [240]; аналіз концепту на основі ментально-психонетичного комплексу О. Селіванової [235], метод семантико-аксіологічного поля Т. Вільчинської [70].

До конвергентних методів можна віднести метод Л. Грузберга, який передбачає аналіз концепту з опорою на “тексти культури” [99], аналіз концепту шляхом методу дискурсивного аналізу В. Кононенка [153, с. 17], метод аналізу семантичного простору слова М. Алефиренко [30, с. 183].

Триангуляційний підхід дає змогу розглянути концепт як багатовимірне утворення, що включає в себе не тільки понятійно-дефініційні, але й конотативні, образні, оцінні, асоціативні характеристики, і всі вони повинні бути враховані при його дослідженні. Крім того, триангуляційні методики дають можливість виявляти й описувати не тільки різні ознаки концепту (основні, другорядні, якісні, кількісні, класифікаційні, процесуальні тощо), а й визначати його оцінку як у колективній, так і в індивідуальній свідомості.

Так, О. Кубрякова наголошує на використанні в комплексних дослідженнях як семантичного, так і концептуального аналізу: перший тлумачить значення слова, а другий – знання про світ. О. Кубрякова наголошує, що “концепти по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, відповідно, фіксуються в різних значеннях” [161].

Про необхідність поєднання структурного та концептуального аналізів пишуть Т. Космеда та І. Гажева. Це дасть змогу за деякої суб’єктивності методів прийти до об’єктивніших висновків [154, с. 44]. В основі концептуального аналізу лежить вербалізація певної частини знань і представляє конкретні структури (образні схеми, картиноподібні репрезентації), а семантичний аналіз набуває характеру нелінійного моделювання. Таким чином, основною відмінністю між цими типами аналізу вважається напрям. Для концептуального – від знань до знаків, а для семантичного – від знаків до знань. Семантичний аналіз – це врахування усіх значень слова, його зв’язків і відношень з іншими лексемами, а концептуальний

– встановлення смислу, навколо якого групуються слова, категорії, тобто знання. “Концептуальний аналіз передбачає включення в систему понять різних когнітивних категорій – предметності, означуваності й процесуальності, входження імені в предикатне оточення стає визначальним чинником опису й імені концепту” [154, с. 7]. Мета семантичного аналізу, за Е. Лассан – в установленні структури лексичного значення на основі синтагматичних і парадигматичних зв’язків, а концептуального аналізу – у виявленні ціннісного ставлення носіїв культури до позначуваної лексемою ситуації шляхом аналізу дискурсів і співвідношення феномену, який не можна спостерігати безпосередньо, з явищами рівня реальності, які чуттєво сприймаються [172, с. 12].

В. Кононенко використовує поряд із власне лінгвостилістичними прийомами актуалізації внутрішніх потенцій смислу (аналіз синонімічних рядів, антонімів, стійких висловів) та внутрішньої форми (асоціативні ряди, показники частотності вживання, звернення до аксіологічного аспекту) принципи і прийоми дискурсивного аналізу (поглиблене “вчитування” в художній текст, визначення недостатньо помітних, а по суті визначальних показників смислу [153, с. 18]).

У дискурсивній практиці сучасного суспільства віддзеркалюються прийняті способи бачення й інтерпретації навколишнього світу. Ці явища краще досліджувати “в об’єднанні парадигм знань” [166], що забезпечує міждисциплінарність підходів й інтерпретацій. Це дає змогу повніше розкрити діалектику взаємозв’язку мовних явищ із позамовною дійсністю, виявити специфіку мовних/концептуальних картин світу носіїв різних ЛК.

Отже, оскільки концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* наразі є дискурсоутворювальним у всіх ЛК досліджуваних країн, має специфічні прояви на різних комунікативних рівнях – особистісному, медійному, інституціональному – всередині ЛК, для його дослідження має бути застосований триангуляційний підхід.

2.2 Концептуальний аналіз: пошук методики

У науковій літературі немає єдності щодо сутності концептуального аналізу. Але всі дослідники погоджуються у визначенні його завдань, а саме: вивчення генези концептів, дослідження репрезентацій концепту в мові та способів заповнення відповідних культурних і комунікативних лакун для реалізації комунікативних потреб певного суспільства; вивчення концептуального складу певної ЛК задля здійснення порівняльного аналізу концептуальних картин світу певних спільнот.

За О. Селівановою, концептуальний аналіз є методологією раціоналізму та функціоналізму, включає загальні наукові процедури формалізації, ідеалізації й моделювання [233, с. 194-197]. С. Нікітіна концептуальний аналіз трактує і як аналіз концепту, і як спосіб аналізу за допомогою концептів, або такий, що має концепти як свої обмежені ознаки [201]. Авторка вважає, що семантичний опис концепту потрібно проводити у взаємозв'язку з іншими концептами, описуючи ці відношення й узагальнюючи всі окремі тлумачення, й таким чином виявляти “реальний семантичний опис-пояснення слова-концепту” [201, с. 117]. Ю. Караулов наголошує, що концептуальний аналіз має включати дослідження умовних зв'язків між концептами, “на основі яких утворюється концептуальна, або асоціативно-вербальна, мережа тексту” [140]. У “вузлах” мережі, як правило, містяться ключові концепти-номінанти. “Зчеплення концептів породжує смисл, який перевершує смисл кожного елемента, взятого окремо” [128, с. 3-29].

О. Кубрякова наполягає на необхідності враховувати презентаційні особливості концептів: вони можуть бути представлені одним словом (прості) й реченнями та словосполученнями (складні), концепти “по-різному групуються і по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, а, відповідно, фіксуються в різних значеннях” [163, с. 93].

Залежно від фокусу дослідницької уваги у сучасній лінгвістиці

сформовано низку авторських методик концептуального аналізу. Умовно їх можна поділити на лінгвокультурні та лінгвокогнітивні.

Лінгвокультурні методики спрямовані на вивчення концептів як елементів національної лінгвокультури та їх зв'язків із національними особливостями й цінностями, тобто дослідження за цими методиками здійснюється за напрямком “від мови до культури” (О. Бабаєва, Г. Вежбицька, С. Воркачов, В. Карасик, Ю. Степанов). Лінгвокультурні методики крім суто лінгвістичних містять культурологічні та соціологічні методи дослідження, а саме: контент-аналіз, методи польової етнографії, фреймовий аналіз, відкриті інтерв'ю, традиційні методи етнографії, прийоми експериментально-когнітивної лінгвістики, психосоціокультурний експеримент, лінгвокультурний аналіз текстів, які є “істинними хранителями культури народів” [190, с. 86].

У **методиці аналізу культурних концептів Ю. Степанова** метамова культури визначається як галузь досліджень, що піддається опису лише до певної межі, тому методика передбачає врахування не тільки смислів, вербалізованих у міфопоетичних, релігійних і художніх текстах, а й смислові концептуальні компоненти невербального вираження. За Ю. Степановим, структура культурного концепту має три шари: 1) основна актуальна ознака (засіб комунікації для всіх, хто користується певною мовою (мовою певної культури); 2) додатковий (пасивний) шар (у цьому шарі зберігаються так звані “пасивні” компоненти змісту концепту, які актуальні лише для певних груп носіїв мови); 3) внутрішня форма, або етимологічний шар (відкривається лише дослідниками і для дослідників, для рядових носіїв мови цей шар існує як основа, на якій виникли і тримаються інші шари значення) [253, с. 48]. Ця частина концепту є найоб'ємнішою, задля її дослідження необхідно здійснити реконструкції історичного шару, ментальної схеми, у вигляді якої концепт існує в свідомості носія мови, мотивованості найменування концепту в певній ЛК.

Дослідження сутності вербалізованих концептів передбачає застосування методу етимологічного аналізу, оскільки принципово релевантною є “початкова форма“ (термін Ю. Степанова), момент її зародження й наступного

становлення в людській свідомості. Цей метод давно використовується в західноєвропейській етнографії під час вивчення культурних феноменів (R. Bausinger, D. Vocelka). Метод етимологічного аналізу дає змогу проводити дослідження концептів у діахронічному аспекті, а метод компонентного аналізу, що став традиційним та ефективним у другій половині ХХ століття, та його варіації забезпечують вивчення сутності концептів у синхронії.

Методика вивчення культурних доміант за В. Карасиком передбачає дослідження “сміслового потенціалу концептів у культурі” [139]. Ця методика реалізується такими кроками: дефініювання; аналіз контексту; етимологічний аналіз; пареміологічний аналіз; анкетування, інтерв’ю [139, с. 131]. В. Карасик виокремлює в концепті три компоненти: поняттєвий, образний та ціннісний. Ціннісний компонент є домінуючим, оскільки слугує дослідженню культури, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип [139]. Ціннісна складова – основний маркер концепту, оскільки будь-який лінгвокультурний концепт є тією структурою свідомості, в якій фіксуються цінності соціуму. Це підтверджує думку щодо ключової ролі концептів у формуванні ціннісного навантаження тексту.

Можливість лінгвістичного вияву аксіологічної складової концепту представлена в **методиці О. Бабаєвої**, яка пропонує такий перелік мовних маркерів цінностей: 1) наявність мовного знака – ідентифікатора того чи іншого концепту; 2) розгалужена система ознак концепту й засобів його номінації; 3) регулярна сполучуваність ознак із оцінними семами в значенні лексичних та фразеологічних одиниць; 4) експліцитне вираження у прислів’ях та приказках; 5) значна кількість норм, що регулюють стосунки між членами соціуму в ситуаціях, прямо чи опосередковано пов’язаних із цією категорією; 6) різноманітні карикатурні зображення цих норм, обігравання їх у сміхових жанрах; 7) правила поведінки, зафіксовані різноманітними системами нормативної регуляції (право, мораль, релігія, звичаї, ритуали, етикет); 8) аргументативні стратегії, які постійно актуалізуються в різноманітних дискурсах (рекламному, політичному, релігійному, масмедійному) через

використання ключових і тематичних слів, метафор, імплікацій, алюзій, аргументативних стратегій; 9) взаємозв'язок з іншими культурно маркованими концептами, зокрема наявність у корпусі прислів'їв та афоризмів значної кількості одиниць, які вказують на їх значущість [38, с. 25-34].

Методика С. Воркачова спрямована на визначення семантичних складових культурного концепту – “по-перше, до нього входять семи, спільні для всіх його мовних реалізацій, які “скріплюють” лексико-семантичну парадигму й утворюють його понятійну або прототипічну основу; по-друге, туди входять семантичні ознаки, спільні хоча б для частини його реалізацій, які відзначені лінгвокультурною, етносемантичною специфікою й пов'язані з ментальністю носіїв мови або з менталітетом національної мовної особистості” [76]. С. Воркачов вважає, що концепт співвідноситься з планом вираження лексико-семантичної парадигми, тобто всієї сукупності різномірних синонімічних засобів (лексичних, фразеологічних, афористичних), яка описує його в мові [76, с. 68]. Це дає можливість представити його у вигляді *концептуального поля* – складової національно-мовної картини світу, способу існування та групування концептів із загальними інваріантними властивостями, евристичного прийому систематизації й опису засобів, що об'єктивують концепти в мовній свідомості [76]. *Концептуальне поле* згідно зі структурою культурного концепту має три виміри: 1) *денотативне поле*, яке утворене прямими значеннями одиниць, пов'язаних із ядерним елементом на основі поняттєвої подібності позначуваних явищ; 2) *метафоричне поле*, яке формується засобами переносних значень одиниць, що співвідносяться з ядерним елементом, і яке становить сукупність образів в основі номінації концепту; 3) *інтерпретаційне поле*, яке охоплює оцінки, трактування, стереотипні думки та судження, властиві певній лінгвокультурі [74].

Етноцентрична методика Г. Вежбицької базується на методі лінгвістичної інтроспекції, який дає змогу вербально сформулювати концепт. Дослідниця тлумачить концепти на основі обмеженої кількості примітивів – нерозкладних, зрозумілих для всіх носіїв мови лексем, які не потребують

подальшого роз'яснення. Г. Вежбицька вважає, що мова національно специфічна, тому на її основі можна реконструювати особливості національної ментальності [65].

Метод семантико-аксіологічного поля Т. Вільчинської спрямований на поглиблене вивчення семантико-конотативних особливостей концептів. Він передбачає: 1) визначення етимології слів-репрезентантів концепту, їхньої внутрішньої форми; 2) лексико-семантичну актуалізацію концептів: визначення усталених дефініцій у філософії, міфології, теології, психології, лінгвістиці тощо, що виявляють себе на рівні наукового узусу та їх індивідуально-авторську інтерпретацію в художніх текстах, де вони нерідко об'єктивуються на рівні семантичних okazіоналізмів; 3) встановлення мовних механізмів реалізації оцінної складової концепту, що співвідноситься з національним менталітетом, із національною шкалою моральних цінностей і проявляється як у лексикографічних значеннях слів-репрезентантів, так і в авторських тлумаченнях; 4) виявлення дистрибутивних відношень, передусім різних атрибутивних та апозитивних синтагм із відповідними лексемами як свідчення індивідуально-авторського світобачення; 5) словотвірний аналіз слів-репрезентантів концептів, що знаходить своє підтвердження в художніх текстах; 6) визначення місця й ролі концептів у авторських картинах світу, що експлікують національну мовно-концептуальну картину світу українського етносу [70, с. 103].

Метою *лінгвокогнітивних* досліджень є вивчення концепту як “інформаційної когнітивної одиниці свідомості, певним чином організованої та вбудованої до колективної чи індивідуальної концептосистеми” [236, с. 417]. Загальними процедурами лінгвокогнітивного аналізу, незалежно від обраної методики, є формалізація, ідеалізація та моделювання, основною метою – “реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду” [236, с. 419]. Підсумком лінгвокогнітивного дослідження може стати “когнітивна

інтерпретація отриманих результатів, тобто моделювання структури концепту за результатами опису засобів його мовної об'єктивації" [221]. Серед лінгвокогнітивних методик дослідження концепту визначимо деякі.

Методика семантико-когнітивного дослідження структури концепту
З. Попової та Й. Стерніна базується на дослідженні концепту в парадигмі *значення – зміст* за двома напрямками: 1) когнітивної семасіології, що передбачає використання когнітивних знань для пояснення явищ і процесів у семантиці мови; 2) лінгвокогнітивної концептології, що зумовлює моделювання концептів як одиниць національної концептосфери. Для дослідження структури концепту вчені вважають необхідним аналіз складового елементу сполучуваності, а також лексем, що об'єктивують концепт [33].

Й. Стернін та З. Попова вважають суттєвою для вивчення концептів ідею *лакунарності*, "сигналами" якої є лексичні одиниці (слова, сталі словосполучення), а саме: а) розгорнута пояснювальна дефініція у перекладному словнику; б) пояснення слова у перекладному словнику за допомогою синонімічного ряду. Дослідники наголошують, що відсутність у тій чи іншій мові певного слова (лакуни) не завжди свідчить про відсутність у концептосфері цього народу відповідного концепту [220]. Лакуни, з погляду лінгвокультурології та структурно-функціональної лінгвістики, можуть бути визначені (1) як національно-специфічний елемент культури, що знайшов відповідне відображення в мові носіїв цієї культури, який або повністю незрозумілий, або зрозумілий лише частково для носіїв іншої культури та мови у процесі комунікації; (2) як концепти, які не мають засобів мовної реалізації в національній мовній системі, "семи без лексем" [259].

Метод логіко-семіотичної рамки, за Н. Слухай, полягає в ідентифікації суб'єктно-об'єктної позиції будь-якого актанта мегаситуації в художньому творі згідно з формулами: "А є Х..." (суб'єкт осмислення), "А як Х..." (суб'єкт зіставлення) і "Х... як А" (об'єкт зіставлення). Цей метод дає змогу глибше проникнути в семантику концепту-образу, зокрема того, що актуалізується в поетичних текстах як частина художнього світу письменника [244].

Методика О. Селіванової спрямована на опис кореляції конкретних структур знань. “Семантичний аналіз може мати характер нелінійної репрезентації, не простого переліку сем, а моделі їхніх зв’язків у структурі значення” [233, с. 421]. Дослідниця визначає відмінності семантичного та концептуального аналізів у напрямках досліджень: семантичний аналіз здійснюється у напрямі “від слова до думки”, концептуальний – “від думки до слова” [236, с. 21].

На перетині лінгвокультурного та лінгвокогнітивного підходів запропонована методика **дослідження концептів Інтернету Л. Компанцевою**. Ця методика передбачає визначення дискурсоутворювальної функції концептів у мережевій комунікації за такими параметрами: 1) семантичний аналіз ключового слова, номінуючого цей концепт; 2) лексико-семантичний аналіз системних зв’язків: синонімії й антонімії; 3) етимологічний аналіз ключового слова й деяких лексем із синонімічного ряду; 4) семантичний аналіз прямих (слово в прямому значенні) і непрямих (слово в переносному значенні) номінацій; 5) визначення семантичних відношень концептів з іншими поняттями віртуальної культури; 6) інтерпретативний семантичний аналіз гіперпосилань, де ключовим словом виступає номінація концепту; 7) інтерпретативний семантичний аналіз контекстів, у яких вживаються концепти віртуальної реальності; 8) інтерпретативний аналіз асоціацій, пов’язаних із розглянутим концептом (на матеріалі даних асоціативного експерименту, асоціативного словника та ін.); 9) інтерпретативний аналіз паремій, пов’язаних із розглянутим концептом; 10) аналіз ключових ідей, що визначають розглянутий концепт, відіграють значну роль у формуванні концептосфери віртуального простору [150].

Описана методика була застосована в дисертаційних дослідженнях Н. Андріанової [31], Н. Васюкової [61], І. Пожидаєвої [218]. Н. Андріанова проаналізувала концептуальну діаду “свій – чужий” як один із жанроутворювальних параметрів чату [32], Н. Васюкова – концепт *ПАТРИОТ* в

інтернет-рекламі військової справи [61], І. Пожидаєва – концепт *ПАТРІОТИЗМ* у концептуальних картинах світу авторів блогів АЛК, УЛК, ФЛК [218].

Незалежно від обраної методики концептуального аналізу актуальними залишаються два питання – пошук метамови опису концептів і визначення принципів, структур та механізмів репрезентації знань.

Отже, для цього дослідження актуальною є спрямованість концептуального аналізу на визначення тих характеристик концепту *толерантність*, що забезпечують його дискурсоутворювальну роль у комунікаціях представників різних ЛК, оскільки фіксують національно значущу систему цінностей.

2.3 Дискурс-аналіз у сучасних лінгвістичних дослідженнях

Вивчення зв'язку між дискурсами та соціальною реальністю робить дискурс-аналіз основним методом дослідження соціальних практик. “Дискурс-аналіз є не просто методом; це підхід до вивчення природи мови в поєднанні з центральними концептами соціальних наук. Необхідно враховувати також, що концепт – динамічне явище, оскільки зміст концепту, а також його взаємозв'язки з іншими концептами залежать від змін у масовій свідомості, які, в свою чергу, визначаються змінами в суспільному житті, зміною пріоритетів і цінностей в соціумі. Точніше, ми розглядаємо дискурс-аналіз як сукупність взаємопов'язаних підходів до вивчення дискурсу – підходів, які передбачають не тільки практику збирання та оброблення інформації, але й низку метатеоретичних і теоретичних припущень, а також систему принципів і методів дослідження” [407]. Дискурс-аналіз поєднує низку якісних підходів до процесів означування соціального життя [361], він спрямований також на поглиблене вивчення неоднозначного статусу значення.

Якісні методики дослідження спрямовані на розуміння та інтерпретацію соціальної реальності як даності, дискурс-аналіз направлений на вивчення способів її відтворення. Для нашого дослідження є актуальними методики

дискурс-аналізу, що акцентують певні складові організації дискурсу, – його концептуальну організацію, соціальну поведінку як форму реалізації дискурсу, мотиви та інтенції учасників спілкування:

- *концептуальна організація дискурсу* (Т. ван Дейк, О. Кубрякова, В. Кінч, Ч. Філлмор, Л. Цурікова). Методики цього напрямку є *когнітивно орієнтованими*, оскільки враховують організацію ментальних структур, сприйняття та інтерпретації тексту, звернені до дослідження дискурсу “як особливого фрагменту ментального світу” [164, с. 16]. Сучасна когнітивна прагматика, “метাপрагматика”, за Дж. Каспером [365], намагається пояснити природу дискурсу на базі фрагментів концептуальних систем комунікантів, а саме: моделей ситуацій, настанов, фреймів, сценаріїв, декларативних і процедурних уявлень, бажань, оцінок, фонових знань тощо. Засади когнітивної прагматики заклали Т. ван Дейк [107] та В. Кінч [107], які у 80-ті роки минулого століття запропонували ідею когнітивних механізмів обробки дискурсу та запропонували два об’єкти аналізу – структуру представлення знань і засоби концептуальної обробки дискурсу.

Ідеї Т. ван Дейка були розвинуті у слов’янському науковому просторі. Так, Г. Слишкін вважає необхідним здійснювати дискурс-аналіз на перетині комунікативних практик та їхньої концептуальної організації. “Як і будь-який артефакт культури, будь-яка одиниця мови може слугувати основою для утворення в колективній свідомості лінгвокультурного концепту. Це стосується й дискурсу... Дискурс буде об’єктом, а концепт – інструментом аналізу” [138, с. 38-39];

- *соціальна поведінка як форма реалізації дискурсу* (Р. Водак, М. Мейер, С. Тічер, Н. Феркло). Цей *прагмалінгвістичний підхід* до дискурс-аналізу було розроблено школою КДА, яка розглядала дискурс-аналіз як інтерпретативний і пояснювальний метод, що “має на увазі систематичну методологію та зв’язок між текстом і його соціальними умовами, ідеологіями й відносинами влади. Інтерпретації завжди динамічні й відкриті для нових контекстів та інформації” [268, с. 198-199]. Вивчення дискурсу, за Н. Феркло,

має здійснюватися за трьома напрямками: дискурс як частина соціальної активності усередині всієї життєвої практики; дискурс як продукт суспільної активності (діяльності); дискурс як складова діяльності особи або спільності комунікантів, які ідентифікуються за певною належністю (етнічною, національною, расовою, мовною тощо) [340]. Базуючись на запропонованій градації, П. Чілтон і Х. Шеффнер наголошують на необхідності дослідження дискурсу в нерозривному зв'язку з такими поняттями, як жанр, контекст, висловлювання [334];

- *мотиви, інтенції, пресупозиція* учасників спілкування, що формують їх стратегічні програми (А. Блекледж, Г. Грайс, О. Ісерс, Дж. Лакофф тощо). “Комунікативна стратегія є складовою частиною евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його впровадження, проведення й керівництва ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності обміну інформацією і дії” [233]. О. Ісерс визначає комунікативну стратегію як “план комплексної мовної дії, який впроваджує той, хто говорить із метою “обробки” партнера” [130]. Наявність комунікативних стратегій серед учасників мовної діяльності зумовлена загальним принципом стратегічності будь-якої діяльності (зокрема й дискурсу як акту або сегменту комунікації). Стратегія визначає добір мовних і стилістичних засобів, а також прагматичних маркерів.

А. Блекледж пропонує п'ять типів дискурсивних стратегій, тісно пов'язаних із питаннями, що вивчаються, і які перебувають на різних рівнях складності і лінгвістичної організації [331]: 1. Референтні стратегії. 2. Стверджуючі стратегії. 3. Аргументуючі стратегії. 4. Стратегії перспективи. 5. Інтенсифікаційні або мітигаційні (пом'якшувальні) стратегії.

За О. Януш, дискурсивні засоби, за допомогою яких здійснюється реконтекстуалізація аналізованого контексту, – це широкий пласт лінгвістичних засобів і форм, що несуть істотне ідеологічне навантаження [323]. До цих засобів дослідниця відносить такі: особові займенники, метафори, метонімії, синекдохи, евфемізми, субституції та персоніфікації. Ключовими питаннями, які порушуються під час дослідження

аналізу дискурсивних засобів, за допомогою яких адресатові (чи адресантові) привласнюються певні характеристики, щоб, наприклад, аргументувати, виправдати або легалізувати його винятковість, є питання перспективної дискримінативної аргументації й поширення інтенсифікації та мітигації висловлювання або вираження. Не менш важливими завданнями є визначення функцій маніпулятивної дії, визначення статусу й актуалізації співрозмовників.

Отже, дискурс зумовлений категорією особи, що розмовляє, або інституту, який продукує дискурсивні практики. Для нашого дослідження є актуальним поєднання когнітивного та прагматичного підходів до дискурс-аналізу. Із позицій лінгвокогнітології методика аналізу концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* буде передбачати визначення його дискурсоутворювального статусу в інституційних комунікаціях спецслужб та громадянського суспільства. З позицій лінгвопрагматики буде досліджено складові дискурсу толерантності в комунікаціях спецслужб, визначено зумовленість дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства інституційним дискурсом тощо.

2.4 Методика дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* вважаємо дискурсоутворювальним у комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством, із цих причин методика його дослідження буде базуватися на триангуляційному підході та поєднувати методики концептуального й дискурс-аналізу.

Викладаючи методику аналізу концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, надамо визначення основних понять, якими надалі оперуватимемо.

Амбівалентність поняття – співіснування двох протилежних значень в одному понятті, ознака лінгвокультурного концепту. Поняття стає лінгвокультурним концептом, коли набуває амбівалентного статусу.

Веб-сайт (від англ. *website*: *web* – *павутина, мережа*; *site* – *місце* – букв. *місце в Мережі*), **сайт** – у комп'ютерній мережі об'єднана під однією адресою (доменним ім'ям або IP-адресою) сукупність електронних документів (файлів) приватної особи або організації [193].

Дискурсивна позиція – управління трансформаціями дискурсу, самовизначення суб'єктивності, що передбачає певний порядок висловлень, тематизації, характеру участі в комунікативній взаємодії [296].

Зворотний зв'язок – відгук користувачів на результат пошуку, їхні думки про релевантність документів, які були знайдені [193].

Ілокутивна установка – установка на певну відповідну реакцію адресата, яка повідомляється йому у висловлюванні [193].

Ключові слова – слова, які користувач буде вводити в рядок пошуку пошуковика. Ці слова мають відображати основну думку й характер, за якими пошуковику необхідно буде знайти ресурси з потрібною інформацією або документацією [193].

Когнітивні множини комунікантів – це “обсяг знань людей, які увійшли в комунікацію. Знання у дискурсі набувають певної мовної форми, яка в тому чи іншому ступені визначається його видом” [133].

Контент (англ. *content* – *зміст*) – абсолютно будь-яке інформаційно значуще або змістовне наповнення інформаційного ресурсу – тексти, мультимедіа, графіка [193].

Концептуально-тематичне поле – сукупність лексико-тематичних груп слів, об'єднаних спільним концептом у семантико-функціональному просторі тексту; концептуально-тематичне поле складається відповідно з **концептуально-тематичних груп**, які охоплюють лексику різних частин мови, тематично пов'язану з концептом визначеного концептуально-тематичного поля [185].

Інтернет-дискурс – це масив електронних, аудіо- та відеотекстів у сукупності з екстралінгвістичними факторами, які пов'язані між собою

системою гіперпосилань, доступ до яких забезпечується входом в Інтернет за допомогою комп'ютера чи альтернативних мультимедійних пристроїв [100].

Щільність ключового слова – загальна кількість застосувань ключового слова (фрази) в тексті сторінки відносно загальної кількості слів сторінки. Виражається у відсотках [193].

Методика аналізу концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб реалізується такими кроками: на *першому етапі* на основі *зіставно-типологічного* методу визначаються спільні та специфічні риси лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах, *описовий* метод на цьому етапі сприяє визначенню зв'язків лексеми-вербалізатора *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* із позначеною категорією в мовах, що досліджуються. На *другому етапі* визначаються ознаки концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у повсякденній і науковій свідомості представників різних лінгвокультур; на основі *етимологічного* та *семантичного* аналізів визначаються особливості формування лексеми-вербалізатора *толерантність*; *інтерпретативний* аналіз асоціацій, пов'язаних із розглянутим концептом (на матеріалі даних асоціативного експерименту, словників асоціацій тощо), застосовується для визначення особливостей сприйняття його носіями мов, що досліджуються; за допомогою *конструктивного методу* вибудовуються моделі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних ЛК. На *другому етапі* розглядається концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як фрагмент інституційного дискурсу спецслужб: на основі *інтерпретативного аналізу* асоціацій сприйняття поняття *толерантність спецслужб* реципієнтами експерименту, проведеного в англійських, німецьких, російських, українських інтернет-ресурсах, робиться висновок щодо комунікативного образу спецслужб у картині світу представників певного громадянського суспільства; на основі концептуального аналізу визначаються концептуально-тематичні групи, що позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у міжнародних та українських законодавчих документах. На *третьому етапі* здійснюється *дискурс-аналіз* офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються: на основі *порівняльного* методу

визначаються розбіжності у позиціонуванні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються, у періоди 2011-2013 років та 2014-2015 років, на основі *контент-аналізу* визначаються концептуально-тематичні групи концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*; на основі *семантичного* аналізу робиться висновок про сутність дискурсу толерантності та дискурсу інтолерантності; прагматичний аналіз на цьому етапі спрямований на визначення зумовленості дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства інституційним дискурсом (ін)толерантності спецслужб.

Алгоритм аналізу має такі пункти:

1. Аналіз концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних ЛК:

а) зіставний аналіз лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах;

б) визначення лінгвокогнітивних та лексико-семантичних зв'язків лексеми-вербалізатора *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* із позначеною категорією в мовах на основі описового методу;

в) етимологічний та семантичний аналіз слів, які номінують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* (за даними лексикографічних джерел);

г) інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту носіями зіставлюваних ЛК на основі лексикографічних дефініцій;

д) інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту реципієнтами експерименту, проведеного в англо-, німецько-, російсько- та українськомовних інтернет-ресурсах.

2. Аналіз концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як фрагмента інституційного дискурсу спецслужб:

а) інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття поняття *толерантність спецслужб* реципієнтами експерименту, проведеного в англійських, німецьких, російських, українських інтернет-ресурсах;

б) концептуально-тематичний аналіз лексичних одиниць, що позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у міжнародних та вітчизняних

законодавчих документах.

3. Дискурс-аналіз офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються:

а) порівняльний аналіз розбіжностей у позиціонуванні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються, у періоди 2011-2013 років та 2014-2015 років;

б) контент-аналіз концептуально-тематичних груп, що позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на офіційних сайтах спецслужб країн, мови яких досліджуються;

в) семантичний аналіз дискурсів толерантності та інтолерантності;

г) прагматичний аналіз дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства, зумовленої інституційними дискурсами (ін)толерантності спецслужб;

д) прагматичний аналіз адресант-адресатних відношень як реалізації (ін)толерантного дискурсу.

Таким чином, подальше дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб зосереджуватиметься на двох напрямках – (1) аналізі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як складової концептуальних картин світу носіїв ЛК, мови яких досліджуються, та інститутів спецслужб; (2) дискурс-аналізі офіційних сайтів спецслужб у системі формування дискурсів толерантності/інтолерантності.

Висновки до розділу 2

Методологічною основою дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб визнано триангуляційний підхід, у межах якого використовуються взаємодоповнювальні методи якісного та кількісного аналізу, що дає можливість отримати достовірніші результати. Звернення до триангуляційного підходу зумовлено конвергентними тенденціями в сучасній лінгвометодології.

Дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у нашій роботі здійснюється за двома напрямками – аналіз концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у ЛК, мови яких досліджуються, та аналіз дискурсів офіційних сайтів спецслужб, де зазначений концепт відіграє дискурсоутворювальну роль.

Концептуальний аналіз у дослідженні поєднує лінгвокультурний та лінгвокогнітивний підходи. Лінгвокультурний підхід спрямований на вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як складової ЛК, мови яких досліджуються, його зв'язків із національними особливостями та цінностями. Лінгвокогнітивний підхід передбачає когнітивну інтерпретацію отриманих результатів, моделювання структури концепту за результатами опису засобів його мовної об'єктивації.

Дискурс-аналіз визначаємо як підхід, спрямований на вивчення концепту як динамічного явища, що відтворює цінності та пріоритети концептуальної картини певної спільноти, і як метод дослідження комунікативних практик як типу соціальної поведінки. Для нашої роботи є актуальними методики дискурс-аналізу, що акцентують певні складові організації дискурсу – його концептуальну організацію, соціальну поведінку як форму реалізації дискурсу, мотиви та інтенції учасників спілкування. Було застосовано як когнітивно орієнтовані методики дискурсивного аналізу, що враховують організацію ментальних структур і спрямовані на дослідження дискурсу як фрагменту ментального світу, так і прагматично орієнтовані, що спрямовані на дослідження дискурсу як частини соціальної активності усередині всієї життєвої практики та продукту суспільної активності.

Дослідження репрезентації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на офіційних сайтах спецслужб дає змогу визначити їхні дискурсивні позиції щодо комунікативної взаємодії із громадськістю, обґрунтувати можливості управління трансформаціями дискурсу в системі адресант-адресатних відношень, зробити висновок щодо зумовленості дискурсивної поведінки представників громадськості дискурсом (ін)толерантності спецслужб.

Основні положення цього розділу висвітлено у працях автора [308], [311].

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* У ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ, НІМЕЧЧИНИ, РОСІЇ, УКРАЇНИ

Wissenschaft und Menschheit können nur unter dem Schutze der Toleranz gedeihen. – Wo keine Wahrheit, ist keine Toleranz. Furcht ist die Quelle der Intoleranz, aber Furcht ist nicht in der Wahrheit.

Ludwig Feuerbach

3.1 Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у лінгвокультурах країн, мови яких досліджуються

3.1.1 Специфічні риси концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних лінгвокультурах. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* має різну історію й різні контексти реалізації в досліджуваних ЛК. Специфіка його застосування зумовлюється специфікою концептуальних картин світу, менталітету та історії націй.

Соціальне й філософське осмислення ідеї толерантності в Британії розпочалося з есе Джона Стюарта Мілля “Про свободу”. Толерантність розглядається Дж. Міллем як складова свободи індивіда від впливу “суспільної більшості” [377]. “У Британії XIX століття влада більше не протистоїть народу як щось, що йому не належить; як демократія вона стала власною владою нації. В цьому випадку вже не може йти мова про тиранію правителя, оскільки уряд лише виражає волю свого народу. Проблема полягає в тому, що і сама нація цілком може бути тираном, а тому народоправство також має бути обмеженим. В іншому випадку “тиранія більшості” виллється в тиранічну політику держави. Саме від цієї тиранії, і слід захищати індивідуальну свободу” [290].

У традиціях англо-американської культури *толерантність* розглядається як практика, що будується на прагматичній рівновазі інтересів. “Уся справа в тому, що під толерантністю завжди мається на увазі щось більше, ніж просто

відмова від насильства, – як у випадках абсолютного расизму або кровної помсти, коли від людей вимагається просто втратити їхню ненависть, їхні забобони... Якщо ми просимо людей бути толерантними, то ми просимо про набагато складніші речі. Їм справді буде потрібно втратити щось – їхнє бажання придушити або знищити інше вірування; але вони також щось і збережуть, а саме прихильність тим своїм уявленням, які й народили це бажання” [403, с. 73]. У західних дослідженнях явище толерантності може мати як позитивне, так і негативне обґрунтування. Так, згідно з П. Ніколсоном, негативне обґрунтування толерантності полягає в неможливості або нерациональності інтолерантності, позитивне обґрунтування розглядає толерантність як благо, цінність, що пов’язані з іншими благами – прогресом, свободою, справедливістю тощо [378]. На сьогодні однією з лінгвофілософських проблем залишається співвідношення толерантності як поваги до меншин і толерантності як надання рівних прав. “Якщо нині толерантність розглядається як однакова повага до соціального статусу меншин, а не як однаковий рівень свободи для індивідів, то й до питання про публічну толерантність слід підходити не просто в термінах сумісності ліберальних інститутів з різними культурами і практиками, але з погляду боротьби за включення певних ідентичностей та їх носіїв у політичне суспільство через публічне визнання їхніх відмінностей” [347, с. 14].

Розвиток концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у НЛК було прослідковано німецьким філософом Р. Форстом. Згідно з Р. Форстом, розвиток концепту *толерантність* у НЛК має 4 етапи: “концепція дозволу” (“Erlaubnis-Konzeption”), коли влада або більшість суспільства дозволяє меншості жити відповідно до її переконань; “концепція співіснування” (“Koexistenz-Konzeption”), що визнає протистояння рівних за впливом угруповань, які змушені йти на компроміси; при цьому толерантність розглядається як прагматичний інструментарій досягнення компромісу; “концепція поваги” (“Respekt-Konzeption”), в якій підґрунтям для взаємин сторін є повага як моральна категорія, і “концепція визнання високої цінності об’єкта/предмета

поваги” (“Wertschätzungs-Konzeption”), що висуває на перший план не лише ставлення до інших як до рівноправних, але й визнання етичної цінності цих взаємин [344].

У НЛК семантика лексеми *толерантність* на початку її виникнення дорівнювала семантиці лексеми *терпимість*. На сьогодні спостерігається семантичний зсув від прагматики *толерантності-терпіння* (“Duldungs-Toleranz”) до *толерантності-поваги* (“Respekt-Toleranz”) [322, с. 212]. “Перша форма толерантності ще функціонує в правовому полі Німеччини, наприклад, у дискусії про юридичне визнання одностатевих шлюбів, проте сьогодні вона поступається місцем толерантності, що базується на повазі, особливо тоді, коли необхідно примирити суспільні настрої, запобігти розколу, перешкодити прояву нетолерантності. Оскільки в плюралістичному суспільстві сучасної Німеччини ні релігія, ні будь-яка інша авторитетна ідея або авторитетний інститут не можуть зайняти природну домінуючу позицію, саме “толерантність-повага” набуває все більшого значення” [322, с. 214]. “Толерантність-повага” розуміється як здатність особи та спільноти твердо дотримуватися своїх релігійних і етичних переконань та “одночасно смиренно релятувати” їх, не претендуючи ні на їхню унікальність, ні на дійсність для всіх. Адже переконання претендують на абсолютність, і зрештою, завжди ведуть до придушення свободи та порушення прав людини і, відповідно, визнаються “ворожими” по відношенню до нової толерантності” [396].

Позиція концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у РЛК не визначена у повному обсязі. Дослідники одностайні в думці, що цей концепт не є природно притаманним російській концептуальній картині світу [195], [261]. “Ідея толерантності ніколи не була популярною в Росії і фактично ототожнювалася з християнськими заповідями полюбити ближнього свого, не противитися злу, нести свій хрест” [195]. Найближчими до поняття *толерантність* у російській мові вважаються поняття *терпимість* (ставлення) та *ненасильство* (діяльність) [195].

Концептуальне поле толерантності почало формуватися в Росії в останнє десятиліття ХХ сторіччя, коли змінилися “соціальна структура суспільства, принципи взаємодії його членів, роль ЗМІ і якоюсь мірою менталітет народу” [195]. Саме у цей період у Росії актуалізуються лінгвістичні пошуки з проблем толерантності [84], [90], [96], [103], [109], [113], [114], [116], [120], [126], [127], [136], [141], [167], [168], [187], [209], [229], [261], [267]. “Нове слово накладається на російську лексичну систему, ототожнюючись, часто неправомірно, з близькими поняттями і збагачується усіма небажаними, часом негативними конотаціями, залежними від соціокультурного контексту. Поява концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* відображає зміну культурно значущих орієнтирів у сучасному суспільстві” [258, с. 124]. Сьогодні спостерігається деконцептуалізація концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у РЛК, що зумовлено соціально-політичними причинами. Перехід від концепту *ТОЛЕРАНТНОСТІ* до концепту *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ* як прояв агресії набуває певних обґрунтувань у російському лінгвістичному дискурсі. “Конфесійна, етнічна та ідеологічна неоднорідність, а також мікрополітичні аспекти дискурсу безпеки створювали ефект викривленої комунікації, який посилювався орієнтацією на ідеологічний плюралізм і соціокультурні диференціації” [318, с. 55]. Концепти *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, *ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ* набувають негативної конотації в наукових розвідках російських науковців. “Специфіка сучасного стану національної безпеки Росії полягає в тому, що загрози життєво важливим інтересам особистості, держави, суспільства виходять як із середини країни, так і ззовні. Внутрішні деструктивні сили представляють не меншу небезпеку, ніж зовнішні. Їхні корені беруть початок у періоді “перебудови”, т. зв. “демократизації” нашої країни” [318, с. 52-57].

Як базовий для УЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* визначали багато вчених (Г. Ващенко, С. Дацюк, Д. Донцов, І. Кресіна, М. Степико, Я. Ярема), зазначаючи, що він пов’язаний з іншими концептами, які мають першочергове значення для УЛК – *МИРОЛЮБНІСТЬ*, *ДЕМОКРАТИЗМ*, *ПОБЛАЖЛИВІСТЬ*.

Я. Ярема визначав різнобічність української толерантності як здатності “розуміти іншу природу, іншу людину, інший народ – розуміти, що в кожного може бути свій шлях” [324, с. 198].

Г. Ващенко наголошував, що стриманість є типовою рисою українського характеру в мирні часи [62, с. 19]. Д. Донцов, навпаки, вважав гуманність і толерантність слабкістю української нації. Дослідник зазначав, що саме “толерація та миролюбність українців не сприяли готовності української інтелігенції до боротьби за самостійність України наприкінці 19 на початку 20 століття” [112]. М. Степіко зазначає, що почуття справедливості та співчуття можна вважати генетичними рисами українського народу. “Саме українська неагресивність породила одну з найгуманніших людських рис, якою можуть пишатися українці, – це толерантність, терпіння, дружелюбність до ближнього, до сусіда і просто чужого. Кидаючи зерно в землю, селянин говорить: “Уроди, Боже, трудящого, на лівиві, на старця, на злодія і на будь-яку долю!” [256, с. 201].

С. Дацюк бачить у толерантності установку українського суспільства на майбутнє. “Українці більш толерантні, ніж багато хто з європейців. Тих же британців, наприклад, – у ставленні до емігрантів, будь-якого інакомислення. Європейські цінності в чистому вигляді – це й наші цінності. Ми терпимі до інших кольорів шкіри, релігій, поглядів. Нетолерантних в Україні немає” [106].

Отже, у всіх досліджуваних лінгвокультурах концепт *толерантність* має специфічні особливості позиціонування. В АЛК та НЛК цей концепт має давню історію. У РЛК він довгий час залишався лакунарним, оскільки поняття толерантності було не релевантним для РЛК. В УЛК лакунарним залишалося іменування якості – *толерантність*, тоді як її риси історично були притаманні українській нації.

3.1.2 Спільні риси концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних лінгвокультурах. В умовах глобальних комунікацій

концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває міжнародного статусу й отримує всебічне осмислення, зокрема на перетині лінгвістики та інших гуманітарних наук – лінгвокультурології, лінгвофілософії, лінгвопрагматики і лінгвокогнітології.

Лінгвокультурний та лінгвофілософський підходи (Є. Бистрицький, І. Вепрева, С. Йосипенко, В. Костомаров, О. Перцев, С. Тер-Мінасова, М. Хом'яков, О. Шмельов та ін.) тісно пов'язані з концептом *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, оскільки саме в їхніх межах аналізуються плюралізм цінностей, лінгвокультурні суперечності сучасних комунікативних практик. “Культурний бар'єр набагато небезпечніший і неприємніший, ніж мовний, тому що культурні помилки зазвичай сприймаються набагато болючіше, ніж помилки мовні. Всі ми знаємо з власного досвіду, з якою добродушністю зазвичай зустрічаються помилки в іноземних мовах їхніми носіями. Культурні помилки, як правило, не прощаються так легко і справляють негативне враження. Подолання культурного бар'єра неможливе без толерантного сприйняття дійсності, що проявляється в лояльному і дружньому ставленні хоча б одного з комунікантів до іншого” [267, с. 55].

Спільні риси лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* можна простежити крізь призму таких подій:

1. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як підґрунтя розмежування релігійного та політичного дискурсів. “Поворотною точкою розмежування політики та релігії для західного християнства стає принцип Аугсбурзького миру (1555), який визначає правові підстави поєднання політики та релігії: *eius regio, cuius religio*. Завдяки застосуванню цього правила... вперше в європейській практиці узаконюється політичне співіснування різних конфесій християнства і відбувається їх фактичне взаємне визнання в такій ролі. Отже, проблема толерантності, тобто співіснування різних конфесій, постає у двох площинах – політичній та світоглядній” [134, с. 172]. У релігійному дискурсі концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* розуміється як установка на діалог між релігіями, конфесіями. Часто в релігійних текстах використовується вираз “єкуменічний рух” (*єкумена* – дав.-гр. *Εκομμένη*, від слова дав.-гр. *Εκέω*, `населю,

проживаю` – освоєна людством частина світу – “Всесвіт”) для вказівки на подолання відгородженості від усього іншого світу, відкритість усім іншим християнським громадам. Релігієзнавці стверджують, що, зокрема, у православній релігії концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* сприймається як синонімічний концептам *ДОБРОТА* і *ЛЮБОВ*, яка “довготерпить, милосердствує, не заздрить, не поводитья нечемно, не шукає свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою” [210], [272], [378].

2. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як результат становлення системи цінностей модерної культури. “Розкриття історичного контексту функціонування ідеї толерантності в ранньомодерний період є ключем до розуміння тих шляхів, якими відбувається становлення цінностей модерної культури, та тих інтелектуальних й інституційних передумов, що уможлиблюють це становлення” [134]. Є. Бистрицький, констатує кризу класичного та модерного підходів до проблеми толерантності, робить висновок про те, що в сучасних умовах толерантність означає можливість знаходження в ситуації паралельного існування з усім інакшим [49]. Ідею толерантності вчений характеризує з феноменологічних позицій та, передусім, враховує культурні світи індивідів, тобто локальний спосіб буття людей, їх повсякденний життєвий світ, який максимально визначає їхню поведінку та зв'язки в суспільстві – особисті переживання, розуміння сенсу життя, почуття страху тощо. Ось чому міжнаціональні й етнокультурні зіткнення в пострадянських країнах слід розглядати, на його думку, глибше – як конфлікти культурних світів життя, різних способів буття людей. Розв'язання конфліктів культур потребує нетрадиційних методів та сучасного розуміння сутності конфлікту [49], [209], [291].

3. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як символ свободи вибору. “Було винайдено низку інтелектуальних засобів, до яких належить відновлення єдності в межах людської особистості шляхом надання їй свободи вибору та розмежування політичного й релігійного порядку. Саме завдяки цим засобам буде здійснено перехід від негативного розуміння толерантності до позитивного, розвинутого

спочатку в межах протестантизму, звідки воно переходить до арсеналу французьких просвітників” [49, с. 161]. Осмислення власної поведінки та себе як суб’єкта комунікації та діяльності дає змогу людині робити вибір у характері своєї життєдіяльності. Передумовою осмислення толерантності, на думку Ю. Іщенка, є усвідомлення цінності свідомості особистості в актах її діяльності та спілкування, які пов’язані з “вирішенням суперечностей, що виникають у внутрішньому світі людини як наслідок зіткнень ціннісних орієнтацій і мотивів діяльності та виступають для суб’єкта як боротьба різних Я. Це стає можливим унаслідок практичного акту вибору людини – прийняття рішення – та передбачає відповідні життєву, суспільну й світоглядну позиції. При цьому важливим є усвідомлення суб’єктом себе в ситуації вибору” [132, с. 48], [136], [298].

4. Співвідношення концептів *ТОЛЕРАНТНІСТЬ/ТЕРПИМІСТЬ*. Розуміння концепту *ТЕРПИМІСТЬ* близьке для всіх досліджуваних лінгвокультур. “Терпимість включає в себе, насамперед, оцінку ситуації з морального погляду (в найзагальнішому вигляді – як добро/зло, добре/погано). Якщо ситуація оцінюється негативно, виникає проблема вибору моделі поведінки по відношенню до неї – боротися або виявляти терпимість. Терпимість – ненасильницький варіант поведінки й може кваліфікуватися таким чином лише за наявності альтернативи – насильницького варіанта ставлення до ситуації, що не схвалюється” [322].

На думку Ю. Іщенка, проблема толерантності в перехідні історичні етапи виступає, по суті, проблемою терпимості [132]. Учений вважає, що проблема терпимості актуалізується як категорія світоглядної свідомості та вказує, що толерантність як відповідна норма практично-моральної свідомості реалізується через світогляд людини, її внутрішній світ; головною передумовою осмислення терпимості у повсякденно-практичній, моральній, філософській свідомості є можливість вільного самовизначення людини [132, с. 46]. Наявність концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у концептуальній картині світу людини є свідченням її моральності, що полягає в ціннісній ментальній настанові на терпимість до

поглядів, переконань і форм поведінки іншої людини [41], [177], [195]. “Ціннісна характеристика” є важливим елементом толерантності як “соціально-культурного гештальту”, що визначає напрямок у багатогранному комунікативному просторі [41], [177], [195].

5. Мовні історичні особистості крізь призму концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*. Цей аспект дає змогу дослідити становлення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у лінгвокультурах різних націй. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* стає когнітивно-прагматичним орієнтиром у діяльності таких історичних осіб, як Е. Коллінз, Б. Мандевіл, Дж. Толанд, Е. Шефтсбері у Великій Британії, А. Баумгартен, Х. Вольф, Г. Лессінг у Німеччині, М. Ломоносов у Росії, М. Грушевський, Г. Сковорода, Т. Шевченко в Україні. Так, С. Йосипенко підкреслює провідну роль творчості Петра Могили, що “є чудовим прикладом того, як у межах підготовки проектів та умов об’єднання християнських конфесій здійснювалась розробка інтелектуальних передумов становлення модерного концепту *ТОЛЕРАНТНОСТІ*. У межах таких проектів були також поновлені спроби об’єднання східних та західних християн, значною мірою завдяки яким Україну було включено в орбіту модернізаційних процесів, які відбувалися в Західній Європі” [134, с. 172].

Німецькі та англійські просвітники (А. Баумгартен, Е. Коллінз, Г. Лессінг, Б. Мандевіл, Дж. Толанд, Е. Шефтсбері) позиціювали себе в ролі місіонерів розуму, завдання яких – відкрити людям очі на їхню природу і призначення, направити їх на шлях духовних істин. Ідеал вільної особи епохи Ренесансу набуває в Просвітництві ознаки загальності: потрібно думати не лише про себе, але і про інших, про місце в суспільстві. Просвітники прагнули усвідомити специфіку зв’язків між людьми. Головним питанням постала проблема найкращого громадського устрою, розробка програм громадських перетворень, що максимально відповідають людській природі [32], [179], [327]. Наприклад, творчість Йоганна Готфріда Гердера (1744-1803), учня раннього Канта й Лессінга, присвячена глибоким гуманістичним роздумам. Філософське вчення про розвиток Г. Гердера було основою гуманізму, прогресу людства. Г. Гердер

говорив про закономірний поступальний характер змін, які відбуваються в суспільстві. Вчений вважав, що гуманність властива природі людини. Це стан розвитку суспільства, коли кожен, не побоюючись іншого, може вільно розвивати свої здібності. Уся історія народів – це школа змагання в швидкому досягненні гуманності [89].

Д. Батлер (1692-1752) як представник моральної науки в Англії досліджував проблему співвідношення егоїзму та альтруїзму згідно з принципами себелюбства (self-love) та добродійності. Він вважав, що щастя – це процес взаємодоповнення цих моральних позицій [32].

Соціолінгвістичний підхід (В. Гольдін, С. Данилов, Л. Крисін та ін.) спрямований на вивчення зумовленості семантичних складових концепту соціальними умовами і перетвореннями. Толерантність розглядається як соціальна проблема крізь призму комунікативної практики соціальних груп [425, с. 469]. Лінгвісти [96], [258], [262], [267], [317] відзначають, що толерантність – це феномен, який діє на рівні стосунків людей і лише через взаємини людей стає суспільним явищем.

Предметом соціолінгвістичного дослідження стають питання розв'язання соціальної напруги, зокрема формування культури толерантності в суспільстві, та пошуків нової ідеології, яка здатна об'єднати все суспільство з його розмаїттям, спроби втілення толерантності в різних галузях суспільного життя, де вона необхідна. О. Швачко сформулювала проблему толерантності таким чином: “З одного боку, вона полягає у визначенні можливості та виборі стратегії врегулювання виникаючих зіткнень між ціннісними орієнтаціями різних соціальних груп; з іншого – в узгодженні вербального твердження моральності з певним варіантом вибору стратегії поведінки суб'єктів, яке здійснює мораль” [298, с. 156]. Високий ступінь толерантності становить “цінність і соціальну норму громадянського суспільства, забезпечує суспільно-політичну стабільність та гармонію міжетнічних взаємин” [132, с. 47].

Соціолінгвістичний підхід спирається на ідею природної потреби людини в контактах з іншими людьми, у спілкуванні та взаємодії. Толерантне

спілкування характеризується ознаками діалогу, що передбачає рівність позицій тих, хто в ньому бере участь. Учасники діалогу мають право на вираження власної індивідуальності та на сприйняття індивідуальності іншого. Як світоглядна позиція індивіда толерантність характеризується моральною та правовою врівноваженістю суб'єкта; як суспільна позиція толерантність складається з норм, які притаманні культурі будь-якого суспільства й регламентують його життєдіяльність із позицій необхідності досягнення злагоди та мирного розвитку [98].

Когнітивно-прагматичний підхід (М. Голєв, Й. Стернін, К. Шиліхіна, О. Швачко, Ю. Щербініна, Ю. Южакова) вивчає концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як ментальну одиницю концептуальної картини світу нації, що зумовлює відповідні комунікативні дії, спрямовані на досягнення рівноправного співіснування ідей, особистостей, спільнот, націй, держав. У цій парадигмі актуалізуються три семантичні складові концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*: *толерантність* як стартова позиція на шляху до досягнення гуманного співіснування; *толерантність* як важлива умова знаходження компромісів та подолання конфліктів; *толерантність* як альтернатива агресії. Вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* гуманного співіснування передбачає визначення маркерів позитивної групової ідентичності як когнітивного підґрунтя для поваги інших груп та вираження готовності обміну ідеями, установками й участі в спільній діяльності, при цьому тільки позитивна групова ідентичність може привести до толерантності; водночас, загроза позитивній груповій ідентичності веде до нетерпимості та етноцентризму. Тому знайомство людини з різними культурами та сприйняття їх як тих, що мають право на існування й розвиток, стають невід'ємною складовою формування толерантності людини. Як результат, сформованість концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у картинах світу суб'єктів комунікації стає когнітивним підґрунтям для знаходження компромісів та подолання конфліктів як на рівні окремої родини, так і світового розвитку, толерантність стає часткою свободи, тобто обмежує втручання держави в приватне життя та вплив більшості суспільства на індивіда. Лінгвісти (Т. Воронцова, В. Жельвіс, О. Швачко, Ю. Щербініна, Ю. Южакова) вважають

толерантну комунікацію альтернативою мовній агресії.

Так, Ю. Щербініна під мовною (вербальною) агресією розуміє “образливе спілкування; словесне вираження негативних емоцій, почуттів або намірів у образливій, грубій, неприйнятній у певній мовній формі” [305, с. 39]. В. Жельвіс для всіх видів словесної агресії використовує один термін – *інвектива*, розрізняючи при цьому інвективу у вузькому й широкому сенсі. Інвектива у вузькому розумінні – це “спосіб існування словесної агресії, що сприймається в цій соціальній (під)групі як різкий або табуований”, іншими словами, це “ненормативна, некодифікована, табуована, непристойна, нецензурна лексика”, тобто лайка. Інвектива в широкому розумінні – це “різкий виступ проти когось або чогось” [122, с. 196].

Т. Воронцова в дослідженнях мовленнєвої агресії дотримується комунікативно-прагматичного підходу і розглядає цей феномен як навмисну деформацію адресантом комунікативного простору адресата в мовній, аксіологічній та когнітивній сферах. М. Голев, Н. Муравйова розглядають проблему *мовленнєва агресія – толерантність* із позицій лінгвістичної конфліктології, тобто на основі поняття мовно-мовленнєвого конфлікту. Ю. Щербініна основу безконфліктної комунікації бачить у підвищенні рівня мовної культури, психологічній та комунікативній підготовленості співрозмовників, яка виражається в рефлексії, емпатії й толерантності. Толерантність передбачає коректність оцінок, вміння прощати іншу людину за її різкість чи нестриманість у мові, визнання права співрозмовника на власну думку [305, с. 134].

Міждисциплінарна лінгвістична парадигма дослідження концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* доповнюється останнім часом новим підходом – *екологічно-фонетичним* (С. Вершинін, Т. Романова, Й. Стернін, Г. Хазагеров, Б. Шарифуллін, К. Шиліхіна), який зосереджується на вивченні принципів шуму та тиші з лінгвополітологічного й лінгвосоціологічного поглядів. Цей підхід спрямовано на характеристику сучасного суспільства як простору взаємодії двох культурних принципів – тиші й шуму. “Феномени соціальної взаємодії на мікро- та макрорівні слід характеризувати з урахуванням їх

аудіохарактеристик та внести корективи в традиційні соціологічні й політологічні уявлення. Чи можна уявити характеристику таким ключовим поняттям, як “соціальна дія”, “соціологізація”, “соціальний рух”, “соціальний конфлікт” і. т. ін. поза їх звуковим проявом?” [69]. Підґрунтям для таких досліджень вважається “стихійність та непередбачуваність індивідуального й групового шуму, велика кількість нових звукокомплексів”, які можуть трактуватися як свідоцтво зростання ступеня свободи. Тиша втрачає свої ідеологічні характеристики, “потенційний ресурс становлення інакшості” [69], перетворюючись переважно на соціально-культурний феномен. На думку І. Ш. Зарка, “ідея толерантності найбільш показова: вона не існує споконвічно на горизонті ідей, вона є продуктом тривалого процесу, завдяки якому модерній думці вдається сконструювати концепт влади, де співіснування релігій стає однією з фундаментальних умов громадянського миру” [410].

Вважаємо, що в сучасній дискурсивній практиці особливої актуальності набуває акцентуація концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як засобу досягнення миру і попередження конфліктів.

Отже, відсутність концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах сучасного суспільства порушує базові принципи його соціально-комунікативної організації: підриває принципи демократії, призводить до порушення індивідуальних і колективних прав людини. Натомість високий рівень толерантності сприяє зміцненню демократичної державності, громадського суспільства, національної єдності. Таким чином, концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває дискурсоутворювального статусу в сучасних особистісних та інституційних комунікаціях.

3.2 Етимологічний і семантичний аналізи вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* представлений у всіх досліджуваних мовах, але особливості його інтегрування в концептуальні картини світу націй і,

відповідно, дискурси спецслужб країн, що досліджуються, мають свою специфіку.

Етимологія лексеми *толерантність* пов'язується з латинською лексемою *tolerantia*, що мала значення 'витримка' (Ertragen), 'терпіння' (Erdulden), 'стриманість' (Geduld) [436, с. 849]. Лексема *Tolerance* прийшла в англійську мову в XV столітті, а *tolerantion* – на початку XVI століття. У XV столітті ця лексема мала значення 'здатність переносити біль'. У XVI столітті виникають нові значення – 'дозвіл', 'стриманість', 'помірність'. У XVII столітті слово починає вживатися в значенні 'можливість відправлення іншого релігійного культу', з'являються знамениті "Листи про толерантність" Дж. Локка, навіяні сторіччям релігійних воєн у Європі між католиками і протестантами (1524-1648) [441, с. 568-569]. У німецькій мові лексема *Toleranz* з'являється у XVI столітті зі значенням 'дозвіл, поступка в питанні про релігійну свободу' [438], потім значення лексеми було розширене – 'терпимість, великодушне ставлення' (Duldsamkeit, großzügige Geisteshaltung) [438].

Російська лексема *толерантность* походить від латинського *tolerantia* – 'терпіння, терпимість', пов'язане з багатозначним дієсловом *tolerare* з тим же значенням, що й у сучасній російській мові, – 'витримувати, зносити, переносити'. Посилання на те, що російська лексема походить від французької *tolérant* знаходимо в "Словаре современного русского литературного языка" під редакцією Н. Герасимової [427, с. 538]. Лексема *толерантність* тлумачиться як "застар. терпимість, поблажливе ставлення до когось, чогось. **Толерантний** – застар. поблажливий, терпимий. **Толерантно, прислівн. Толерировать** застар. – виявляти толерантність по відношенню до когось, чогось".

"Етимологічний словник української мови" пояснює походження слова *толерантний* таким чином: 'терпимий до чужих думок і вірувань', *толерувати* – 'виявляти терпимість' – запозичення із західноєвропейських мов нім., англ. *tolerant*, франц. *tolérant* від лат. *tolerans, -ntis* – 'терплячий', дієприкметник від слова *tolerāre* – 'витримувати, зносити, терпіти', пов'язаного з *tollo, tollere* – 'піднімати, знімати, прибирати' [417, с. 593].

Таким чином, можна зробити висновок, що запозичення лексеми *толерантність* у російській та українській мовах відбулося пізніше, ніж в англійській та німецькій, причому в українську та російську мови лексема *толерантність* прийшла із західноєвропейських мов (німецької, англійської, французької), а в англійську та німецьку – з латинської мови.

Згідно з принципами когнітивної лінгвістики під час взаємодії різних лінгвокультур запозичуються не лише одиниці лексичної системи мови, а ще й відбувається обмін системами категоризації світу, когнітивними просторами, когнітивними базами [202, с. 33]. Таким чином, виникає взаємодія не просто носіїв різних мов, а й “представників різних мовних, концептуальних, наукових картин світу” [166, с. 7]. Запозичені концепти сприяють “заповненню концептуальної лакуни”, що проявляється в процесі міжкультурної комунікації під час розбіжностей лінгвокультурного досвіду (взаємодіючих етносів) [166, с. 7]. Успішність запозичення залежить “від ступеня чужорідності інокультурного феномену, присутності схожих концептів у лінгвокультурі, яка запозичує цей концепт, ступеня змістовної чи структурної складності концепту” [166, с. 8]. Семантика лексеми *толерантність* модифікувалася в кожній досліджуваній лінгвокультурі відповідно до концептуальних картин світу націй та соціолінгвістичної ситуації, що підтверджують сучасні словники.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (*англ.* **TOLERANCE**) 1. Здатність до визнання або справжнє визнання та повага вірувань і звичаїв інших людей. 2. а) допустиме відхилення від стандарту; б) дозволене відхилення від фіксованого значення стандартного розміру, часто виражене у відсотках. 3. Здатність зносити труднощі або страждання. 4. *Медицина* а) фізіологічна опірність токсину; б) зменшення фізіологічної реакції на лікарську речовину, що спричинює необхідність збільшення дозування для досягнення певної реакції. 5. а) приживаність тканини або трансплантату без імунологічної реакції; б) несприйнятність організму до антигену, який у звичайних умовах викликає реакцію. 6. Здатність організму не піддаватися хворобі або пережити зараження паразитичним чи патогенним організмом [446].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (англ. **TOLERANCE**) 1. Готовність прийняти поведінку й вірування, які відрізняються від Ваших власних, навіть якщо Ви можете не погоджуватись з ними або не схвалювати їх. *Цей період в історії не відзначений релігійною толерантністю. Деякі члени партії хотіли б, щоб партія виявляла більшу терпимість по відношенню до протилежних точок зору.* 2. Здатність справлятися з чимось неприємним чи набридливим, або продовжувати існувати, незважаючи на погані чи важкі умови. *Моя здатність переносити спеку стала значно більшою після того, як я прожив декілька років на Далекому Сході.* 3. Здатність тварини або людини залишатись неушкодженою під дією медикаменту або отрути протягом довгого періоду часу. *Більша толерантність по відношенню до лікарської речовини [448].*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (англ. **TOLERANCE**) 1. Позиція особи, яка готова прийняти вірування, спосіб життя тощо інших осіб, не критикуючи їх, навіть, якщо ця особа з ними не погоджується. Толерантність по відношенню до: *Ми маємо виявляти більшу толерантність один до одного.* Синоніми та споріднені слова: *Неупереджене ставлення та поведінка, яка характеризується справедливістю та розважливістю: справедливість, неупередженість, чесність...* 2. Спроможність пережити щось неприємне або болісне, залишаючись неушкодженим, стерпність/переносимість (чогось): *Діти дуже погано переносять спекотну погоду.* Синоніми та споріднені слова: *Фізична сила: міцність, сила, енергія...* 3. Величина, на яку розмір частини механізму може відрізнитись від стандартного розміру, не перешкоджаючи при цьому коректному функціонуванню механізму. Синоніми та споріднені слова: *Загальноприйняті слова на позначення чисел, кількості, величини: накопичення, розподіл, норма...[443].*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (англ. **TOLERANCE**) 1. Толерантність (по відношенню до когось/чогось), готовність прийняти або бути толерантним до когось/чогось, особливо по відношенню до поведінки, яку ви можете не схвалювати, або до осіб, які відрізняються від вас: *У неї було рішуче неприйняття будь-яких жартів. Релігійна терпимість (толерантність); толерантність (терпимість) по відношенню до біженців.*

2. Стерпність/переносимість (чогось), здатність зносити щось, особливо біль, важкі умови тощо, залишаючись неушкодженим: *стійкість до низьких температур; Допустима доза алкоголю знижується з віком.* 3. (Спеціальний) величина на яку кількісне визначення величини може різнитися, не спричинюючи проблем: *Вони працювали з відхиленням у розмірі 0.0001 сантиметра* [444].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (нім. **TOLERANZ**) 1. Терпимість. 2. Обмежена здатність організму до опору зовнішнім впливам (особливо проти отрут та радіації). 3. Допустима різниця між нормою та фактичною величиною, розміром, кількістю [437].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (нім. **TOLERANZ**) 1. Уміння сприймати інші погляди, вірування, позиції, звичаї, звички; терпимість. 2. Медицина: а) здатність до опору чи відсутність реакції організму на зовнішні подразники; б) зменшення спектру дії при повторному застосуванні медикаментів. 3. Вимірювальні прилади: різниця між допустимо найбільшим та найменшим значенням (показником) вимірювальної величини (довжини, тиску, електричної напруги) при певних умовах. У точних приладах вказується допустима міра відхилення від норми (толерантність розміру: різниця між найменшим та найбільшим розміром; толерантність форми: відхилення від ідеальної форми, напр., рівності, округлості; толерантність положення: відхилення від ідеального положення (паралельності, симетрії, концентричності). 4. Карбування: ремедіум. 5. Соціальна етика: готовність сприймати та визнавати інші погляди, позиції, звичаї та звички у питаннях релігійних, політичних, світоглядних та культурних переконань на противагу фанатизму та інтолерантності. Походить від латинського *tolerāre* (tolus “тягар”) та означає перенесення фізичного, психологічного чи духовного тягара. Згідно з цим проявляти толерантність означає вміти зносити тягар іншої чужої форми життя чи світогляду [439].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (нім. **TOLERANZ**) 1. Повага та терпимість щодо інших переконань, думок, та поглядів, іншого способу життя, релігії. 2. Величина, в якій існує невелике відхилення від стандартного значення [438].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (рос. **ТОЛЕРАНТНОСТЬ**). Від *франц. tolérant*.

Здатність та вміння терпіти щось чуже, миритися з чужою думкою чи характером. *Толерувати* (застар.) – виявляти толерантність по відношенню до когось, чогось [431, с. 1026].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (рос. **ТОЛЕРАНТНОСТЬ**) (застар.) терпимість, поблажливе ставлення до когось, чогось [420].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (рос. **ТОЛЕРАНТНОСТЬ**) – 1. Імунологічний стан організму, під час якого він не здатний синтезувати антитіла у відповідь на введення певного антигена при збереженні імунної реактивності до інших антигенів. Проблема толерантності має значення при пересадці органів і тканин. 2. Здатність організму переносити несприятливий вплив того чи іншого фактора середовища... Стійкість по відношенню до несприятливих емоційних факторів. 3. Відсутність чи послаблення реакції на якийсь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його дії. 4. Звикання організму до дії якогось агента (наприклад, хімічної речовини) так, що доза введеної речовини не призводить до бажаного ефекту і її доводиться підвищувати. 5. Відсутність чи послаблення реагування на якийсь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його дії. Наприклад, Т. до тривоги проявляється підвищенням порогу емоційного реагування на загрозливу ситуацію, а зовні – у витримці, здатності довгий час зносити несприятливий вплив без зниження адаптивних можливостей. 6. Обов'язкова вимога у відносинах всіх активних учасників суспільного життя, які усвідомлюють необхідність впорядкованих цивілізованих відносин як всередині держави, так і між державами [413].

ТОЛЕРАНТНИЙ (рос. **ТОЛЕРАНТНЫЙ**) “*толерантный, -ая, -ое, -тен, -тна* [фр. *tolérant* < лат. *tolerāns (tolerantis)* той, який щось терпляче переносить]. – 1. Терпимий до когось, чогось, поблажливий до когось, чогось. 2. *біол., мед.* Про організм тварини чи людини: з повною чи частковою відсутністю імунної реактивності, із втратою здатності до вироблення антитіл. Толерантність – ознака толерантного (в 1-му і 2-му знач.) [418].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (укр.) – (книжн.) Властивість за значенням толерантний. *Страх, як вони [редактори] грають такими словами, як*

“толерантність”, “моральна тиранія”, “патріотизм”, “українство” і т. п., обертають їх на всі боки, як самі хочуть (Леся Українка, V, 1956, 139); Спочатку він [шляхтич Левандовський] закликає панів до толерантності, стриманості, бо терпіння пригнічуваного народу не безмежне (Радянське літературознавство, 3, 1971, 37)” [411].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (укр.) – поблажливе, терпиме ставлення до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [428].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (укр.) ж. (лат. – *терплячий*) 1. Терпимість до чужих думок і вірувань. 2. Т. імунологічна – специфічний стан організму, при якому втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигена” [323].

ТОЛЕРАНТНІСТЬ 1. Властивість за знач. толерантний (*фарм.*). Здатність переносити великі дози отрут або ліків без шкоди для організму. Імунологічна толерантність – це специфічний стан організму, коли втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигену. 2. *мат.* В теорії множин – відношення на множині, що задовольняє властивостям рефлексивності й симетричності; транзитивність не обов’язкова [430].

ТОЛЕРАНТНИЙ (укр.) – не ворожий до чужої віри [416, с. 98].

ТОЛЕРАНТНИЙ (укр.) (*книжн.*) – поблажливий, терплячий до чийось думок, поглядів, вірувань тощо. *У мене є один дуже близький друг ..., і він мириться якось з моїми виступами ..., хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в сьому Ви будете до мене толерантні?* (Леся Українка, V, 1956, 266); *толерувати* (*заст., книжн.*) – виявляти толерантність, терпіти. ... – *Ми спорили над питанням, чи можемо толерувати тебе дальше в своїм товаристві, чи ні?* (Фр., VI, 1951, 420) [415, с. 179].

Аналіз лексикографічних джерел (Додаток В) дав змогу визначити спільні для всіх досліджуваних лінгвокультур характеристики вербалізатора концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ**: 1) першоджерелом лексеми *толерантність* у всіх досліджуваних лінгвокультурах вважається латинська мова (*tolerāre* – `витримувати`, `зносити`, `терпіти`); 2) у всіх досліджуваних мовах у лексемі

толерантність наявні семи `поблажливе, терпиме ставлення`, `не вороже ставлення`, `поблажливість`, `здатність до опору`, `готовність прийняти іншу поведінку та переконання`, `здатність сприймати щось неприємне`, `здатність миритися з чужою думкою`, `здатність миритися з чужим характером`, `уміння терпіти щось чуже`, `поблажливе ставлення`, `здатність людини`, `відсутність реактивності`, `зниження чутливості`; 3) у всіх досліджуваних лінгвокультур наявна опозиція *свій – чужий*, що реалізується в семах `терпимість до чужих думок`, `не ворожий до чужої віри`; 4) сема `ставлення` передбачає суб'єктно-об'єктні відношення; 5) лексема *толерантність* у другій половині ХХ століття набула статусу терміна у медичному, психологічному, технічному, математичному та біологічному дискурсах.

Відмінним для досліджуваних мов є такі репрезентації вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*: 1) в українську мову лексема *толерантність* потрапила не з латинської, а була запозичена із західноєвропейських мов; у російській мові лексема *толерантність* вважається запозиченою з французької мови; 2) у переважній більшості українських та російських словників ХХ століття слово *толерантність* визначається як книжне, застаріле, часто взагалі відсутнє; 3) на відміну від української та російської, в німецькій та англійській мовах у лексемі *толерантність* наявні семи `повага та терпимість щодо інших переконань`, `готовність прийняти іншу поведінку та переконання`, присутній технічний елемент значення `допуск`.

Детальніше співставлення семного складу лексеми *толерантність* у досліджуваних мовах представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2. Семний склад лексеми *толерантність* у мовах, що досліджуються: порівняльний аналіз за даними лексикографічних джерел

Семи лексеми <i>толерантність</i>	АЛК	НЛК	РЛК	УЛК
`активна позиція`	+	+		
`активність`	+	+		

`вихованість`	+	+		
`відношення на множині, що задовольняє властивостям рефлексивності`				+
`відсутність реактивності`	+	+	+	+
`готовність прийняти іншу поведінку та переконання`	+	+		
`діяльнісний аспект`	+	+		
`допуск`	+	+		
`законність` (право на відхилення в думках, поглядах, яке визначене законом і є беззаперечним)	+	+		
`здатність виробляти антитіла`	+	+	+	+
`здатність до опору`	+	+	+	+
`здатність людини`	+	+	+	+
`здатність миритися з чужим характером`	+	+	+	+
`здатність миритися з чужою думкою`	+	+	+	+
`здатність сприймати щось неприємне`	+	+		
`зниження чутливості`	+	+	+	+
`невороже ставлення`	+	+	+	+
`невимогливість`			+	+
`неприйнятність` ,			+	+
`нешкідливість`	+	+		
`підвладність` ,			+	+
`поблажливе, терпиме ставлення`	+	+	+	+
`поблажливість`	+	+	+	+
`повага та терплячість щодо інших переконань`	+	+		
`ремедіум`		+		

`складність / простота` в прояві толерантності	+	+		
`уміння терпіти щось чуже`	+	+	+	+

Отже, у досліджуваних лінгвокультурах парадигма концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* постійно розвивається, доповнюється новими смисловими репрезентаціями, що зумовлено позалінгвальною ситуацією. У РЛК та УЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* було актуалізовано наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, коли почали формуватися міжнародні дискурси незалежних держав колишнього Радянського Союзу, де позиціонувалися нові концептуальні відношення та трансформовані національні картини світу.

3.3 Інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* носіями зіставлюваних лінгвокультур на основі лексикографічних дефініцій

Це дослідження було здійснено на матеріалі асоціативних словників, розміщених у Мережі [414, 422, 426, 439, 444], що подають синонімічні ряди та пов'язані слова до лексеми *толерантність*.

Застосування словників синонімів для встановлення асоціативних зв'язків є правомірним, оскільки вони фіксують семантичний парадокс – “величезна кількість понять у кінцевому підсумку виявляються ніби синонімами один одного, чим і навіюється ідея про їхнє дійсне співвідношення в “житті”, про їхню “тотожність” [255, с. 915-916].

Синонімічний онлайн-словник англійської мови [444] надає сім семантичних груп синонімів лексеми *толерантність*: 1) *indedness* (*неупередженість*): *impartiality* (*неупередженість*), *liberality* (*ліберальність*), *allowance* (*дозвіл*), *variation* (*варіація*), *magnanimity* (*великодушність*), *lenity* (*милосердя, покірливість*), *tolerance* (*толерантність*); 2) *endurance* (*витривалість, терплячість*): *stamina* (*витривалість*), *patience* (*терпіння*), *forbearance* (*помірність, довготерпіння*), *toleration* (*терпимість*),

sufferance (терпимість, потування), tolerance (толерантність); 3) *clemency* (помилування, милосердя): indulgence (поблажливість), lenience (м'якість, терпимість), leniency (покірність, лагідність), tolerance (толерантність), toleration (терпимість), forbearance (помірність, довготерпіння); 4) *kindness* (доброта, сердечність): generosity (щедрість, великодушність), benevolence (добррозичливість, прихильність), compassion (співчуття), magnanimity (великодушність), tolerance (толерантність), munificence (щедрість), openhandedness (неупередженість), charity (благодійність, милосердя); 5) *condescension* (поблажливість, милість): tolerance (толерантність), sufferance (терпимість), deference (повага, шанобливе ставлення), patronage (заступництво, опікування); 6) *gratification* (задоволення, винагорода): lenience (м'якість, терпимість), forbearance (помірність, довготерпіння), tolerance (толерантність), understanding (розуміння), patience (терпіння, довготерпіння), gratifying (відрадість), indulgence (поблажливість); 7) *indulgence* (поблажливість): leniency (покірність, лагідність), tolerance (толерантність), understanding (розуміння), clemency (помилування, милосердя), patience (терпіння), mercy (милосердя, милість), charity (благодійність, милосердя).

Німецькомовний синонімічний ряд розподілено за десятьма тематичними групами [440]: 1) *Duldsamkeit* (терпимість): Großzügigkeit (широта натури), Behutsamkeit (обережність), Geduld (терпіння), Gnade (милість), Hochherzigkeit (великодушність), Liberalität (ліберальність), Nachsicht (поблажливість), Rücksicht (увага), Verständnis (розуміння), Freizügigkeit (право вільного пересування та проживання), Großmut (великодушне ставлення), Langmut (довготерпіння), Milde (м'якість); Schonung (бережне ставлення), Toleranz (толерантність); 2) *Spielraum* (свобода дій): Toleranz (толерантність); 3) *Großmut* (великодушність): Nachsicht (поблажливість), Uneigennützigkeit (безкорисливість), Freizügigkeit (право вільного пересування та проживання), Toleranz (толерантність), Hochherzigkeit (великодушність); 4) *Geduld* (терпіння): Friedfertigkeit (миролюбність), Gelassenheit (спокій), Gleichmut (врівноваженість), Milde (м'якість), Nachsicht (поблажливість), Toleranz (толерантність), Langmut (довготерпіння); 5) *Rücksichtnahme* (уважне

ставлення): Achtung (повага), Beachtung (дотримання правил), Berücksichtigung (прийняття до уваги), Nachsicht (поблажливість), Einfühlungsvermögen (чуйність), Respekt (повага), Schonung (бережне ставлення), Teilnahme (виявляти співчуття), Toleranz (толерантність), Rücksicht (увага); 6) *Großzügigkeit (широта натури)*: Toleranz (толерантність), Nachsicht (поблажливість), Duldsamkeit (терпимість), Liberalität (ліберальність), 7) *Edelmut (благородство)*: Freigebigkeit (щедрість), Großmut (великодушне ставлення), Großherzigkeit (великодушність), Großzügigkeit (широта натури), Duldsamkeit (терпимість), Hochherzigkeit (великодушність), Selbstlosigkeit (самовідданість), Toleranz (толерантність), Güte (доброта), nobles Verhalten (благородна, достойна поведінка), Generosität (великодушність, щедрість); 8) *Freizügigkeit (право вільного пересування та проживання)*: Großmut (великодушне ставлення), Toleranz (толерантність), Duldsamkeit (терпимість), Nachsicht (поблажливість), Schonung (бережне ставлення), Großzügigkeit (широта натури), 9) *Vergebung (прощення, відпускання гріхів)*: Geduld (терпіння), Gnade (милість), Großzügigkeit (широта натури), Milde (м'якість), Mitleid (співчуття), Schonung (бережне ставлення), Toleranz (толерантність), Verzeihung (прощення), Entgegenkommen (люб'язність), Duldsamkeit (терпимість), Duldung (допуск), Indulgenz (відпускання гріхів), Verständnis (взаєморозуміння), Behutsamkeit (обережність), Entschuldigung (вибачення), Nachsicht (поблажливість); 10) *Gelassenheit (спокійність, холонокровність, необурливість)*: Gleichmut (врівноваженість), Langmut (довготерпіння), Toleranz (толерантність), Ausdauer (витримка), Milde (м'якість), Nachsicht (поблажливість), Beständigkeit (міцність), Friedfertigkeit (миролюбність), Ruhe (спокій), Sanftmut (смирненість), Beharrlichkeit (витримка), Schonung (бережне ставлення), Geduld (терпіння).

Відділ психолінгвістики Інституту мовознавства РАН започаткував традицію поповнення асоціативного словника носіями мови в інтернет-режимі. Було впроваджено асоціативний експеримент на інтернет-сторінці РАН із залученням значної кількості реципієнтів у парадигмі *стимул – реакція – частота*. Отримані в результаті експерименту асоціації на стимул

толерантність [426] можуть бути розподілені за 7 тематичними групами:

1) *ліберальність*: лібералізм, ліберальність; 2) *невимогливість*: нетребователність, невзыскателність, вольтерьянство, м'якост, снисхожденіе, попустительство, снисходительность, тряпичность, потакание, неразборчивость, беспритязательность, скромность, непритязательность, неприхотливость, малотребователность; 3) *вільнодумство*: свободомыслие, вольномыслие, вольнодумие, вольнодумство, 4) *терпіння*: терпеливость, терпимость, снисхожденіе, чаша терпения, мука, притерпелость, упорство, настойчивость, долготерпение, многотерпеливость, выдержка; 5) *лагідність*: приятность, беззлобие, мягкосердечность, беззлобность, бархатистость, размеренность, незлобность, незлобивость, лиризм, незлобие, кротость, легкость, сговорчивость, нерезкость, податливость, ласка, уступчивость, плавность, пластичность, нежность, бархатность, пушистость, шелковистость, снисхожденіе, эластичность, хрупкость, спокойность, женственность, малоупругость, теплота, кротость, ласковость, отзывчивость, покладистость, деликатность, добродушие, доброта, лирика; 6) *терпимість*: терпение, приемлемость, удовлетворительность, сносность, веротерпимость, снисходительность, снисхожденіе, небезнадежность, терпеливость; 7) *гордовитість*: покровительственность, высокомерие, высокомерность, снисхожденіе, снисходительность.

Дослідження даних синонімічних [429] та асоціативних [414, 423] словників української мови показали, що в жодному з них не зафіксовано синоніми та асоціативні ряди вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*. Тому було проведено асоціативний експеримент у мережевих ресурсах (<https://www.facebook.com/>, <https://www.вконтакте.com/>), у якому взяли участь 100 осіб віком від 18 до 50 років. За його результатами було визначено асоціативний ряд до вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*: 1) *терпимість*: терпіння, терпимість, адаптація; 2) *стриманість*: виваженість, спокійність; 3) *поблажливість*: поступливість, врівноваженість; 4) *взаєморозуміння*: безконфліктність, витримка, розуміння, плюралізм; 5) *компроміс*: консенсус, поступка, ліберальність; 6) *взаємоповага*: повага, уважність, доброзичливість,

ввічливість; 7) *людяність*: співчуття, доброта, людяність, милосердя, чутливість, примирення; 8) *вихованість*: щирість, порядність, адекватність, стійкість, рівновага, помірність, лояльність.

Таблиця 3.3. Тематичні групи реакцій на стимул *толерантність* у мовах, що досліджуються: порівняльний аналіз за даними лексикографічних джерел та асоціативного експерименту

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ	АЛК	НЛК	РЛК	УЛК
благородство		+		
великодушність		+		
взаємоповага				+
взаєморозуміння				+
витривалість, терплячість	+			
вихованість				+
вільнодумство			+	
гордовитість			+	
доброта, сердечність	+			
задоволення, винагорода	+			
компроміс				+
лагідність			+	
ліберальність		+	+	
людяність				+
невимогливість		+	+	
неупередженість	+			
поблажливість	+	+		+
право вільного пересування та проживання		+		
прощення, відпускання гріхів, помилування,	+	+		

милосердя				
свобода дій		+		
спокійність		+		
стриманість		+		+
терпимість		+	+	+
терпіння	+	+	+	
уважне ставлення		+		
широта натури		+		

Асоціативний аналіз дав змогу визначити КТГ спільні та специфічні для досліджуваних лінгвокультур. Спільними визначено такі КТГ: “Поблажливість” – для АЛК, НЛКта УЛК, “Терпимість” – для НЛК, РЛК та УЛК, “Терпіння” – для АЛК, НЛК та РЛК, “Прощення, відпускання гріхів/помилування, милосердя” – для АЛК, НЛК, “Невимогливість”, “Ліберальність” – для НЛК та РЛК, “Стриманість” – для НЛК та УЛК. Специфічними визнано такі КТГ: “Задоволення”, “Винагорода”, “Доброта”, “Сердечність”, “Витривалість”, “Терплячість”, “Неупередженість” – АЛК, “Спокійність”, “Право вільного пересування та проживання”, “Благородство”, “Широта натури”, “Уважне ставлення”, “Великодушність”, “Свобода дій” – НЛК, “Лагідність”, “Гордовитість”, “Вільнодумство” – РЛК, “Людянність”, “Компроміс”, “Взаємоповага”, “Взаєморозуміння”, “Вихованість” – УЛК.

Лексикографічний та асоціативний аналіз вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* дав змогу відтворити структуру концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах (Додаток Г): у семантичній структурі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* досліджуваних лінгвокультур зафіксовано поряд із семами ‘терпимість’, ‘поблажливість’ компонент ‘відсутність чи послаблення реакції на якийсь несприятливий фактор’, котрий було відзначено у словниках останніх десятиліть. Таким чином, вербалізатор концепту *TOLERANCE/TOLERANZ/ТОЛЕРАНТНОСТЬ/ТОЛЕРАНТНІСТЬ* є ядром денотативного поля концепту в досліджуваних мовах; базовий шар концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у мовах, що досліджуються, не збігається: базовий шар концепту в англійській мові формується 12 лексемами – *toleration, tolerate, tolerance, tolerant, tolerable,*

tolerably, tolerating, tolerationism, tolerationist, tolerative, intolerance, intolerant, у німецькій – 11 лексемами – *Toleranz, toleranzlos, toleranzvoll, Intoleranz, intolerant, Toleranzlosigkeit, Toleranzbegriff, tolerierend, tolerierbar, tolerant, tolerieren*, у російській та українській – трьома лексемами – *толерантність, толерантно, толерантний* / *толерантність, толерантно, толерантний*. Дієслово *толерировать/толерувати* хоч і трапляється у словниках, але лише з позначкою *заст.* (застаріле); спільними семами для національних концептів є наявність у семантичній структурі їх базових лексем-репрезентантів особистісного компонента значення та медичного (фізіологічного) компонента значення, де актуалізовано саму `здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам`; образний простір концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** для всіх досліджуваних лінгвокультур формують лексеми з таким значенням: а) `толерантність як оцінка`; б) `толерантність як несумісне ставлення до будь-яких помилок`, `нестрогість на межі з байдужістю`; в) `толерантність як здатність до опору`; г) `наявність чогось інакшого` і `причина, що змушує людину толерантно ставитися до чогось`, тобто, присутня диференційна опозиція “свій – чужий”; лакунарними значеннями концепту в РЛК та УЛК є `підвладність`, `неприйнятність`, `невимогливість`, що об’єднані семою `пасивність`; лакунарним елементом значення вербалізатора концепту в АЛК та НЛК є `активність`, `діяльнісний аспект`, що підтверджується наявністю серед базових вербалізаторів концепту дієслів *tolerieren* та *tolerate*, в яких актуалізовано сему `прояв толерантності як активного ставлення до іншого`; абсолютними лакунами є семи концепту в АЛК та НЛК `допуск`, `активна позиція`, `законність` (право на відхилення в думках, поглядах, яке визначене законом і є беззаперечним), `нешкідливість`, `складність/простота` в прояві толерантності, `вихованість`.

Отже, відмінності структури концепту *толерантність* у досліджуваних ЛК свідчать про нерівномірність його актуалізації в концептуальних картинах світу націй, що зумовлено, насамперед, позалінгвальними чинниками, історичними, соціально-політичними, філософськими особливостями формування національних картин світу.

3.4 Інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття стимулу *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБИ* реципієнтами експерименту, проведеного в інтернет-ресурсах Великої Британії, Німеччини, Росії, України

Було проведено асоціативний експеримент в англо-, німецько-, російсько- та українськомовних ресурсах (*Hello Talk, спрашивай.ru, https://www.facebook.com, https://www.вконтакте.com, ask.fm*). Було отримано відповіді від 100 англомовних, 100 німецькомовних, 200 російськомовних, 200 українськомовних респондентів. Оскільки експеримент проводився в ресурсах, які відображають справжній статус респондентів, можна стверджувати, що всі вони є представниками відповідних лінгвокультур – АЛК, НЛК, РЛК, УЛК. Відвідувачам ресурсів пропонувалося дібрати асоціації до стимулу *толерантність спецслужби*.

Аналіз відповідей представників АЛК дав змогу видокремити такі тематичні групи:

1) *забезпечення безпеки – нульова толерантність* (18): lack of tolerance during the technical security measures, protection, security, spy, surveillance, reliable support, state control, surveillance cameras, metal detectors, control;

2) *позитивні якості представника професії* (16): generosity, honesty, charity, intelligence, reliability;

3) *професіоналізм* (14): professionalism, education, the ability to talk, responsibility, reliability, competence, endurance;

4) *співпраця, мультикультуралізм* (12): international cooperation, friendship while performing tasks, working relationships, anti-terrorist coalition;

5) *визнання права людини бути іншою* (8): willingness to accept behaviour and beliefs which are different from your own, equality of citizens, employer of the year by Stonewall;

6) *несумісність як прояв інтолерантності* (6): stupidity, lack of empathy, inability to perform tasks, failure, conflict, failure to perform the task;

7) *попередження конфліктів* (6): mutual understanding, compromise, understanding, able to apologize, consensus, coordination;

8) *забезпечення гарантованого правопорядку* (6): rule of law, ensure order and guarantee order, follow the law, the protection of constitutional principles, taking into account;

9) *історичні та художні образи* (5): MI6, MI5, KGB, FBI, James Bond;

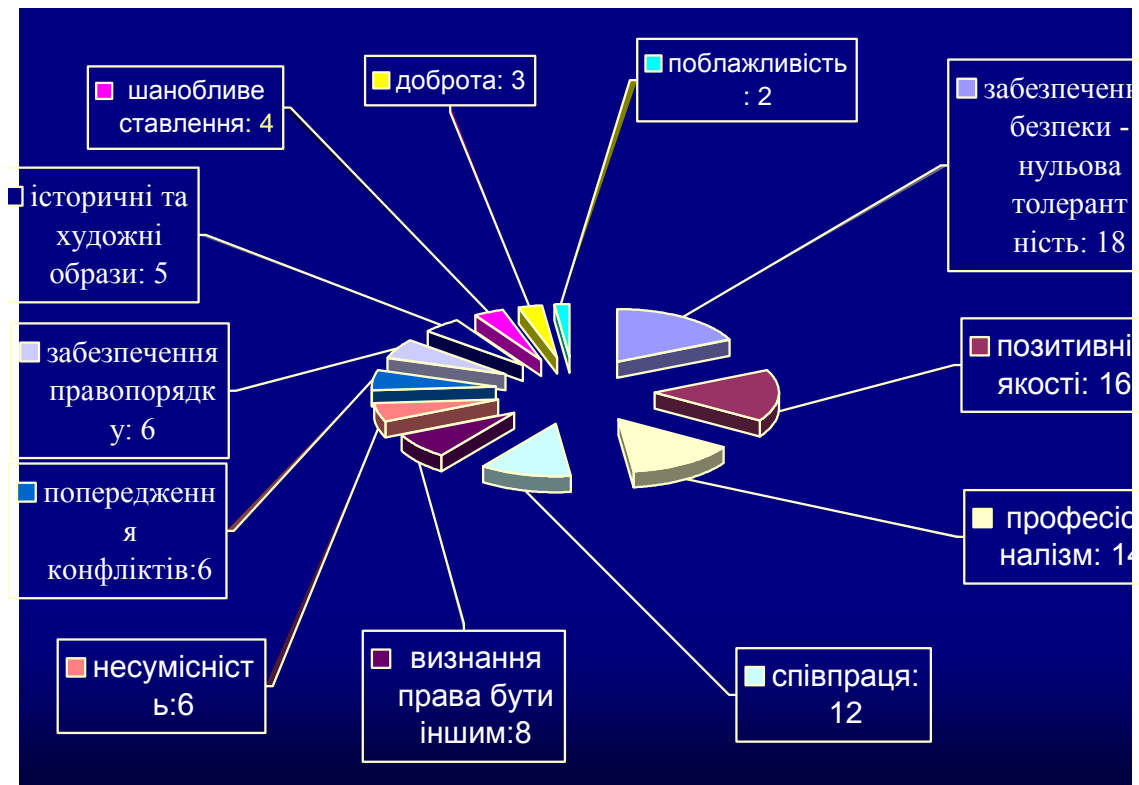
10) *шанобливе ставлення* (4): respectful attitude, respect;

11) *доброта, сердечність* (3): forbearance, magnanimity, humanity;

12) *поблажливість* (2): softness, protection.

Схема 3.1

Сприйняття стимулу *толерантність спецслужби* реципієнтами експерименту, проведеного в інтернет-ресурсах Великої Британії

Порівняльний аналіз результатів асоціативного експерименту з аналізом асоціативних словників та словників синонімів демонструє частковий збіг тематичних груп: групи “Доброта. Сердечність”, “Поблажливість”, “Шанобливе ставлення” зафіксовані словниками і визначаються за результатами асоціативного експерименту. КТГ “Поблажливість, терпимість”, зафіксована словниками, трансформується в групу “Визнання права людини бути іншою”. Прояви толерантності в діяльності спецслужб отримують дещо

нові семантичні компоненти. КТГ “Забезпечення безпеки – нульова толерантність” демонструє ставлення спецслужб (нульова толерантність) до дій, що становлять загрозу державній безпеці; опозиція тематичних груп “Позитивні якості представника професії” – “Несумісність як прояв інтолерантності” є проявом громадянської позиції на рівні горизонтальних комунікацій у парадигмі *толерантність – інтолерантність*. Тематичні групи “Попередження конфліктів”, “Співпраця, мультикультуралізм” є відображенням міжкультурної позалінгвальної ситуації – спрямованістю світової спільноти на мирне толерантне співіснування [14].

Показово, що тематичні групи, сформовані в результаті асоціативного експерименту, співвідносяться зі смисловими компонентам дискурсу толерантності – розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, мультикультуралізм, прагматична орієнтованість на забезпечення гарантованого правопорядку, позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів. Отже, в концептуальній свідомості носіїв АЛК діяльність спецслужб асоціюється з ідеями толерантності, що зумовлює формування й розвиток концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБИ*, а також функціонування дискурсу толерантності в комунікаціях спецслужб.

Аналіз реакцій, отриманих від німецькомовної аудиторії, дав можливість визначити такі тематичні групи:

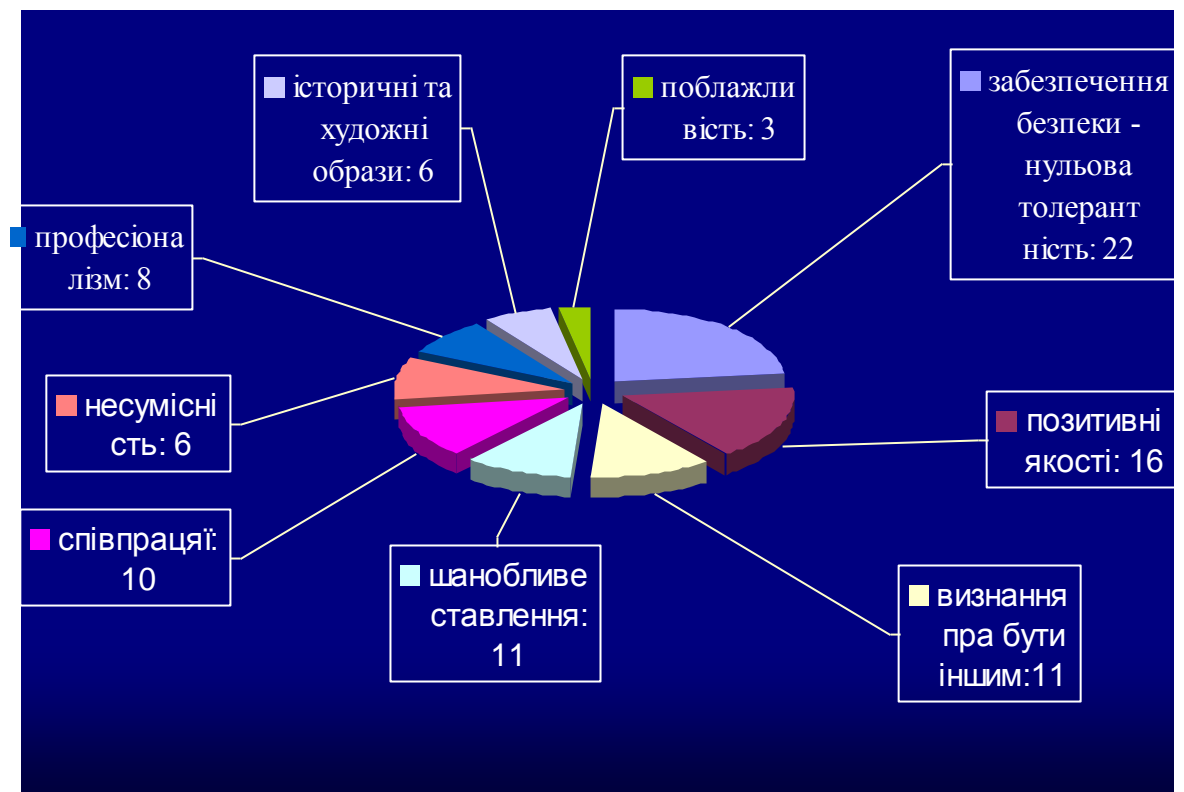
1) *забезпечення безпеки – нульова толерантність* (22): folgen dem Gesetz, Arbeit für das Wohl der Zivilgesellschaft, den Schutz der Verfassungs demokratischen Grundsätze, die Strategie der Null-Toleranz, Schutz, Sicherheit, Spion, Überwachung, zuverlässige Unterstützung, die staatliche Kontrolle, Kameraüberwachung Staatsterrorismus, der Mangel an Toleranz in den technischen Sicherheitsmaßnahmen;

2) *позитивні якості представника професії* (16): Liebe, Ehrlichkeit, Freundlichkeit, Güte, Assistent und Freund, Intelligenz, Zuverlässigkeit;

- 3) *визнання права людини бути іншою* (11): Wahrnehmung anderer als gleich, Toleranz gegenüber anderen Ansichten und Überzeugungen, Ausdauer;
- 4) *співпраця* (11): Internationalität, Freunde, Beziehungen, Koordination;
- 5) *шанобливе ставлення* (10): aufmerksam, Verständnis, in der Lage zu verzeihen und sich zu entschuldigen, Takt, Fairness, Gleichheit;
- 6) *несумісність, непотрібність як прояв інтолерантності* (9): Versagen, Dummheit, Mangel an Empathie, die Unfähigkeit, Aufgaben scheitern, nicht immer pünktlich, den Nahost-Konflikt;
- 7) *професіоналізм* (8): Bildung, die Fähigkeit zum Dialog, Verantwortung, Ordnung, Zuverlässigkeit, Kompetenz, Arroganz;
- 8) *історичні та художні образи* (5): Mossad, Stasi, KGB.
- 9) *поблажливість* (3): weich, Gummibärchen, ist wünschenswert.

Схема 3.2

Сприйняття стимулу толерантність спецслужби реципієнтами експерименту, проведеного в нтернет-ресурсах Німеччини

Дані асоціативного експерименту, проведеного в німецькомовних ресурсах, за певними параметрами збігаються з результатами дослідження в англomовному середовищі. Тематичні групи “Поблажливість”, “Шанобливе

ставлення” зафіксовані як словниками, так і визначені за результатами експерименту; тематичну групу “Терпимість”, зафіксовану словниками, трансформовано в групу “Визнання права людини бути іншою”. Дані експерименту в німецькомовних ресурсах також продемонстрували існування опозиції “Позитивні якості представника професії” – “Несумісність як прояв інтолерантності”, а також сформованість тематичної групи “Забезпечення безпеки – нульова толерантність”. Спільними вимогами до професіоналізму (група “Професіоналізм”) спецслужб у представників АЛК і НЛК є *освіченість, відповідальність, компетентність, уміння вести діалог*. Специфічною асоціацією для НЛК є Ordnung (порядок). Крім того, в реакціях носіїв АЛК більшою мірою актуалізовано емоційний компонент (*generosity, infallibility, charity, compassion* тощо), у носіїв НЛК критичний компонент (*nicht immer pünktlich, Ordnung, Gummibärchen*) сприйняття концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** крізь призму діяльності спецслужб.

Тематичні групи, сформовані в результаті асоціативного експерименту серед представників НЛК, також співвідносяться зі смисловими компонентами дискурсу толерантності – розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, прагматична орієнтованість на забезпечення гарантованого правопорядку, позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, демонстрації активної громадянської позиції.

За даними асоціативного експерименту, серед носіїв РЛК було сформовано такі тематичні групи:

1) *несумісність* (39): негатив, омон задерживает Магомеда, взятка, беззаконие, сарказм, терпимость к проступкам, разные берега, деликатное прослушивание, попустительство несправедливости, воображение, большие накачаные ребята терпимо относятся к разным чувакам, слон в посудной лавке, несовместимо со спецслужбами, подошва, закрывание глаз на некоторые недоразумения;

2) *терпимість* (36), терпение, без вражды, спокойно реагировать на ситуацию, неагрессивное отношение к представителям других национальностей, сдержанность;

3) *будь-які силові відомства, але не спецслужби* (30): вежливый полицейский, серьезные большие мужчины в форме, воспитанный персонал,

ответственный коллектив, лояльное отношение полицейских к представителям лгбт-сообществ, отклонение от алгоритма действий, Франция и беженцы, действия российских миротворцев;

4) *позитивні якості представника професії* (25): честность, справедливость, признак образованности и культуры, стучать в дверь прежде, чем войти, тактичность, позитивность;

5) *професіоналізм* (19): согласованные действия спецслужб, ювелирность и точность в работе, знание своего дела, аккуратно и продуманно исполнять свою работу, работать на благо граждан, отношение к людям на высшем уровне, умение строить отношения;

6) *поблажливість* (16): равнодушие, снисхождение;

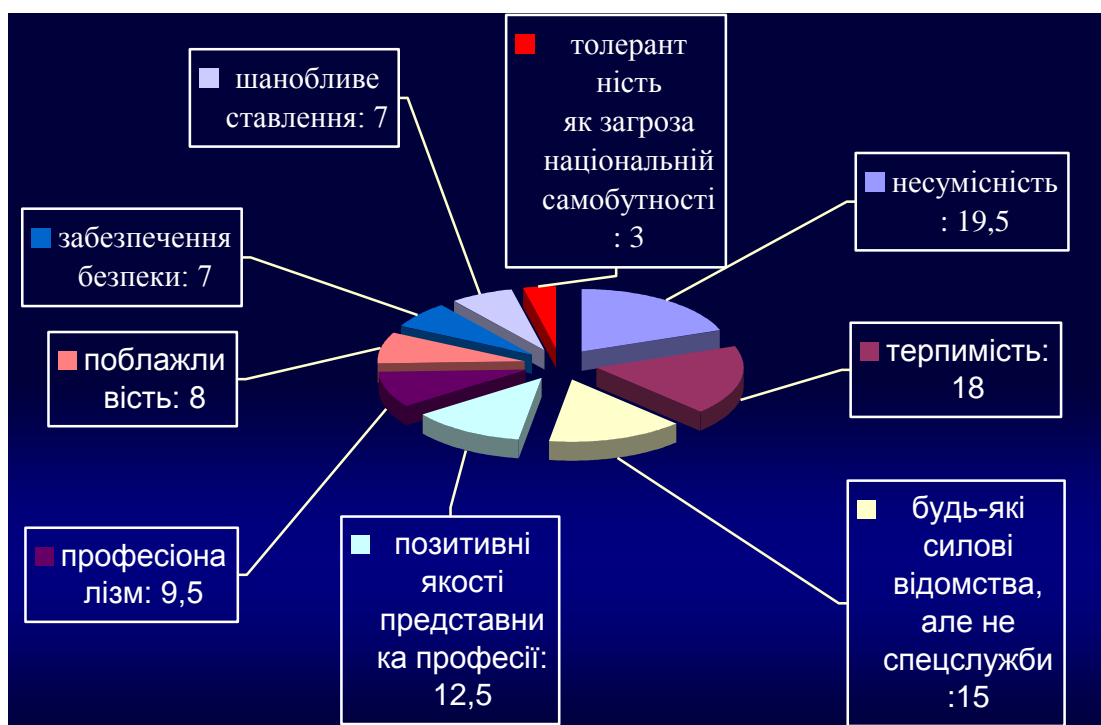
7) *забезпечення безпеки* (14): запрет неправомерного использования силы и полномочий, сложная работа спецслужб, на страже закона;

8) *шанобливе ставлення* (14): понимание, уважение, принятие чужих привычек, умение найти общий язык;

9) *толерантність як загроза національній самобутності* (7): нарушение самобытности государства, европейские ценности.

Схема 3.3

Сприйняття стимулу *толерантність спецслужби* реципієнтами експерименту, проведеного в інтернет-ресурсах Росії

Лише одна КТГ – “Терпимість”, визначена за результатами експерименту, збігається з даними асоціативного словника. Цей факт зумовлений лінгвокультурною історією: російській концептуальній картині світу притаманний концепт *ТЕРПИМОСТЬ*, концепт *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* було актуалізовано лише наприкінці ХХ століття. КТГ “Поблажливість”, яка є в асоціативному словнику, представлена антонімічною лексемою *равнодушие*, частотність репрезентації якої (12 реакцій) під час асоціативного експерименту є свідченням несприйняття діяльності спецслужб крізь призму концепту *ТОЛЕРАНТНОСТЬ*. Про цей факт свідчить відсутність тематичної групи “Забезпечення безпеки – нульова толерантність”, навпаки, як негативну якість інституційної культури учасники експерименту відзначають відсутність нульової толерантності у представників спецслужб (*взятка, беззаконние, сарказм, терпимость к проступкам, попустительство несправедливости, большие накаченные ребята терпимо относятся к разным чувакам, закрывание глаз на некоторые недоразумения*). Толерантність сприймається як ознака ворожа російській національній картині світу (*нарушение самобытности государства, европейские ценности*). Отримані реакції не містять асоціацій, пов’язаних із позитивними історичними або художніми образами, навпаки, деякі учасники експерименту (6 реакцій) до спецслужб відносять інші силові відомства (поліцію, Збройні Сили, спецпризначенців ОМОН тощо).

Тематичні групи, сформовані в результаті асоціативного експерименту серед представників РЛК, не співвідносяться зі смисловими компонентам дискурсу толерантності.

За даними опитування визначено основні тематичні групи УЛК:

1) *законність* (32): служити в інтересах народу, по закону, існувати в межах правового поля; презумпція невинуватості, діяти по закону і не перевищувати повноваження, діяти за статутом і законом, дотримання прав людини, об’єктивність;

2) *шанобливе ставлення (22)*: ввічливе ставлення, ввічливе ставлення до громадянина, вихованість, люб'язність, правильне і культурне ставлення; взаємоповага, повага до простих людей, уважність, повага до особистих відомостей, повага до честі кожного громадянина;

3) *позитивні якості представника професії (20)*: позитивне ставлення до інших, справедливість, доброта, по-людськи, щирість, людяність, батьківське ставлення до громадян, скромність, культурна поведінка, приклад для інших, гарно себе поводить, спокій, урівноваженість, неагресивність, не піддаватися емоціям;

4) *професіоналізм (19)*: чесність, хороші манери, правильність виконання своїх обов'язків, робити роботу непомітно, професійно, компетентність та вихованість, відповідальність, порядок, надійність, необхідність;

5) *визнання права людини бути іншою (18)*: вміння відрізнити зраду від висловлення власної думки, рівність людей, незалежність від раси та національності;

6) *забезпечення безпеки (16)*: допомога в екстрених ситуаціях, служити народу, взаємодія на основі взаємопідтримки, допомога громадянам, використання сили та зброї в крайньому випадку, першочергове завдання, швидка допомога;

7) *поблажливість (15)*: м'яко відносяться, м'якотілість, слабкість, пасивність, потурання, латентність, хвилювання, байдужість, віддаленість, поступливість, розуміння, позитив, прийнятність;

8) *несумісність як прояв інтолерантності (14)*: нічого святого, пустота, нуль, продавець і відьма, зовсім не відноситься до спецслужб України, чудеса на пару з фантастикою, брехня, дірявий антивірус, який пропускає шкідників, а мав би їх блокувати, небо і земля, це не про них, нісенітниця, іронія, сарказм.

9) *суперечливість, нульова толерантність як складова діяльності спецслужб (9)*: не може бути толерантною, бо виконує накази, парадокс, ховання голови в пісок, непорочне зачаття, ніякої мови про толерантність,

складно уявити толерантні спецслужби, відсутність реакції спецслужби на загрози, недбалість;

10) *терпимість* (6): терпимість до світогляду і політичних поглядів власних громадян, терпіння, терпеливість, вміння сприймати критику і робити висновки, визнавати свої помилки і вміти вибачатися;

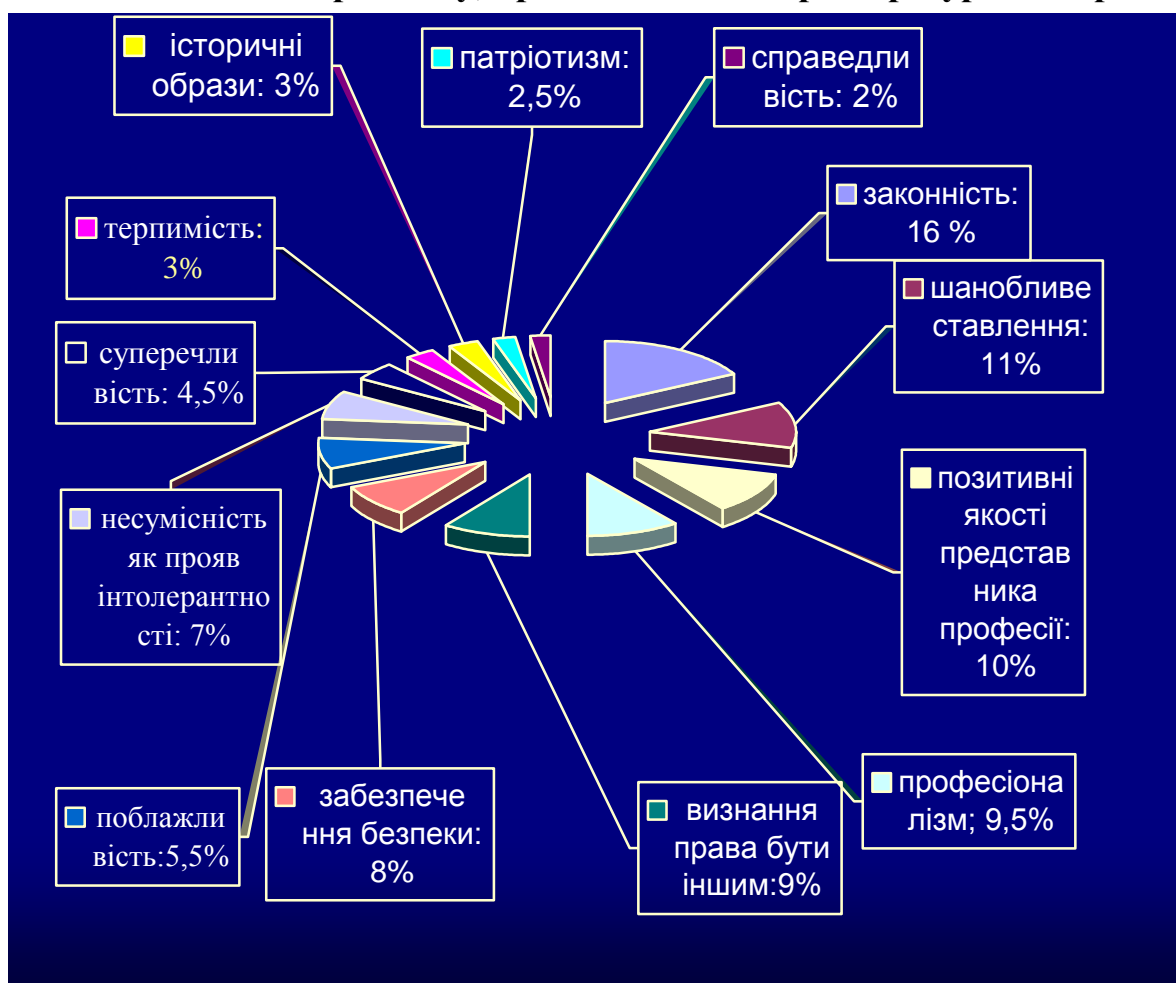
11) *історичні та художні образи* (6): Робін Гуд, ЦРУ, МІ6;

12) *патріотизм, запорука стабільності держави* (5): любов до Батьківщини, умова стабільності та єдності суспільства;

13) *справедливість* (4): справедливість не по закону, а по людському розумінню, коли не чіпають патріотів.

Схема 3.4

Сприйняття стимулу *толерантність спецслужби* реципієнтами експерименту, проведеного в інтернет-ресурсах України

Порівняльний аналіз даних асоціативного експерименту щодо стимулів *толерантність та спецслужби* і *толерантність* продемонстрував значний збіг

тематичних груп “Терпимість”, “Поблажливість”, “Шанобливе ставлення”. Тематичні групи “Стриманість”, “Людяність”, “Вихованість”, що були сформовані з реакцій на стимул *толерантність*, представлені окремими одиницями в тематичних групах “Позитивні якості представника професії”, “Патріотизм”. Національно специфічним є наповнення тематичних груп “Патріотизм, запорука стабільності держави”, “Законність”, “Забезпечення безпеки”, які позиціонують суб’єкт-суб’єктні відношення спецслужб та громадянського суспільства (*служити в інтересах народу, дотримання прав людини, служити народу, взаємодія на основі взаємодтримки, допомога громадянам*). Нульову толерантність до правопорушень (КТГ “Суперечливість. Нульова толерантність як складова діяльності спецслужб”), поблажливе ставлення до правопорушень – недоліком їхньої діяльності (КТГ “Поблажливість”).

Тематичні групи “Визнання права людини бути іншою”, “Несумісність як прояв інтолерантності”, “Справедливість”, “Суперечливість. Нульова толерантність як складова діяльності спецслужб”, сформовані в результаті асоціативного експерименту серед представників УЛ, є свідченням формування в інституційній діяльності спецслужб дискурсу толерантності. Спільним для лінгвокультур, у яких сформований дискурс толерантності – АЛК, НЛК, УЛК – є наявність тематичної групи “Історичні та художні образи”, що містить переважно одиниці позитивної конотації (за винятком реакції *КГБ, Штази* – в англійському та німецькомовному експериментах). Це свідчить про існування в концептуальній свідомості носіїв досліджуваних лінгвокультур сформованих зразків спецслужб та їхніх фахівців, діяльність яких пов’язується з концептом **ТОЛЕРАНТНІСТЬ**.

Таблиця 3.4. КТГ реакцій на стимул *толерантність спецслужби* у мовах, що досліджуються: порівняльний аналіз за даними асоціативного експерименту

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ	АЛК	НЛК	РЛК	УЛК
будь-які силові відомства, але не спецслужби			+	

визнання права людини бути іншою	+	+	+	+
доброта, сердечність	+			
забезпечення безпеки			+	+
забезпечення безпеки – нульова толерантність	+	+		
забезпечення гарантованого правопорядку	+			
законність				+
історичні та художні образи	+	+		+
несумісність як прояв інтолерантності	+	+	+	+
патріотизм, запорука стабільності держави				+
поблажливість	+	+	+	+
позитивні якості представника професії	+	+	+	+
попередження конфліктів	+			
професіоналізм	+	+	+	+
співпраця, мультикультуралізм	+	+		
справедливість				+
суперечливість, нульова толерантність як складова діяльності спецслужб				+
терпимість			+	+
толерантність як загроза національній самобутності			+	+
шанобливе ставлення	+	+	+	

Отже, проведений асоціативний експеримент довів, що спільним для всіх досліджуваних ЛК є проектування концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на діяльність спецслужб у межах лінгвокультурної історії цього концепту (його наявність і давня історія в АЛК та НЛК, відсутність у РЛК, активне становлення на сьогодні в УЛК). Дані експерименту дали змогу дійти висновку щодо співвідношення тематичних груп, сформованих у представників АЛК, НЛК, УЛК, зі смисловими компонентам дискурсу толерантності – розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, прагматична орієнтованість на забезпечення гарантованого правопорядку, позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства, демонстрація активної громадянської позиції. Крім того, дані експерименту підтвердили наявність парадигми *інтолерантність – толерантність – нульова толерантність* у концептуальній свідомості носіїв АЛК, НЛК, УЛК.

Висновки до розділу 3

Специфіка позиціонування концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних лінгвокультурах зумовлена унікальністю концептуальних картин світу, менталітету та історії націй. Лексикографічний аналіз довів, що концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* представлений у всіх досліджуваних мовах, але особливості його інтегрування в концептуальні картини світу націй і, відповідно, дискурси спецслужб країн має свою специфіку.

Лексикографічний та асоціативний аналіз вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* дав можливість відтворити структуру концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах та зробити такі висновки: 1) в українській та російській лінгвокультурі вербалізатор концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* з'явилася в XIX ст. як запозичення із західноєвропейських мов (французької, англійської, німецької) та означала `терпиме, поблажливе ставлення до чужих думок, поглядів, вірувань`. В англійську та німецьку мови лексема *tolerance/toleranz* прийшла з латини у XV та XVI столітті зі значеннями

`витривалість, терпіння, стриманість, здатність переносити біль`, які пізніше, у другій половині XVI століття, доповнюються значенням `дозвіл, поступка в питанні про релігійну свободу`; 2) в семантичній структурі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* досліджуваних лінгвокультурах зафіксовано поряд із семами `терпимість`, `поблажливість` понятійний компонент `відсутність чи послаблення реакції на якийсь несприятливий фактор`, котрий було відзначено у словниках останніх десятиліть. Таким чином, вербалізатор *TOLERANCE/TOLERANZ/ТОЛЕРАНТНОСТЬ/ТОЛЕРАНТНІСТЬ* є ядром денотативного поля концепту в досліджуваних мовах; 3) базові шари концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у мовах, що досліджуються, не збігаються: базовий шар концепту в англійській мові формується 12 лексемами (*toleration, tolerate, tolerance, tolerant, tolerable, tolerably, tolerating, tolerationism, tolerationist, tolerative, intolerance, intolerant*), у німецькій – 11 лексемами (*Toleranz, toleranzlos, toleranzvoll, Intoleranz, intolerant, Toleranzlosigkeit, Toleranzbegriff, tolerierend, tolerierbar, tolerant, tolerieren*), у російській та українській – трьома лексемами (*толерантність, толерантно, толерантний / толерантність, толерантно, толерантний*). Цей факт є свідченням нерівномірності засвоєння та вербалізації концепту в досліджуваних лінгвокультурах; 4) спільним для національних концептів є наявність у семантичній структурі їх базових вербалізаторів особистісного компонента значення та медичного (фізіологічного) компонента значення, де актуалізовано сему `здатність протистояти несприятливим зовнішнім діям`; 5) образний простір концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* для всіх досліджуваних мов формують лексеми з такими значеннями: а) `толерантність як оцінка`; б) `толерантність як несуворе ставлення до будь-чийх помилок`, `нестрогість на межі з байдужістю`; в) `толерантність як здатність до опору`; г) `наявність чогось інакшого` і `причина, що змушує людину толерантно ставитися до чогось`, тобто, присутня диференційна опозиція “свій – чужий”; б) на відміну від англійської та німецької мов, у російській і українській медичний значеннєвий компонент лексеми *толерантність* будується ще й на семантиці відсутності реакції, в якій

простежується елемент пасивності; 7) лакунарним у РЛК та УЛК є технічний компонент значення, який в англійській та німецькій мовах представлений семами `відхилення від норми`, `допуск`; 8) лакунарними значеннями вербалізатора концепту в РЛК та УЛК є `підвладність`, `неприйнятність`, `невимогливість`, що об'єднані семою `пасивність`; 9) лакунарним елементом значення вербалізатора концепту в АЛК та НЛК є `активність`, `діяльнісний аспект`, що підтверджується наявністю серед базових лексем-репрезентантів концепту дієслів *tolerieren* та *tolerate*, в яких актуалізовано сему `прояв толерантності як активного ставлення до іншого`; 10) лакунарними семами концепту в АЛК та НЛК є `допуск`, `активна позиція`, `законність` (право на відхилення в думках, поглядах, яке визначене законом і є беззаперечним), `нешкідливість`, `складність/простота` в прояві толерантності, `вихованість`. Ці значення можна вважати абсолютними лакунами; 11) у РЛК та УЛК процес освоєння концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* ще не завершено. Він набуває амбівалентних значень: у РЛК вербалізуються негативні конотації, що формують дискурс інтолерантності, в УЛК – позитивні та нейтральні, що формують дискурси нульової толерантності та толерантності.

Результати асоціативного експерименту, проведеного в соціальних мережах щодо сприйняття стимулу *толерантність спецслужби* носіями мов, які досліджуються, довів притаманність всім респондентам проектування концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на діяльність спецслужб у межах лінгвокультурної історії цього концепту. В концептуальній картині світу представників АЛК, НЛК, УЛК реакції на стимул *толерантність спецслужби* співвіднесені зі смисловими компонентами дискурсу толерантності – розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, прагматична орієнтованість на забезпечення гарантованого правопорядку, позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства, демонстрація активної громадянської позиції. Крім того, дані експерименту підтвердили наявність парадигми *інтолерантність – толерантність – нульова толерантність* у концептуальній свідомості носіїв АЛК, НЛК, УЛК.

КТГ, сформовані в результаті асоціативного експерименту серед представників РЛК, не співвідносяться зі смисловими компонентами дискурсу толерантності, навпаки, для певної кількості респондентів толерантність сприймається як ворожа якість російській національній картині світу (*нарушение самобытности государства, европейские ценности*).

Таким чином, концепт *толерантність* в УЛК, зберігаючи національну унікальність, у процесі міжкультурної комунікації набуває змістовних компонентів, що є притаманними мовам європейських держав. У РЛК, навпаки, концепт *толерантність* набуває валентних якостей інтолерантності.

Основні положення цього розділу висвітлено у працях автора [312],[315].

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* У ДИСКУРСАХ ОФІЦІЙНИХ САЙТІВ СПЕЦСЛУЖБ

Intoleranz – der Anfang des Krieges.
Der Anfang des Friedens – Toleranz.

Alfred Selacher

4.1 Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у міжнародних нормотворчих та державних законодавчих документах

Закріплення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у міжнародних нормотворчих і державних законодавчих документах є свідченням його дискурсоутворювальної ролі в комунікативній практиці сучасного суспільства. Етнічний, соціокультурний, міграційний аспекти суспільно-політичної організації країн, мови яких досліджуються, зумовлюють актуалізацію концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсивних практиках різного рівня. Аналіз їхньої законодавчої бази [1], [2], [3], [4], [12], [15], [17], [19], [22], [23] дає змогу визначити такі тематичні групи, що позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*:

- визнання самотності всіх корінних і національних меншин як протидія виявам нетерпимості, ксенофобії, расової ворожнечі: *Indigenous peoples, in exercising their right to self-determination, have the right to autonomy or self-government in matters relating to their internal and local affairs, as well as ways and means for financing their autonomous functions. ... Indigenous peoples have the right to practice and revitalize their cultural traditions and customs. This includes the right to maintain, protect and develop the past, present and future manifestations of their cultures, such as archaeological and historical sites, artefacts, designs, ceremonies, technologies and visual and performing arts and literature [22]; Niemand darf wegen seines Geschlechtes, seiner Abstammung, seiner Rasse, seiner Sprache, seiner Heimat und Herkunft, seines Glaubens, seiner religiösen oder*

politischen Anschauungen benachteiligt oder bevorzugt werden. Niemand darf wegen seiner Behinderung benachteiligt werden [19]; Каждый вправе определять и указывать свою национальную принадлежность. Никто не может быть принужден к определению и указанию своей национальной принадлежности [12]; Национально-культурная автономия имеет право получать поддержку со стороны органов государственной власти и органов местного самоуправления, необходимую для ... укрепления единства российской нации, гармонизации межэтнических отношений, содействия межрелигиозному диалогу [17]; Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1];

- розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот; закріплення інакшості у знаковій системі: *Indigenous peoples have the right to the dignity and diversity of their cultures, traditions, histories and aspirations which shall be appropriately reflected in education and public information. States shall take effective measures, in consultation and cooperation with the indigenous peoples concerned, to combat prejudice and eliminate discrimination and to promote tolerance, understanding and good relations among indigenous peoples and all other segments of society [22]; Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten [19].; Национально-культурная автономия имеет право получать поддержку со стороны органов государственной власти и органов местного самоуправления, необходимую для сохранения национальной самобытности, развития национального (родного) языка и национальной культуры [17]; Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят,*

сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом [3];

- рівність перед законом: *Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others* [23]; *Alle Menschen sind vor dem Gesetz gleich* [19].; *Все равны перед законом и судом. Государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения, имущественного и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. Запрещаются любые формы ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой, национальной, языковой или религиозной принадлежности. Мужчина и женщина имеют равные права и свободы и равные возможности для их реализации* [12]; *Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується...* [1];

- однакова можливість розвитку та самовдосконалення кожної людини, реалізація ілюктивних установок на самовираження: *Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance* [22]; *Alle Deutschen haben das Recht, Beruf, Arbeitsplatz und Ausbildungsstätte frei zu wählen. Die Berufsausübung kann durch Gesetz oder auf*

Grund eines Gesetzes geregelt werden. Niemand darf zu einer bestimmten Arbeit gezwungen werden, außer im Rahmen einer herkömmlichen allgemeinen, für alle gleichen öffentlichen Dienstleistungspflicht. Zwangsarbeit ist nur bei einer gerichtlich angeordneten Freiheitsentziehung zulässig [19]; Свобода вибору получения образования согласно склонностям и потребностям человека, создание условий для самореализации каждого человека, свободное развитие его способностей, включая предоставление права выбора форм получения образования, форм обучения, организации, осуществляющей образовательную деятельность, направленности образования в пределах, предоставленных системой образования [15]; Всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей [4].

Усі визначені тематичні групи співвідносяться зі складовими дискурсу толерантності, а саме: мультикультуралізмом (*have the right to the dignity and diversity of their cultures, traditions, histories and aspirations; Niemand darf wegen ... seiner Abstammung, seiner Rasse, seiner Sprache, seiner Heimat und Herkunft, ... benachteiligt oder bevorzugt werden; ... для сохранения национальной самобытности, развития национального (родного) языка и национальной культуры; Держава сприяє ... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України*), позиціонуванням норм і цінностей громадянського суспільства (*Everyone has the right to ... manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance; Alle Deutschen haben das Recht, Beruf, Arbeitsplatz und Ausbildungsstätte frei zu wählen; Свобода вибору получения образования согласно склонностям и потребностям человека, создание условий для самореализации каждого человека, свободное развитие его способностей; Всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів*), реалізацією права бути “іншим” (*...to promote tolerance, understanding and good relations among indigenous peoples and all other segments of society; ... Niemand darf wegen seiner Behinderung benachteiligt werden;*

Запрещаются любые формы ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой, национальной, языковой или религиозной принадлежности; Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками). Незважаючи на те, що концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* не вербалізовано в розглянутих законодавчих документах усіх країн, мови яких вивчаються, цей концепт позиційовано в когнітивно-тематичних групах як домінуючий культурний код, що забезпечує когнітивну узгодженість комунікативних відносин силових відомств, влади та громадянського суспільства і як результат – сприяє запобіганню конфліктів. Крім того, концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* закріплено на рівні символів, визнання яких на державному рівні дорівнюється визнанню права суб'єктів та спільнот бути “іншими”: *Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten, для сохранения национальной самобытности, развития национального (родного) языка и национальной культуры, використання національної символіки ..., задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації.*

Україна ратифікувала низку міжнародних документів у сфері боротьби проти расизму й нетерпимості, зокрема Європейську конвенцію про захист прав та основних свобод людини [9], Конвенцію ООН про статус біженців [10], Конвенцію Ради Європи про захист національних меншин [14], Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [13]. Підписання Україною разом із 184 країнами-членами ЮНЕСКО “Декларації принципів толерантності” 16 листопада 1995 року [24] розширило розуміння концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в УЛК, що виявилось в актуалізації таких тематичних груп:

- мультикультуралізм як у світі, так і в окремому суспільстві: *повага, прийняття й розуміння широкого різноманіття культур нашого світу, інших форм самовираження і способів проявів індивідуальності людини;*

- толерантність як умова миру й соціально-економічного розвитку всіх народів: *здійснити усе необхідне для утвердження ідеалів толерантності в наших суспільствах, оскільки толерантність є не тільки найважливішим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів;*

- толерантність як моральна чеснота: *толерантність – це чеснота;*

- толерантність як політична і правова потреба: *толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії, верховенства права;*

- заміна культури війни культурою миру: *толерантність, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру;*

- повага до прав окремої людини, визнання її права на “інакшість”: *кожна людина може дотримуватися своїх поглядів і визнає це право за іншими ..., люди відрізняються за своєю природою, зовнішністю, становищем, мовою, поведінкою та цінностями й мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть нав'язуватися іншим;*

- суб'єкти толерантної поведінки – як окрема людина, так і групи держав: *у жодному разі терпимість не може бути виправданням посягань на ці основні цінності, толерантність повинні виявляти окремі люди, групи і держави;*

- толерантність не дорівнює терпимому ставленню до соціальної несправедливості, відмові від своїх переконань або вчинків: *прояв толерантності, який є співзвучним повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими;*

- толерантність як міжнародно-правова цінність: *толерантність – це поняття, яке означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини, що*

затверджує норми, встановлені в міжнародних правових актах у сфері прав людини.

У Декларації визначено сфери застосування принципів толерантності – особистісний (сприяти утвердженню прав людини, зберігати свою індивідуальність), соціальний (утвердження ідеалів толерантності в наших суспільствах, погляди однієї людини не можуть нав'язуватися іншим, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості), державний та міждержавний (різноманіття культур нашого світу, толерантність повинні виявляти ... і держави, норми, встановлені в міжнародних правових актах), що, відповідно, впливає на формування дискурсивних практик на цих рівнях. На рівні держави толерантність означає дотримання неупередженого законодавства, правопорядку й судово-процесуальних та адміністративних норм.

Показовим є переклад Декларації російською мовою з англійської. Лексему “Tolerance” перекладено як “терпимість”, що принципово змінює сутність тексту. По-перше, формується когнітивний дисонанс у фразі “Прояв **толерантності**, який є співзвучним повазі прав людини, не означає **терпимого** ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням” – “Проявление **терпимости**, которое созвучно уважению прав человека, не означает **терпимого** отношения к социальной несправедливости, отказа от своих или уступки чужим убеждениям”. Логічний аналіз цього фрагменту доводить його алогічність: прояв терпимості, не означає терпимого ставлення.

По-друге, відбувається підміна понять, і, відповідно, підміна значень: *толерантність* (“здатність до визнання або справжнє визнання та повага вірувань і звичаїв інших людей” [24] – тобто `визнання рівним собі`) на *терпимість* (“здатність терпимо, поблажливо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів і т. ін.”, – тобто `зверхність ставлення однієї особи (спільноти) до іншої` (*поблажливо ставитися до чужих звичок..., поглядів або змиритися зі скрутним становищем*) [411].

В українському законодавчому дискурсі Декларацію представлено російською мовою (http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_503), що вносить дисонанс в українську концептуальну картину світу, оскільки позиціонує цінності РЛК. Задля запобігання цій ситуації в Додатку Д запропоновано українськомовний переклад Декларації.

Отже, на законодавчому рівні формується парадигма концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, який виступає когнітивним базисом правового дискурсу. Надзвичайно важливим параметром парадигми толерантності в правовому дискурсі є визначення її чітких меж: *“Держава гарантує всім національним меншинам права на ... створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству”* [3]. Саме цей аспект має відігравати ключову роль у формуванні толерантної свідомості представників спецслужб. Крім того, у всіх країнах, мова яких досліджуються, на законодавчому рівні закладено підґрунтя дискурсу толерантності, специфіку реалізації якого в офіційних ресурсах спецслужб буде простежено у підрозділі 4.2.

4.2 Динаміка дискурсу толерантності спецслужб як результат позалінгвальних інформативних впливів

4.2.1 Інформативність як маркер дискурсу толерантності спецслужб. Інформація є формою інтерпретації дійсності, що локалізує людський досвід [186]. Сайти спецслужб пропонують інформацію різних видів, де позиціонується їхня діяльність, інституціональні цінності, місія тощо. Інформування характеризує первинний мовленнєвий акт і є базовою інтенцією в організації інституційних інтернет-дискурсів, оскільки їхнє первинне завдання – інформування як громадянського суспільства власної країни, так і міжнародної спільноти щодо діяльності певного інституту. Згідно з Н. Арутюною[35], інформативне мовлення відіграє відносно незначну роль навіть у сфері ділової чи інституційної комунікації. Об’єктивна інформація

отримує емоційну оцінку адресанта й набуває суб'єктивного статусу. Потім під час сприйняття інформації адресатом відбувається вторинна суб'єктивація в результаті вторинної суб'єктивної оцінки [300, с. 164]. Під інформативністю розуміємо предметно-смісловий зміст дискурсу як об'єкта сприйняття, зберігання та переробки в певних цілях, що відображається в різних видах інформації [83]. Для аналізу дискурсу толерантності важливими є такі типи інформативності за функціональним критерієм [300, с. 173-175]: *ретроспективний*, що відтворює минуле, надаючи результати позитивного та негативного досвіду; *трансляючий*, що створює у адресата певну базову картину світу; *контролюючий*, який передбачає вибір певної теми для обговорення й інституціональний контроль за поширенням інформації; *прогнозуючий*, що розкриває наслідки вибору певної альтернативи. Актуальність інформації, яку пропонують сайти спецслужб, забезпечує інваріантність мовної свідомості представників громадянського суспільства, сприяє формуванню порозуміння й діалогу між спецслужбами та громадськістю.

Дискурсоутворювальна роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб є свідченням того, що сучасні спецслужби прагнуть підтримувати контакт з адресатом, а не лише транслявати інформацію. Це передбачає фатичну спрямованість дискурсу толерантності спецслужб, мета якого – позиціонування спецслужби як гідної поваги організації, демонстрація толерантного ставлення до думок і дій співгромадян та партнерів у межах закону.

Отже, структура концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* змінюється залежно від позалінгвальної ситуації та відображає як внутрішньодержавні, так і міжнародні відносини. Прикладом цього є позиціонування концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб країн, мови яких досліджуються, у періоди 2011-2013 та 2014-2015 років.

4.2.2 Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб у період 2011-2013 років. У цей період було зафіксовано незначні відмінності в представленості концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах сайтів спецслужб країн, мови яких досліджуються. Ці відмінності було зумовлено ретроспективною інформативністю. В АЛК та НЛК набуто довготривалого досвіду апеляції до концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, що зумовлює ефективність аргументативної стратегії під час впливу на адресата. Для РЛК та УЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* є запозиченим, “привнесеним з інших національних концептосфер” [213, с. 82]. Крім того, актуалізація цього концепту на офіційних сайтах спецслужб Росії та України була зумовлена прогностичною інформативністю – вибором дискурсу толерантності як альтернативи дискурсу тоталітаризму.

У період 2011-2013 років у дискурсах спецслужб усіх досліджуваних лінгвокультур було визначено спільні КТГ, а саме:

- діалог із громадянським суспільством: *Implementation requires close cooperation and coordination in this country. We expect departments, agencies and the police to work closely together to a common set of objectives, with transparency and openness. They will be assessed accordingly. We will seek dialogue with the private sector, voluntary organisations, community groups and the general public. Our success will continue to depend on the quality of our international engagement with our close allies and with multilateral organisations* (https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97994/contest-summary.pdf); *Der Austausch auch mit Kritikern des Verfassungsschutzes ist mir wichtig. Nur in einem offenen Dialog können Transparenz geschaffen und Schranken abgebaut werden. Ich habe den Mitgliedern der Humanistischen Union unsere Aufgaben und Arbeitsweisen sowie die Ergebnisse des Reformprozesses im BfV verdeutlicht* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/presse/pm-20130925-kritiker-des-bfv-zu-besuch>); *Сотрудниками участка “телефона доверия” ФСБ России проведён опрос абонентов, сообщающих информацию в г. Москву о*

происшествиях в регионах (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm!Id%3D10437694%40fsbMessage.html>); 5 вересня ц.р. відбулось засідання **Громадської Ради при Службі безпеки України**, на якому за участю керівництва СБУ було обговорено основні положення проекту нового Закону України “Про Службу безпеки України” (http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=82337&cat_id=52181). Для цієї КТГ є актуальними лексеми, що містять семи ` зв'язок` (*телефон доверия, сообщать информацию о происшествиях*), `сумісне прийняття рішень` (*обговорено основні положення проекту*). Така семантика повідомлень цієї КТГ формує образ адресата – представників громадянського суспільства як рівноправних комунікантів, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки;

- демократія як прояв толерантного співіснування: *We work within the ethical framework of a modern democracy; accountable to government and reflecting the values of British society* (<https://www.sis.gov.uk/transcripts/sis-in-60-seconds-transcript.html>); *Wir empfinden uns als Dienstleister für die Demokratie und als Ausdruck der wehrhaften Demokratie. Auch der interessierte Bürger kann zu Recht von uns erwarten, dass wir das Bestmögliche tun, um ihn zu informieren* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/>); *Национальный антитеррористический комитет, Федеральная служба безопасности Российской Федерации и другие ведомства всемерно содействуют созданию правовой системы, весьма важной для плодотворной жизнедеятельности нашего общества – существенной и неразрывной составной глобального цивилизованного и демократического миропорядка* (<http://www.fsb.ru/fsb/comment/rukov/single.htm!id=10309756@fsbAppearance.html>); *Незважаючи на те, що демократичний розвиток ніколи не був легким, наступні покоління українців щасливо житимуть в країні...* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=100785&cat_id=100356&mustWords). Наявність цієї КТГ у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії та Німеччини є свідченням наслідування давніх традицій; позиціонування цієї КТГ в офіційних сайтах спецслужб Росії та України є свідченням перетворень, що відбувалися

(демократичний розвиток ніколи не був легким), та формування ціннісної системи, спільної з західноєвропейською (создание правовой системы... – существенной и неразрывной составной глобального цивилизованного и демократического миропорядка);

- попередження конфліктів, забезпечення безпеки: *CONTEST will reflect our fundamental values and, in particular, our commitment not only to protect the people of this country and our interests overseas but to do so in away that is consistent with and indeed advances our commitment to human rights and the rule of law* (https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97994/con_test-summary.pdf); *Members of the public should always remain alert to the danger of terrorism and report any suspicious activity to the police on 999 or the anti-terrorist hotline: 0800 789 321. If your information does not relate to an imminent threat, you can also contact MI5* (<https://www.mi5.gov.uk/threat-levels>); *So vermitteln wir Argumente für die Auseinandersetzung mit extremistischen Positionen. Denn eine aufgeklärte Öffentlichkeit ist das Fundament einer demokratischen Kultur. Dabei spielt es keine Rolle, ob islamistische Terroristen im Namen eines weltweiten Jihad den Frieden und unsere Freiheit gefährden, ob Linksextremisten den Staat als angeblich menschenfeindlichen Sachwalter kapitalistischer Ausbeutung bekämpfen oder ob rechtsextremistische Volksverhetzer unsere ausländischen Mitbürger bedrohen: Unsere Demokratie hat die Pflicht, solchen Machenschaften entgegen zu treten. Ein Instrument dabei ist der Verfassungsschutz als Verkörperung der wehrhaften Demokratie unseres Grundgesetzes* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/allgemeine-publikationen>); *Сотрудники ФСБ пресекли деятельность представителей спецслужб одной из ближневосточных стран, которые пытались приобрести в Алтайском крае комплектующие к баллистическим ракетам и самолетам МИГ-29* (<http://www.fsb.ru/fsb/comment/ufsb/single.htm?id%3D10437301%40fsbComment.html>); *СБУ викрила і припинила функціонування корупційної мережі, що діяла в Державній архітектурно-будівельній інспекції в Київській області. Встановлено, що чиновники цього державного органу систематично вимагали та одержували*

хабарі від підприємців та фізичних осіб області за видачу дозволів на здійснення будівництва, введення об'єктів завершеного будівництва в експлуатацію тощо. За матеріалами СБУ прокуратурою м. Києва порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України. Посадовець та посередник затримані в порядку ст.115 КПК України (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=110_902&cat_id=110). Повідомлення цієї КТГ демонструють рівень включеності спецслужб у загальносвітовий процес забезпечення безпеки. Діяльність спецслужб Великої Британії та Німеччини позиціонується в загальносвітовому контексті, акцентується їхня роль у подоланні глобальних викликів, діяльність спецслужб Росії позиціонується як протидія спецслужбам інших країн (*Сотрудники ФСБ пресекли деятельность представителей спецслужб одной из ближневосточных стран*), результативність діяльності спецслужб України розглядається у внутрішньодержавному контексті (*СБ України викрила і припинила функціонування корупційної мережі, що діяла в Державній архітектурно-будівельній інспекції в Київській області*). У цій КТГ простежується підґрунтя подальшої амбівалентності концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ**: нульова толерантність у подоланні глобальних викликів (Велика Британія, Німеччина) – пошук зовнішнього ворога, інтолерантність (Росія) – нульова толерантність до проявів корупції (Україна);

- підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки: *We believe that close dialogue between the police, security and intelligence agencies is the basis of successful counter-terrorism work. We intend to maintain arrangements largely as they are. But we need to make some changes to the Police Counter Terrorism Network to improve its capability. And we are monitoring new arrangements put in place by the security and intelligence agencies last year to improve coordinated investigations of threats to this country from overseas. We are concerned that in some areas technology is eroding our capability to obtain intelligence about terrorist related activity; we are committed to addressing this in forthcoming legislation* (<https://www.gov.uk/govern>

ment/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97994/contest-summary.pdf);

Ohne internationale Zusammenarbeit könnte der BND seine Aufgaben noch nicht mal ansatzweise erfüllen – die anderen westlichen Dienste im Übrigen auch nicht. ... die internationale Zusammenarbeit ist Alltag, ist Routine geworden. Wir haben gemeinsame Operationen, wir tauschen unsere Analysen aus und manchmal auch unsere Rohdaten. Wir gleichen ab, fügen die Puzzleteile zusammen und verbessern gegenseitig unsere Lagebilder (http://www.bnd.bund.de/DE/Organisation/Redender_Leitung/Redetexte/RedeNachrichtendienstKonferenz2013.html); *Более 30 уголовных дел возбуждено по итогам спецоперации “Анаконда”, проходившей на территории 12 районов Новосибирской области, сообщает пресс-служба областного УФСБ. Спецоперация проводилась УФСБ и ПУ ФСБ России по Новосибирской области, областными ГУ МВД, УФМС и Сибирским управлением Госавтонадзора. Основные усилия были сосредоточены на направлении государственной границы с Республикой Казахстан и основных маршрутах автомобильных сообщений с соседними регионами* (<http://www.fsb.ru/fsb/comment/ufsb/single.htm?id%3D10436352%40fsbComm.html>); *Міжнародні експерти поінформували учасників семінару про актуальні питання безпекової політики Європейського Союзу, зосередившись зокрема на взаємодії в цій сфері країн-членів ЄС та на ролі Європолу, Євроюсту, Інтерполу, Європейського агентства з керування оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів ЄС (Фронтекс) та Європейського поліцейського коледжу (Серол) у вирішенні практичних завдань боротьби з транскордонною організованою злочинністю* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=107601&cat_id=107263&mustWords);

- нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема до тероризму: *Four men from Luton (Zahid Iqbal, Mohammed Sharfaz Ahmed, Umar Arshad, and Syed Farhan Hussain) were given lengthy jail sentences for engaging in conduct and preparation for acts of terrorism. The men had planned to carry out terrorist attacks in Luton and elsewhere with improvised explosive devices to be made using instructions from an Al Qaida magazine* (<https://www.mi5.gov.k/news/notable-inter>

national-terrorist-cases-in-2013); *Die brutalen Übergriffe vor wenigen Tagen auf einen ARD-Journalisten und sein Team durch Islamisten bei Dreharbeiten vor einer Offenbacher Moschee zeigten das enorme Gewaltpotenzial dieser extremistischen Gruppierung. "Solche Übergriffe sind intolerabel und verurteile ich entschieden"* (https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/interviews/_y2013); *Верховный Суд Карачаево-Черкесии приговорил местного жителя В. Абдуллаева, обвиняемого в финансировании терроризма, к 5 годам колонии строгого режима, сообщила пресс-секретарь УФСБ по Карачаево-Черкесской Республике А. Лызина* (http://www.fsb.ru/fsb/comment/ufsb/single.html?id_%3D10437313%40fsbComment.html); *У ході зустрічі обговорювалися питання, пов'язані з необхідністю посилення боротьби з міжнародним тероризмом, екстремізмом, нелегальною міграцією, торгівлею наркотиками, перспективні напрями розвитку партнерських відносин. Учасники засідання висловили готовність і в подальшому на постійній основі здійснювати співробітництво та взаємодію у сфері протидії загрозам і викликам регіональній безпеці, докладати зусилля для досягнення політичної і економічної стабільності, енергетичної та інформаційної безпеки* (http://www.szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fp=2544.html). Ця КТГ є спільною для всіх досліджуваних лінгвокультур, оскільки позиціонує нульову толерантність до глобальної злочинності, зокрема до тероризму;

- забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення конфліктів: *The Security Service is responsible for "protecting the UK against threats to national security from espionage, terrorism and sabotage, from the activities of agents of foreign powers, and from actions intended to overthrow or undermine parliamentary democracy by political, industrial or violent means"* (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/what-we-do.html>); *Wie Woidke betonte, sind ohne Geld auch Extremisten aufgeschmissen. Deshalb stelle sich für eine wehrhafte Demokratie im Rechtsstaat die Frage "wie man den Geldfluss Richtung Extremismus stoppen kann". Hier seien alle gefordert: Politik, Polizei, Ordnungs- und Finanzbehörden, die Justiz und die Zivilgesellschaft selbst* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/>

publikationen/pb-symposium); *Приняты решения, связанные с дальнейшим совершенствованием организационно-правовых основ профилактики коррупции в органах федеральной службы безопасности и направленные на достижение конкретных результатов в данной сфере* (http://www.fsb.ru/fsb/corruption/officialbehavior/rezultat_2012.htm); *Взимку 2011 року співробітники СБУ викрили та припинили діяльність організованого злочинного угруповання, яке незаконно переправляло іноземців через державний кордон України. В одному з офісних приміщень у Шевченківському районі столиці зловмисники підробляли трудові та гостьові візи, які давали право на в'їзд до України іноземним громадянам* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=110509&cat_id=110310). Відмінності наповнення цієї КТГ зумовлені специфікою та соціально-політичними традиціями досліджуваних мов. Англо- та німецькомовні одиниці мають семи `попередження правопорушень`, `попередження конфліктів`, російсько- та українськомовні одиниці мають семи `розкриття правопорушень`, `покарання правопорушень` (*профілактика корупції в органах федеральной службы безопасности и достижение конкретных результатов в данной сфере; СБУ викрили та припинили діяльність організованого злочинного угруповання*);

- розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот: *MI5 currently employs around 4,000 people. Around 40% of staff are **women**, just over half are **under 40 years old**, 8% are from black or ethnic minority backgrounds and 3% have a **disability*** (<https://www.mi5.gov.uk/people-and-organisation>); *MI5 has been ranked 7th in the annual Stonewall Workplace Equality Index. The Index measures an organisation's work to tackle discrimination and create an inclusive workplace for LGB staff* (<https://www.mi5.gov.uk/news/mi5-among-top-lgbt-employers-in-the-uk#sthash.omTW3zty.dpuf>); *Der nachfolgende Gebärdensprach-Film erkärt die Navigation unserer Internetpräsenz* (<https://www.Verfassungsschutz.de/de/service/gebraedensprache>), *Der Verein AKuBiZ (Alternatives Kultur- und Bildungszentrum Sächsische Schweiz) ... setzt sich seitdem aktiv und kreativ mit den Themen Rassismus und Antisemitismus auseinander. Neben Vorträgen, Seminaren*

*und Kulturfesten veranstaltet der Verein seit 2006 erfolgreich einen Antirassistischen Fußball-Cup in der Sächsischen Schweiz und ein Solidaritätskonzert für die Asylsuchenden im Landkreis. Der Verein ist außerdem im Bereich der Opferhilfe tätig und hat zahlreiche Publikationen wie Flyer, Broschüren und Comics zum Thema Rechtsextremismus mit regionalem Bezug veröffentlicht (<http://www.buendnis-toleranz.de/aktiv/festakt-auszeichnung>); ...до вихованців “Костопільської спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернат I-II ступенів”, де навчаються 125 дітей з особливими потребами, традиційно завітали шефи з Управління СБ України в Рівненській області. З року в рік співробітники СБУ знаходять можливість опікуватися тими, хто має в цьому найбільшу потребу – це діти з **обмеженими фізичними можливостями**. Благодійники сподіваються, що їхня підтримка дозволить дітям краще адаптуватися у сучасному світі, обрати свій життєвий шлях, проявити творчі здібності. Цього разу співробітники спецслужби привезли вихованцям інтернату іграшки, спортивний інвентар та книги. Утім, найдорожче, що можуть дати цим дітям **люди** в погонах, – це впевненість у тому, що суспільство пам’ятає та дбає про них, і в майбутньому вони знайдуть у ньому своє місце (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id121094&cat_id=121210&mustWord). Найчисленніша ця КТГ на сайтах спецслужб Великої Британії та Німеччини (95%), поодинокі приклади представлені на сайті СБ України (5%), зовсім ця група не представлена на сайтах спецслужб Росії, що є свідченням відсутності комунікативних традицій, які позиціонують повагу до інакшості в інституційних дискурсах;*

- позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства: *I want to explain what MI5 (or the Security Service) does, why it is needed, and how it is accountable. I shall show that a security service is an important plank in the defence of a free society and of its civil liberties and basic values. A security service does not conflict with democracy, even though it must work largely in secret- provided it is properly overseen and controlled, as it is in this country* (<https://www.mi5.gov.uk/news/security-and-democracy-is-there-a-conflict#sthash.1wY2>); *Eine Verarbeitung*

und Nutzung personenbezogener Daten erfolgt im BfV solange wie nötig, aber so kurz wie möglich. Unser Ziel ist es, dass auf der einen Seite relevante Informationen analysiert und weitergegeben werden und den Bürgerinnen und Bürgern auf der anderen Seite der größtmögliche Schutz ihrer Grundrechte vor staatlichen Eingriffen zuteil wird. Diesen Spagat zwischen dem Schutz des Staates vor Angriffen und den Grundrechten der Betroffenen, insbesondere dem Recht auf informationelle Selbstbestimmung, leisten die Mitarbeiter/innen des Verfassungsschutzes in ihrer tagtäglichen Arbeit durch sorgfältige Abwägung der in Rede stehenden Interessen in jedem Einzelfall (<https://www.verfassungsschutz.de/de/downloadmanager/broschre>);

Разведчик должен обладать многими качествами, которые в других областях жизни и деятельности не обязательно имеют первостепенное значение. К числу наиболее важных из них относятся: преданность Родине, развитое чувство долга, настойчивость и творческий подход к выполнению служебных обязанностей, отличная память, аналитический склад ума, умение принимать правильные решения в сложных ситуациях, проявлять разумную инициативу и оправданный риск, способности к продолжительной концентрации внимания и к изучению иностранных языков, коммуникабельность, внутренняя организованность, принципиальность, порядочность и честность в отношениях с руководством и коллегами (<http://svr.gov.ru/svrtoday/sluzhba.htm>);

Представники Служби зовнішньої розвідки України взяли участь в урочистих заходах з нагоди початку нового навчального року в підшефному столичному ліцеї-інтернаті № 23 для дітей соціально незахищених категорій – дітей із неповних, багатодітних та малозабезпечених сімей, дітей учасників бойових дій, учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, дітей-сиріт та інших (http://www.szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fp=1780.html). Одиниці цієї КТГ формують спільний когнітивний простір спецслужб та громадянського суспільства на основі спільної системи цінностей (преданность Родине, развитое чувство долга) та відповідності вербалізованих якостей спецслужби потребам суспільства (настойчивость и творческий подход к выполнению служебных обязанностей);

- демонстрації активної громадянської позиції: *Vigilance is vital regardless of the current national threat level. It is especially important given the current national threat. Sharing national threat levels with the general public keeps everyone informed. It explains the context for the various security measures (for example airport security or bag searches) which we may encounter in our daily lives* ([https:// www.mi5.gov.uk/threat-levels](https://www.mi5.gov.uk/threat-levels)); *Die 6. Sicherheitstagung des Bundesamtes für Verfassungsschutz und der Arbeitsgemeinschaft für Sicherheit der Wirtschaft fand unter dem Motto “Proaktiver Wirtschaftsschutz: Prävention durch Information” statt. ... Die Referate von Sicherheitsexperten aus Behörden und der Wirtschaft zu diversen Aspekten des Wirtschaftsschutzes regten einen vielfältigen Informations- und Meinungs austausch an* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/pb-geheim-sabotage-und-wirtschaftsschutz/broschure->); *События тогда происходили неординарные. Они касались судьбы государства. ...И самое интересное, что все они выступали за народное счастье. Мы оказались в сложном положении: если выступить на чьей-либо стороне, то обязательно прольется кровь. Но мы-то предназначены для борьбы с врагом* (<http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.htm?id%3D10342712%40fsbSmi.ht>); *Наш обов’язок – гідно наслідувати закладені Вами традиції, не допустити нових воєн та конфліктів, зберегти суверенітет і територіальну цілісність України, стабільність, демократію та громадянський мир* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=116859&cat_id=117204&mustWord). *Одиниці цієї КТГ мають семи традиції (гідно наслідувати традиції, не допустити нових воєн та конфліктів, зберегти суверенітет і територіальну цілісність), єдності з народом (якщо виступити на чьей-либо стороні, то обов’язково прольється кров. Але ми-то призначені для боротьби з ворогом), що формує образ спецслужби, яка забезпечує безпеку людини, суспільства, держави.*

Було виявлено специфічні тематичні групи для інтернет-дискурсів спецслужб, що досліджуються:

- мультикультуралізм (Велика Британія, Німеччина): *Some of that is now devoted to groups on the extreme right who are seeking to undermine democracy*

*through the exploitation of **racial hatred and xenophobia**. But the Service's overwhelming focus today – three -quarters of our work – is concentrated on terrorism: terrorism originating both from within the United Kingdom and from abroad* (<https://www.mi5.gov.uk/news/security-and-democracy-is-there-a-conflict#sthash.1wY23Elv.dpuf>); Neben dem „Internationalen Kurdischen Kulturfestival“ werden weitere jährliche Großveranstaltungen durchgeführt. Daran beteiligen sich in der Regel bis zu 10.000 Personen. Beispielsweise kamen bei einer Veranstaltung am 16. Februar 2013 in Straßburg zum Jahrestag der Verhaftung Öcalans im Februar 1999 ca. 10.000 PKK-Anhänger – schwerpunktmäßig aus Deutschland – friedlich zusammen (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/newletter/newsletter-archive/bfv-newsletter-archiv/bfv-newsletter>); Im Jahr 2013 konzentriert sich die Förderung der neuen altersunabhängigen Projekte auf folgende thematische Schwerpunkte: Förderung des gesellschaftlichen Zusammenhalts durch Etablierung einer Willkommens- und Anerkennungskultur; Förderung des Beitrags von Migrantenorganisationen zur Stärkung der Integration und des sozialen Zusammenhalts vor Ort (<http://www.bamf.de/SharedDocs/Meldungen/DE/>);

- прозорість (Велика Британія, Німеччина): *Our strategy will be proportionate to the risks we face and only engage in activity which is necessary to address those risks. It will be **transparent**: wherever possible and consistent with national security we will seek to make more information available in order to help the public to hold the Government to account over its policy and spending decisions* (https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97994/contestsummary.pdf); *We are also coming soon to the first Public Hearing at which the Agency Heads will be televised answering questions from the ISC in Parliament. Whilst it can never replace the value of candid and classified evidence given in closed session about the detail of our work, it will be an important and visible extension of the accountability process and one which is transparent and tangible to the British public* (<https://www.mi5.gov.uk/news/the-enduring-terrorist-threat-and-accelerating-tech-no-logical-change>); *Durch **interne Transparenz**, eine Verzahnung von Beschaffung und Auswertung sowie durch **flachere Strukturen***

wollen wir unsere erfolgreiche Arbeit noch weiter verbessern (<http://www.bnd.bund.de/nn1365964/DE/PresseOeffentlichkeitsarbeit/Interviews/Aktuel0314>); *Transparenz gegenüber den Kontrollinstanzen: Aktive Unterrichtung der parlamentarischen Gremien* (<https://www.verfassungschutz.de/embed/broschuere-.pdf>); *Meine Damen und Herren, das waren drei neue Herausforderungen, die ich sehe und die eigentlich gar nicht so neu sind: Wir brauchen mehr Transparenz, um damit eine breitere gesellschaftliche Vertrauensbasis für unsere Arbeit zu gewinnen... Natürlich gibt es noch jede Menge anderer Herausforderungen, sonst würde es ja keinen Spaß machen. Unter Transparenz verstehe ich aber nicht, dass ich Ihnen jetzt alle Probleme des BND hier aufzähle* (<http://www.bnd.bund.de/DE/Organisation/RedenderLeitung/Redetexte/RedeNachrichtendienstKonferenz>); *Ich weiß, mehr Transparenz ist eine Herausforderung für einen Nachrichtendienst, aber ich bin mir sicher, sie ist möglich* (http://www.bnd.bund.de/DE/Organisation/Reden_der_Leitung/Redetexte/RedeUHK-Kolloquiuml);

- **європейські стандарти (Україна): Демократизація** нашого суспільства та посилення політичного курсу на досягнення **європейських стандартів і цінностей** вимагає від СБУ кореспондувати свою діяльність із цими процесами (http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=39447&cat_id=39734); *В. Наливайченко наголосив, що СБУ, яка впевнено переходить на європейські стандарти, зацікавлена у вивченні досвіду польських колег у питаннях розсекречення та оприлюднення історичних документів* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=87166&cat_id=121069&mustWords);

- **конфлікт (Росія):** *Оставляя на совести Третьякова сделанные им в книге так называемые разоблачения, хотели бы подчеркнуть, что во всех спецслужбах мира “пиар на предательстве” всегда считался омерзительным деянием, а само предательство – уголовно наказуемым. Пресс-бюро не намерено впредь комментировать сообщения на данную тему* (<http://svr.gov.ru/material/comment11.htm>); *Информированный источник в российских силовых структурах не исключил, что обвинения американской стороны в адрес России о предоставлении разведданных Ираку о военных планах США “являются*

своего рода мстью американской стороны на твердую позицию России по отношению к военным действиям на территории Ирака” (<http://svr.gov.ru/bsmi/book.htm>).

Отже, аналіз КТГ, які позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на сайтах спецслужб 2010-2013 років, дає змогу зробити висновок, що трансформація дискурсивних практик спецслужб відбувалася з урахуванням позиції адресата – громадянського суспільства, міжнародної спільноти; в дискурсах спецслужб позиціоновано такі напрями прояву толерантності: “Діалог із громадянським суспільством”, “Демократія як вияв толерантного співіснування”, “Підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки”, “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму”, “Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем”, “Попередження конфліктів, забезпечення безпеки”, “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства”, “Демонстрація активної громадянської позиції”, “Вирішення конфліктних ситуацій”, “Демонстрація поваги до різних груп громадянського суспільства, визнання їхнього права на інакшість”.

Специфічними КТГ визнано “Відкритість”, “Мультикультуралізм” у дискурсах спецслужб Німеччини та Великої Британії; “Європейські стандарти” – в дискурсах спецслужб України, “Конфлікт” – у дискурсах спецслужб Росії. КТГ “Відкритість”, “Мультикультуралізм” позиціонують напрями, які мають бути розроблені в інституційних комунікативних практиках спецслужб Росії та України задля формування дискурсу толерантності; у КТГ “Європейські стандарти” та “Конфлікт” закладено підґрунтя амбівалентності концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

Таким чином, інформація, представлена в КТГ, є результатом взаємодії задуму, дії та зумовлена намірами й цілями адресанта (спецслужби певної країни) – забезпечити взаєморозуміння з громадянським суспільством, позиціонувати інституціональні цінності, що відповідають міжнародним принципам і законодавчим нормам. Дискурсоутворювальна роль концепту

ТОЛЕРАНТНІСТЬ полягає в забезпеченні транслуючої інформативності – створенні в адресата певної картини світу на основі пропонованих висновків, узагальнень, думок, позиціонованих тематичними групами, та прогнозуючої інформативності, що розкриває стратегічні наміри адресанта – формування інституційного дискурсу толерантності.

4.2.3 Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб у період 2014-2015 років. У цей період зафіксовано принципові розбіжності в реалізації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб, що досліджуються.

Дискурс-аналіз офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії, України 2014-2015 років довів, що всі дискурси, побудовані на основі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, можуть бути розподілені за такими когнітивно-семантичними полями: “Тип дискурсивної поведінки”, що передбачає активний діалог, горизонтальні комунікативні зв’язки, розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, і, відповідно, мультикультуралізм, реалізацію ілюктивних установок на самовираження; “Інституційний дискурс”, прагматично орієнтований на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки та позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів. Ці поля відповідають визначенню дискурсу толерантності (пункт 1.5), тематичні групи, представлені в них, модифікуються залежно від позалінгвальної ситуації в країні, мова якої досліджується. Як базові було розглянуто тематичні групи, що відповідають параметрам дискурсу толерантності: у тематичному полі “Тип дискурсивної поведінки” було проаналізовано КТГ “Діалог із громадянським суспільством”, “Довіра як результат толерантних комунікацій”, “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, “Формування кола своїх як результат прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”; у полі “Інституційний дискурс” – КТГ

“Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем”, “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму”, “Демократія як вияв толерантного співіснування”, “Допомога та підтримка”.

Дискурс-аналіз офіційних сайтів спецслужб Великої Британії дав змогу визначити в тематичному полі “Тип дискурсивної поведінки” такі КТГ:

- діалог із громадянським суспільством (16%). *Report a problem with this website or give us **feedback**. Report a problem with this website or give us **feedback**. If you have had ...* (<https://www.mi5.gov.uk/home/constant-nav-items-holding/contact-us/report-a-problem-with-this-website-or-give-us-feedback.html>); *If you wish to report a crime that does not involve national security, MI5 cannot investigate such matters. Find details here of where **you can report a crime*** (<https://www.mi5.gov.uk/home/constant-nav-items-holding/contact-us>). *It requires a collective effort in which Government, faith communities and wider **civil society** have an important part to play* (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/who-weare/staff-andmanagement/director>);

- розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот (11%): ... *the future have five. The new scheme is part of the Government’s wider **reform** of public service pensions. As the pensions team...*(http://search.mi5.gov.uk/search?ie=&site=mi5&output=xml_no_dtd&client=mi5&lr=&proxystylesheet=mi5); *Do you have information which **you think could be of value to our work**? Could it make a difference to keeping the community safe? If so, **please let us know**. It would help if you explained how **you came by the information**. We shall treat your information and any personal details **you submit in confidence** – please refer to our **Privacy Policy*** (<https://www.mi5.gov.uk/home/what-you-can-do>); *If you are aware of something suspicious, **trust your instincts and report it to the police*** (<https://www.mi5.gov.uk/home/what-you-can-do/what-to-look-for.html>);

- довіра як результат толерантних комунікацій (9%): *Where we have a reasonable **belief** that such a threat exists, we can carry out an investigation to determine whether or not the threat is real.* (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/what-we-do/protecting-national-security.html>); ... *research. Fuchs later stated that he had been motivated by a **belief** that the Soviets had a right to know about the*

atomic bomb project. (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/who-we-are/mi5history/the-cold-war/klaus-fuchs.html>); *HOW) for the interception of the communications of Sir Oswald Mosley, leader of the British Union of Fascists, apparently because of the **belief** that he was, at...*(<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/who-we-are/mi5-history/mi5-between-the-wars/the-inter-war-years.html>);

Тематичне поле “Інституційний дискурс” представлено такими КТГ:

- нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму (20%): *One result is that measures to reduce vulnerability became more important, and so the Security Service has extended its role in providing protective security advice and training, particularly in counter terrorism. And it is counter terrorism that has brought some of the biggest changes in the work of the Service* (<https://www.mi5.gov.uk/home/aboutus/whoweare/staffandmanagement/directorgeneral/>); *The most effective means of disrupting terrorists is to arrest and then prosecute them. The guidelines clarify that, in an investigation into a terrorist crime, the Special Branch will act as liaison between the Police, who are responsible for co-ordinating the intelligence operations* (<https://www.mi5.gov.uk/home/aboutus/whoweare/staffandmanagement/directorgeneral/speechesbythedirectorgeneral/>); *Since early 2003, the UK has had a long-term strategy called “CONTEST” for countering international terrorism. Three versions of CONTEST have been published since 2003; the most recent version of CONTEST was released in July 2011. The strategy is based around four strands: **PREVENT** terrorism by tackling the radicalisation of individuals; **PURSUE** terrorists and those that sponsor them; **PROTECT** the public, key national services and UK interests overseas; **PREPARE** for the potential consequences of an attack* (<https://www.mi5.gov.uk/home/aboutus/whatwedo/thethreats/terrorism/international-terrorism/responding-to-the-threat.html>);

- забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем (19%): *The **Security** Service tackles a range of threats. Find out how MI5 protects National **Security**. ... What is national **security**? What is national **security**?* (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/what-we-do/protecting-national-security.html>); *The **Security** Service provides protective **security** advice to critical parts of the UK's*

*national infrastructure. ... Protective **security**. Protective **security** (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/what-we-do/protective-security.html>); CPNI provides integrated protective **security** advice, covering physical, personnel and cyber **security** measures, to the businesses and organisations that make up the national infrastructure. Through the delivery of this advice, CPNI **protects national security** by helping to reduce the vulnerability of the national infrastructure to terrorism, espionage and other threats (<https://www.mi5.gov.uk/home/bottom-nav-items-holding/resources-and-links.html>);*

- підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки (13%): *They require investment in world class capabilities, technologies and skills. And they call for increased levels of international **cooperation** (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/who-we-are/staff-and-management/director-general/speeches-by-the-directorgeneral/theolympics>); She stated that the key to countering international terrorism was international **cooperation**, particularly between intelligence and security services ... (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/who-we-are/staff-and-management/director-general/speeches-by-the-director-general.html>); ... For this reason, we work closely with allies and partners to ensure that common threats are tackled in **cooperation** with others (see partnerships) (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/what-we-do/protecting-national-security.html>);*

- демократія як прояв толерантного співіснування (8%): *The Act refers to actions that are “intended to overthrow or undermine parliamentary **democracy** by political, industrial or violent means” (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us/what-we-do/thethreats/otherissuesformer-threats/subversion.html>); I welcome Government’s intent to update the legal framework accordingly and to make our powers more **transparent**. Keeping our laws up to date in this area can only be a good thing in a free, **democratic country** – the very thing MI5 exists to protect (<https://www.mi5.gov.uk/home/news/news-by-category/speeches-and-statements/mi5>); that we may only intrude on the privacy of citizens in accordance with law, a principle enshrined*

in the European Convention on **Human Rights** and reflected in... (<https://www.mi5.gov.uk/home/aboutus/howweare/staffandmanagement/directorgeneral/>);

- допомога, підтримка (4%): .. *closely with Business Analysts you will **help** core investigative and operational sections to work more efficiently and innovatively. You will **support** the whole...* (<https://www.mi5.gov.uk/home/bottom-nav-items-holding/privacy-policy.html>); ...*You also may be involved in providing interpreting **support** for agent meetings or ... You'll **help** piece together intelligence and make informed decisions on a* (<https://www.mi5.gov.uk/home/bottom-nav-items-holding/privacy-policy.html>);. *effectively or more efficiently with the **help** of one or both of the other agencies. For example, SIS and ourselves share resources in some **support** areas, to...* (http://search.mi5.gov.uk/search?ie=&site=mi5&output=xml_no_dtd&client=mi5&lr=&proxystylesheet=mi5&oe=&q=Help%2C+support).

Отже, позиціонування ідеї толерантності на сайтах спецслужб Великої Британії, пов'язано з необхідністю захисту європейських цінностей та суспільства, організованого за принципом толерантності (найбільш кількісні тематичні групи: “Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем” – 19%, “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму” – 20%). У групі “Діалог із громадянським суспільством” (16%) акцентовано семантику зворотного зв'язку громадянського суспільства зі спецслужбами, що є умовою демократичного діалогу. Новими, порівняно з періодом 2013-2014 років, є КТГ “Довіра” (9%), “Допомога та підтримка” (4%), що є свідченням посилення адресант-адресатних відношень у комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством за принципом толерантності.

Аналіз дискурсу офіційних сайтів **спецслужб Німеччини** дав можливість визначити також два тематичних поля – *тип дискурсивної поведінки, інституційний дискурс*.

Тематичне поле “Тип дискурсивної поведінки” представлене такими КТГ:

- діалог із громадянським суспільством (9%): *Als Partner der **Zivilgesellschaft** unterrichten wir vielmehr regelmäßig die Öffentlichkeit und weisen auf Gefahren hin* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publi>

kationen/allgemeine-publikationen/publikationen-landesbehoerden-2014); Vor diesem Hintergrund und der allgemein hohen Gewaltaffinität im Rechtsextremismus ist die Diktion von „Rassenkrieg“ und „drohendem Volkstod“ geeignet, eine gefährliche Dynamik zu entwickeln, nicht zuletzt auch wegen der Verbreitungsmöglichkeit über das Internet, mit der auch Personen radikalisiert werden können, die nicht in rechtsextremistischen Zusammenhängen agieren – insgesamt ein Szenario, dem Sicherheitsbehörden und **Zivilgesellschaft** gemeinsam entgegentreten müssen (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/newsletter/newsletter-archive/bfv-newsletter-archiv/bfv-newsletter-2014-02-06/html>), Wir möchten unser Bündnis weiter stärken und informieren Sie auf unserer Homepage über Möglichkeiten, unter dem Dach des BfDT aktiv zu werden – für Demokratie und Toleranz (<http://www.buendnis-toleranz.de/ueberuns/aufgaben>);

- довіра як результат толерантних комунікацій (7%): *Zahlreiche Experten aus Wirtschaft, Wissenschaft, Politik und den Nachrichtendiensten wollen bis heute Nachmittag über das Spannungsverhältnis von Spionage und Kooperation diskutieren, über die Methoden der Spionageabwehr sowie darüber, wie Wirtschaft und Verfassungsschutz **vertrauensvoll** zusammenarbeiten können* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/presse/pm-20140508-symposium>); *Als Dienstleister für Demokratie wollen wir mit unserer Arbeit überzeugen. Wir müssen verlorenes **Vertrauen** zurückgewinnen* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/interviews/int-20150226-behoerden-spiegel>);

- формування “кола своїх” як результат прийняття “інакшості” іншою людиною та спільнот (6%): *Die Gesellschaften für Christlich-Jüdische Zusammenarbeit organisieren zudem diverse Veranstaltungen u.a. im März jeden Jahres **die Woche der Brüderlichkeit*** (<http://www.buendnis-toleranz.de/themen/toleranz/161724/deutscher-koordinierungsrat-fuer-christlichjuedischezusammenarbeit>); *Wir haben einen Traum, den Traum von einer gemeinsamen **Welt ohne Grenzen und Ausgrenzungen in Brüderlichkeit und Schwesterlichkeit**, in Freiheit und Gleichheit und ökonomischer Fairness, in der die Menschen in Harmonie leben und die ewigen materiellen Ersatzbefriedigungen und Leidenschaften sowie alle innerlichen*

Unzulänglichkeiten in ein friedliches und geistiges MITEINANDER umwandeln (<http://www.buendnis-toleranz.de/themen/extremismus/161758/world-affairs-kaufmaennn-bremerhaven>);

- розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот” (7%): *Die Auseinandersetzung mit politisch Andersdenkenden ist Teil der demokratischen Kultur* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/rede-p-staatsrechtliches-forum-2015>); *Hier zählen der Dialog mit allen relevanten gesellschaftlichen Gruppen und auch Berichte von Aussteigern* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/newsletter/newsletter-archive/2015-02-10>);

- мультикультуралізм (2%): *Daneben werden weitere parlamentarische Vertreter, aber auch Akteure der „Multi-Kulti-Gesellschaft“ wie Medien, Kirchen und die „Vielzahl verblendeter Claqueure mit ihren ‚Refugees-welcome‘-Transparenten“ für die Anschläge mitverantwortlich gemacht. Der Vorwurf gegen die handelnden Personen lautet, die angeblich liberale Politik der offenen Grenzen, des **Multikulturalismus** und der Anpassung an den Islam seien ursächlich für die Geschehnisse in Paris* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/aktuelles/schlaglicht/schlaglicht-2015-12-reaktionen-auf-die-anschlaege-in-paris>).

Тематичне поле “Інституційний дискурс” представлено такими КТГ:

- нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму (22%): *Wie die entsprechenden Behörden in anderen Staaten ist er für **die Bekämpfung des Terrorismus, des Extremismus und für die Spionageabwehr zuständig*** (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/interviews/int-20150212deutsch>); ***Terrorismus und terroristische Ideologie werden mit allen rechtsstaatlichen Mitteln bekämpft*** (<https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-islamismus-und-islamistische-her-terrorismus/was-ist-islamismus/jihadismus-als-gewaltideologie>);

- забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем (20%): *Im Rahmen der **Cyber-Sicherheit** sollen zum einen die Gefahren für und Angriffe auf deutsche Netzwerke und Computer rechtzeitig erkannt werden, ... Zu*

dem Thema **Cyber-Sicherheit** arbeitet der Bundesnachrichtendienst mit anderen deutschen und ausländischen **Sicherheitsbehörden** zusammen (http://www.bnd.bund.de/DE/Themen/Lagebeitraege/Cyber-Sicherheit/Cyber-Sicherheit_node.html); Die 5. **Sicherheitstagung** des Bundesamtes für Verfassungsschutz und der Arbeitsgemeinschaft für **Sicherheit** der Wirtschaft (ASW) fand unter dem Motto “Proaktiver Wirtschaftsschutz: Prävention durch Information” statt. Zahlreiche Vertreter von Unternehmen und Wirtschaftsverbänden sowie Mitarbeiter von Ministerien und **Sicherheitsbehörden** nahmen an dem Treffen teil (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/pb-geheim-sabotage>);

- підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки (10%): Die internationale Vernetzung und die **Zusammenarbeit** mit anderen Nachrichtendiensten weltweit, unter Berücksichtigung und Einhaltung der deutschen Gesetze, sind für eine erfolgreiche Arbeit heute unerlässlich (http://www.bnd.bund.de/DE/Themen/Lagebeitraege/Cyber-Sicherheit/Cyber-Sicherheit_node.html); Zu dem Thema Cyber-Sicherheit **arbeitet** der Bundesnachrichtendienst mit anderen deutschen und ausländischen Sicherheitsbehörden **zusammen** (http://www.bnd.bund.de/DE/Themen/Lagebeitraege/Cyber-Sicherheit/Cyber-Sicherheit_node.html); In seiner Eröffnungsrede sprach sich BfV-Präsident Dr. Maaßen für die Fortentwicklung einer nationalen wie auch einer europäischen Cyber-Sicherheitsstrategie aus, die neben der rechtlichen und materiellen Ausstattung der Sicherheitsbehörden auch eine vertrauensvolle **Zusammenarbeit** mit Partnern im In- und Ausland garantiert (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/presse/pm20140symposium-2014>); Zahlreiche Experten aus Wirtschaft, Wissenschaft, Politik und den Nachrichtendiensten wollen bis heute Nachmittag über das Spannungsverhältnis von Spionage und Kooperation diskutieren, über die Methoden der Spionageabwehr sowie darüber, wie Wirtschaft und Verfassungsschutz vertrauensvoll **zusammenarbeiten** können (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/presse/pm-20140508-symposium-2014>);

- демократія як прояв толерантного співіснування (10%): Er muss Gefahren für die freiheitliche **demokratische** Grundordnung, für das Funktionieren

dieses Staates abwehren. Wir schützen unsere **Demokratie** vor Spionage und Sabotage, vor Extremismus und Terrorismus, also vor jenen, die versuchen, den Staat zu unterwandern und anzugreifen (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/interviews/int-20150221-aachener-nachrichten>); Der Verfassungsschutz bildet damit ein effektives Mittel zum Schutz der **Demokratie**, indem er detaillierte Kenntnisse über verfassungsfeindliche Bestrebungen sammelt, auswertet und an die zuständigen Stellen/Exekutivbehörden weiterleitet. ... Der Verfassungsschutz klärt aber auch die Öffentlichkeit über Gefahren für unsere **Demokratie** auf. ... Der Verfassungsschutz steht nicht nur für den Erhalt unseres **demokratischen Rechtsstaates** ein, er ist als Teil der Exekutive in gleicher Weise natürlich an Recht und Gesetz gebunden (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/rede-p-staatsrechtliches-forum-2015>);

- позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства (6%): Das Bundesamt für Verfassungsschutz wird durch verschiedenste Institutionen und **auf verschiedenen Ebenen kontrolliert**. Diese reicht von der **Verwaltungskontrolle über die parlamentarische und gerichtliche Kontrolle bis hin zur öffentlichen Kontrolle** (<https://www.verfassungsschutz.de/de/das-bfv/auf-sicht-und-kontrolle>); Bei Projekten dieser Art sind **Vorbehalte zu erwarten - in der Öffentlichkeit**, aber auch in der Sicherheitsgemeinde. Umso wichtiger war es deshalb, für die Unabhängigkeit des Forschungsvorhabens und der auszuwählenden Wissenschaftler Sorge zu tragen (<https://www.verfassungsschutz.de/de/das-bfv/geschichtsprojekt-bfv/ergebnissegeschichtsprojekt/grusswort-dr-emily-haber-geschichtsprojekt>); Brandenburg: **Kommunen für Freiheit und Demokratie – Ein Handlungsleitfaden für wehrhaften Umgang mit Extremisten** (<https://www.verfassungsschutz.de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/pbrechtsextremismus/publikationen-landesbehoerden-rechtsextremismus/broschuer>);

- допомога, підтримка (3%): Das BfV motiviert mit dem Aussteigerprogramm Personen zu einem Ausstieg aus der linksextremistischen Szene, bestärkt sie in ihrer Entscheidung und **unterstützt** sie bei weiteren Schritten, sich aus dem linksextremistischen, insbesondere gewaltbereiten Umfeld zu lösen (<https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-linksextremismus/aussteigerprogramm>);

Im Anschluss an die Vorstellung des Verfassungsschutzberichts traf de Maizière mit den zivilgesellschaftlichen Kooperationspartnern der Beratungsstelle Radikalisierung zusammen, um sich ein Bild von der Arbeit vor Ort und den täglichen Herausforderungen zu machen. (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/newsletter/newsletter-archive/bfv-newsletter-archiv/bfv-newsletter-2015-2/bfv-newsletter-2015->).

Отже, дискурс-аналіз офіційних сайтів німецьких спецслужб довів гармонійність у реалізації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*: всі КТГ представлені рівномірно, за винятком ключових для такого виду дискурсу груп як то “Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем” (20%) та “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму” (22%). Широка представленість КТГ “Підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки” (10%) зумовлена спрямованістю сучасних європейських спецслужб на глобальну взаємодію та співпрацю. Рівномірність наповнення КТГ “Демократія як прояв толерантного співіснування” (10%), “Довіра як результат толерантних комунікацій” (7%), “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства” (6%) є свідченням активної позиції громадянського суспільства в діяльності спецслужб. Специфічними для німецьких спецслужб є КТГ “Формування “кола своїх” як результат прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот” (6%), “Мультикультуралізм” (2%). Ці групи не було зафіксовано в дискурсі німецьких спецслужб періоду 2012-2013 років, що є свідченням розвитку інституційного дискурсу толерантності, позиціонованого на офіційних інтернет-ресурсах. Характерною особливістю є те, що контент розвідувальних служб є більш закритим, а контент контррозвідувальної служби має велику кількість посилань на освітні та роз’яснювальні сторінки, де кожен охочий може довідатися про основні напрямки роботи та основні поняття у сфері безпеки, про боротьбу з тероризмом та екстремізмом, а також містить агітаційний матеріал для тих, хто став жертвою пропаганди та маніпуляцій.

Дискурс-аналіз офіційних сайтів **спецслужб Росії** 2014-2015 років дав змогу зробити висновок щодо суттєвих змін у позиціюванні концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ**.

Тематичне поле “Тип дискурсивної поведінки” представлено такими КТГ:

- формування комунікацій на основі патріотизму (6%): *В будущем году Общественный совет планирует уделить особое внимание реализации мер по укреплению престижа органов федеральной службы безопасности и Общественного совета, патриотическому воспитанию молодежи и противодействию экстремизму* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437652@fsbMessage.html>); *В конкретном и тщательно продуманном плане работы на следующий год отражены приоритеты деятельности Совета – расширение общегражданской поддержки деятельности ФСБ России и содействие воспитанию подрастающего поколения в духе искренней преданности Отечеству и высокой гражданской ответственности* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437652@fsbMessage.html>);
- діалог із громадянським суспільством (3%): *В будущем году Общественный совет планирует уделить особое внимание реализации мер по укреплению престижа органов федеральной службы безопасности и Общественного совета* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437652@fsbMessage.html>); *На будущий год, в соответствии со взятым руководством страны курсом на активизацию институтов гражданского общества в делах управления государством* (<http://www.fsb.ru/fsb/comment/remark/single.htm?id=10437304@fsbComment.html>); *Члены Общественного совета обсудили приоритетные направления участия институтов гражданского общества в обеспечении безопасности массовых спортивных мероприятий в рамках чемпионата мира по футболу FIFA 2018 года и Кубка конфедераций FIFA 2017 года* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437652@fsbMessage.html>);

- довіра до державних інститутів, зокрема до спецслужб, як протидія зовнішнім впливам (2%): *Наряду со способностью России противостоять внешним вызовам и глобальным угрозам все более важным фактором становится **доверие** сограждан как к институтам власти в целом, так и к опорному элементу системы обеспечения национальной безопасности и конституционного порядка – отечественным спецслужбам* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437652@fsbMessage.html>); *все более важным фактором становится доверие сограждан как к **институтам власти** в целом, так и к опорному элементу системы обеспечения национальной безопасности и конституционного порядка – отечественным спецслужбам* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=0437652@fsb>).

Тематичне поле “Інституційний дискурс” представлено такими КТГ:

- забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем (31%): *о полномочиях должностных лиц органов **безопасности**, уполномоченных осуществлять **государственный контроль** в сфере охраны морских биологических ресурсов* (<http://www.fsb.ru/fsb/gosuslugi.htm>, 36К); *в том числе и для проведения мероприятий по **обеспечению отхода, безопасности** или ликвидации исполнителя террористической акции* (<http://www.fsb.ru/fsb/supplement/advice/dta.htm?id=10437181@fsbPublication.html>, 23);
- нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму (28%): *Принято решение в целях **противодействия** распространению экстремистской идеологии в околофутбольной среде обратиться в Министерство спорта Российской Федерации с предложением проработать механизм привлечения футбольных болельщиков к общественно значимым проектам, реализуемым Оргкомитетом “Россия-2018” в рамках подготовки и проведения чемпионата мира по футболу* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437652@fsbMessage.html>); *Рекомендации гражданам по действиям **при угрозе совершения террористического акта*** (<http://www.fsb.ru/fsb/supplement/advice/instros.htm>);

- підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки (4%): *28 октября 2015 года в Москве состоится очередное, 39-е заседание Совета руководителей органов безопасности и специальных служб государств – участников Содружества Независимых Государств. На рассмотрение будет вынесен проект Программы сотрудничества государств – участников СНГ в борьбе с терроризмом и иными насильственными проявлениями экстремизма* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437635@fsbMessagehtml>);

- допомога, підтримка (3%): *Члены Общественного совета обсудили ход реализации в 2015 году проекта по накоплению денежных средств и оплате обучения детей сотрудников органов безопасности, погибших при проведении контртеррористических и иных специальных операций и мероприятий. Решено пролонгировать его действие на будущий год* (<http://www.fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id=10437652@fsbMessage>);

- контроль (23%): **Контроль** деятельности в пограничной зоне (<http://www.fsb.ru/fsb/gosuslugi.htm>, 36К); **Текущий контроль** за соблюдением и исполнением 23 ответственными должностными лицами органов безопасности положений Административного регламента и иных ... (<http://www.fsb.ru/files/fsbdoc/normakt/reglamentpooobrasheniyamgrazhdan23018.05.12pdf>); ... осуществлять **контроль** над обеспечением сохранности сведений, составляющих государственную тайну, в государственных органах (<http://www.fsb.ru/files/fsbdoc/territor/funkcii.pdf>, 129 К); **ПОД ОСОБЫМ КОНТРОЛЕМ – ЯДЕРНЫЕ ОБЪЕКТЫ И УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ** (<http://www.fsb.ru/fsb/comment/rukov.htm>, 24К);

Отже, тематичну представленість концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ** у дискурсі офіційних сайтів російських спецслужб значно звужено порівняно з періодом 2011-2013 років: КТГ “Демократія як прояв толерантного співіснування”, “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства” взагалі не представлені. КТГ

“Діалог із громадянським суспільством” значно звужено. Тематичні групи, базовим значенням яких є `проти́дія загрозам державі та владі` (“Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем” – 31% та “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму” – 28%) є найчисельнішими. Таким чином, КТГ тематичного поля “Тип дискурсивної поведінки”, де було представлено ілюстративні установки на взаємодію, комунікацію, повагу до “інакшості” людини та спільноти, значно звужено за рахунок розширення КТГ тематичного поля “Інституційний дискурс”, що позиціонують ідею забезпечення правопорядку та боротьби з тероризмом. Навіть нова КТГ “Довіра” є результатом не толерантних комунікацій, а комунікацій, зумовлених необхідністю протидії зовнішнім впливам.

Специфічними для дискурсів офіційних сайтів спецслужб Росії є КТГ “Формування комунікацій на основі патріотизму” і “Контроль”. Ці КТГ не формують тематичне поле концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, але заміщують його значеннєві складові. КТГ “Патріотизм” позиціонується як опозиційна групі “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, КТГ “Контроль” – групі “Позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства”.

Дискурс офіційних сайтів спецслужб Росії є свідченням формування в РЛК комунікативного сценарію, який “описує “Інакшість” у категоріях “ворожості” та “інтолерантності”, а колишні тенденції до відтворення дискурсу толерантності “лежать поза публічним полем, спроби привернення суспільної уваги – відкидаються і засуджуються офіційними інституціями” (С. Некрасов). Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах сайтів спецслужб Росії набуває амбівалентності: його представленість КТГ звужується, на імпліцитному рівні відбувається заміна концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* концептом *КОНТРОЛЬ*.

На **офіційних сайтах спецслужб України** зафіксовано розширення концептуально-тематичних полів концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* і набуття ним дискурсоутворювального статусу.

Тематичне поле “Тип дискурсивної поведінки” представлено такими КТГ:

- розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот (12%): *Ми розраховуємо на плідну співпрацю з питань **реформування** органів безпеки з нашими іноземними партнерами, науковцями, фахівцями аналітичних центрів, засобами масової інформації... У наших планах інформування громадськості про хід і проблемні питання **реформування** сектору безпеки, забезпечення зворотного зв'язку (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/articleds>), За останні роки українські військові та цивільні фахівці надавали допомогу Грузії, Іраку, Югославії, Сьєрра-Леоне, Ефіопії, Лівану. І всюди виявляли себе справжніми миротворцями (http://www.szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fpl); Інтербандеровці. Хто і як воював з українцями на спільному фронті поневолених народів... У складі Української повстанської армії воювали представники різних національностей. Не без цікавості гортав пожовклі листівки – із закликами до узбеків, грузинів, вірменів, росіян, чеченців, башкірів, інших народів Азії та Сибіру (http://www.szru.gov.ua/index_ua/index);*

- довіра як результат толерантних комунікацій (11%): *для того, щоб була **довіра**, на керівні посади в управлінні боротьби з корупцією ми беремо нових людей, активістів (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=127592&cat_id=127152&mustWords); Таким чином забезпечується зворотний зв'язок із громадськістю та зміцнюється **довіра** населення до СБУ як державного правоохоронного органу спеціального призначення (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=97537&cat_i=97257);*

- діалог із громадянським суспільством (9%): *забезпечується **зворотний зв'язок** з громадськістю та зміцнюється довіра населення до СБУ, як державного правоохоронного органу спеціального призначення (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?artid=97537&catid=7257&mustWords>); прозорість і критика, швидке реагування, **комунікація та зв'язок, широке інформування громадськості**, – на цих засадах має триматися **співпраця СБУ з усіма, хто рішуче налаштований зламати хребет корупції** (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?artid=128677&catid=128676& m>*

ustWords); *Механізми цивільного контролю за діяльністю СЗР України постійно розвиваються* (http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fpageid=3779);

- братерство (2%): *З екскурсії юнаки та дівчата дізналися про його історію, найбільш небезпечні спецоперації із звільнення заручників, про єднання та братерство воїнів “Альфи”, як сьогодні вони захищають територіальну цілісність та суверенітет, протидіють терористам* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=139610&cat_id=138881&mustWords);

Тематичне поле “Інституційний дискурс” представлено такими КТГ:

- безпека як умова толерантного спілкування (25%): *...сьогодні є відчуття того, що ми прийшли дійсно боронити людину, що безпека держави – це безпека українця. І ця ідея об’єднуватиме нас у нашій діяльності....* (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?artid=139500&catid=138881&>);

... кордону і миру в регіоні, щоб не постачалася зброя і найманці, а в міста і села повернулися спокій і безпека (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=132429&cat_id=132376&mustWords);

- нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму (18%): *Служба безпеки України продовжить реалізовувати спільні операції з молдовськими колегами, спрямовані на протидію тероризму в обох державах* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=144428&catid=1422);

- позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства (6%): *Ми завжди пам’ятатимемо їх (найкращих синів та дочок України) величну жертву заради нашого життя у вільній, незалежній, демократичній країні* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=167981&cat_id=165028&mustWords); *Розвідка у боротьбі за державність України* (http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fcat=28.html);

- демократія як прояв толерантного співіснування (5%): *“Демократія – це не просто цінність. Це один з ключових маркерів нашої національної ідентичності, який вирізняє та відділяє нас від деяких наших сусідів, схильних до авторитаризму. Демократія лише тоді чогось варта, коли вона вміє*

захищатися”, – наголосив Президент. У цьому контексті Глава держави відзначив важливість посилення повноважень СБУ у сферах контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом, захисту державності, суверенітету та конституційного ладу, **демократичних цінностей суспільства**. Адже порушення норм **демократії** і призвело крок за кроком до трагічних подій останнього часу, зазначив він (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/>); Прийнятий Верховною Радою України Закон України “Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави” визначив правові засади забезпечення максимально можливої відкритості в діяльності держав з питань забезпечення національної безпеки та оборони (http://szru.gov.ua/index_ua/);

- підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки (5%): **готові взяти практичну участь у створенні механізмів залучення провідних вітчизняних та іноземних, у тому числі російських експертів, до пошуку оптимальних шляхів припинення російської агресії проти України, подолання глибокої кризи міжнародних відносин** (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=149239&cat_id=138658&mustWords); Службою зовнішньої розвідки в інтересах держави підтримуються партнерські контакти з розвідувальними “спеціальними” і правоохоронними органами держав ЄС, країн-членів НАТО, СНД, країн Азії, Африки, Латинської Америки, Азіатського-Тихоокеанського регіону і Далекого Сходу. Всього Службою підтримуються офіційні зв’язки зі 148 спецслужбами 81 країни світу та Офісом безпеки НАТО (http://szru.gov.ua/index_ua/index);

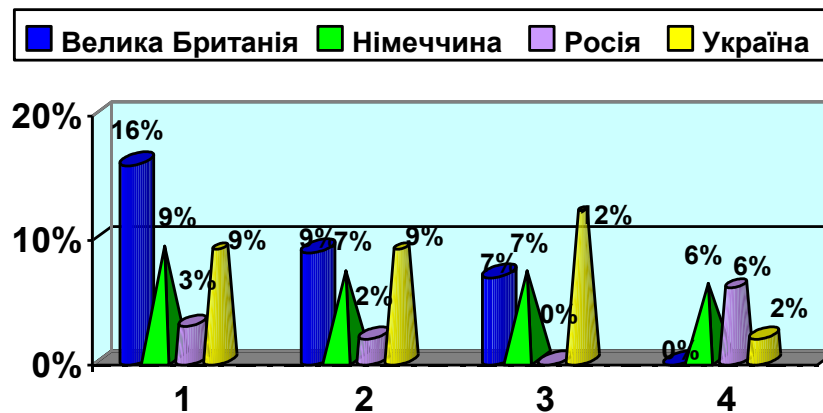
- взаємодія органів влади, інститутів сектору безпеки та оборони й суспільства (4%): **саме СБУ доручена ця почесна місія об’єднати зусилля громадянського суспільства та фахівців у сфері безпеки** (<http://www.sbu.gov.ua>); інформаційно-аналітична і прогностична складова у діяльності українських інституцій сектору безпеки та оборони, формування **консолідованого експертного середовища із представників державного та неурядового секторів із метою спільного вироблення ефективних та оптимальних заходів**

протидії агресії Російської Федерації проти України (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk>); *Закон передбачає цивільний контроль за діяльністю Служби зовнішньої розвідки України, який здійснюють громадяни України через громадські організації, членами яких вони є, через депутатів представницьких органів влади* (http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fpage_id=3779.html);

- *допомога, підтримка (3%): Співробітники спецслужби постійно допомагають діткам з особливими потребами вирішувати побутові питання, регулярно навідуються з подарунками. З року в рік співробітники СБУ знаходять можливість **опікуватися** тими, хто має в цьому найбільшу потребу – це діти з обмеженими фізичними можливостями* (<http://www.sbu.gov.ua>); *З нагоди Дня захисника України та у День Покрови Пресвятої Богородиці у підшефному Службі зовнішньої розвідки України ліцеї-інтернаті № 23 “Кадетський корпус” відбулася урочиста церемонія вручення погонів учням I-х класів* (http://szru.gov.ua/index_ua/).

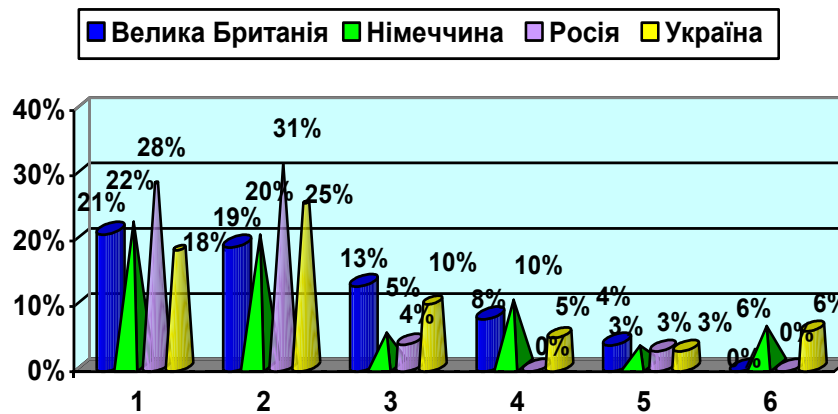
Концептуально-тематичне наповнення концепту **ТОЛЕРАНТНІСТЬ**, позиціонованого на сайті СБ України, продовжує європейські традиції. У концептуально-тематичному полі “Тип дискурсивної поведінки” рівномірно представлені КТГ “Діалог із громадянським суспільством”, “Довіра як результат толерантних комунікацій”, “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”. Варто наголосити, що КТГ “Довіра як результат толерантних комунікацій” набуває останнім часом значущості, адже формування довіри в дискурсивній практиці спецслужб розглядається як прагматична основа взаємодії з громадськістю (*зміцнюється **довіра** населення до СБУ як державного правоохоронного органу спеціального призначення*), що сприяє виконанню професійних завдань. Прагматика довіри передбачає адресант-адресатні стосунки, побудовані на зворотному зв’язку (*забезпечується **зворотній зв’язок** з громадськістю та зміцнюється **довіра** населення до СБУ*). Адресат (громадянське суспільство) розглядається як рівноправний суб’єкт комунікацій.

Схема 4.1

Когнітивно-семантичне поле «Тип дискурсивної поведінки»,
сайти спецслужб 2014-2015 рр.

1 – “Діалог із громадянським суспільством”, 2 – “Довіра як результат толерантних комунікацій”, 3 – “Розуміння й прийняття “інакшості” людини та спільнот”, 4 – “Формування кола своїх” (як прийняття інакшості / на основі патріотизму (Росія)).

Схема 4.2

Когнітивно-семантичне поле «Інституційний дискурс»
сайти спецслужб .2014-2015 рр.

1– “Нульова толерантність до тероризму”, 2 – “Безпека як умова толерантного спілкування”, 3 – “Співпраця спецслужб”, 4 – “Демократія як прояв толерантного співіснування”, 5 – “Допомога, підтримка”, 6 – “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства”.

У концептуально-тематичному полі “Інституційний дискурс” комунікативні традиції європейських спецслужб продовжують КТГ “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму”, “Демократія як прояв толерантного співіснування”, “Підтримка і взаємодія спецслужб з

установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки”, “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства”.

Специфічним для дискурсу офіційних сайтів спецслужб України є перетворення КТГ “Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем”, активно представленої в дискурсах спецслужб Великої Британії, Німеччини, Росії на КТГ “Безпека як умова толерантного спілкування”; цей факт зумовлений концептуальним вектором розвитку сучасної України – відстоювання національних та загальноєвропейських цінностей як основи державності. Саме тому концепт *БЕЗПЕКА* має антропоцентричну спрямованість у дискурсах офіційних сайтів спецслужб України (*безпека держави – це безпека українця; в міста і села повернулися спокій і безпека*).

Специфічними для офіційних сайтів спецслужб України є КТГ “Взаємодія органів влади, інститутів сектору безпеки та оборони і суспільства” та “Братерство”, що зумовлено позалінгвальним чинником – воєнно-політичною ситуацією в Україні, за умови якої спостерігається когнітивна близькість системи цінностей адресанта (спецслужб) та адресата (громадянського суспільства).

Можна констатувати, що в дискурсі спецслужб України експлікуються всі базові семантичні компоненти дискурсу толерантності.

Отже, зміни в позалінгвальній ситуації призвели до модифікації концептуально-тематичного наповнення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб. У дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, України концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набув дискурсоутворювального статусу, його структура у період 2014-2015 років суттєво змінилася. Водночас у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Росії, навпаки, відбувається витиснення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, заміна його концептом *КОНТРОЛЬ*.

4.3 Інституційний дискурс толерантності спецслужб VS дискурсивна поведінка представників громадянського суспільства

Вплив інституційного дискурсу на адресата визначається характером зворотного зв'язку. Внутрішній зв'язок може надати уявлення про відповідність діяльності адресанта певній програмі, зовнішній зв'язок може свідчити про стан та поведінку адресата як відповідь на певні комунікативні дії [300, с. 377].

Інституційний дискурс (ін)толерантності спецслужб не лише відображає позалінгвальну ситуацію в певній державі, але й може зумовлювати дискурсивну поведінку представників громадянського суспільства.

Так, у дискурсах Служби безпеки України 2014-2015 років актуалізовано концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, який є традиційним для АЛК та НЛК і досить новим для УЛК.

Лінгвокультурна історія концепту *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* бере початок із теорії Broken-Windows (*розбитих вікон*), що була відома як “модель Нью-Йорк” (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>). Цю теорію у 1994 році запропонував начальник поліції Нью-Йорка В. Бреттон, яка передбачала сувору “нульову толерантність” у ставленні до безлічі дрібних проступків громадян через зниження порогу втручання поліції проти такої поведінки (<https://de.wikipedia.org/wiki/Nulltoleranzstrategie>). Стратегію “нульової толерантності” застосовували проти таких правопорушень, як володіння, торгівля та використання вогнепальної зброї, вулична торгівля, шулерство, водіння транспортних засобів у стилі геттобластер (із увімкненими на повну гучність стереосистемами), нанесення графіті на будинки і громадський транспорт тощо. Дискурс нульової толерантності серед американської поліції та громадянського суспільства розвивався за двома напрямками – співпраці й конфронтації. Так, дискурсивними сигналами нульової толерантності слугували надписи на жилетах осіб, засуджених до громадських робіт; вони повинні були носити жилети з назвами судів, які їх судили, наприклад, “Суд громади Нью-Йорка”.

Громадян просили здійснювати контроль над певними районами міста і повідомляти про правопорушення поліцію; успішних керівників поліцейських відділів заохочували публічно (<https://de.wikipedia.org/wiki/Nulltoleranzstrategie>). Дискурс нульової толерантності передбачав дискурсивну поведінку співробітників поліції, що відзначалася концептами *ВВІЧЛИВІСТЬ, ПРОФЕСІОНАЛІЗМ, ПОВАГА*.

Конфронтаційний напрям дискурсу нульової толерантності формувався захисниками прав людини, які в дискурсі нульової толерантності вбачали крок до поліцейської держави (<https://de.wikipedia.org/wiki/Nulltoleranzstrategie>).

В Україні концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* став ключовим для програми дій апарату Голови Служби безпеки України В. Наливайченка. *Голова Служби безпеки України Валентин Наливайченко переконаний, що в Україні має бути нульова толерантність до корупції. Про це він сказав в ефірі програми “Чорне дзеркало” на телеканалі Інтер. На його переконання, сьогодні основними загрозами національної безпеки є військова агресія і тероризм, та не меншою загрозою є корупція* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?artid=133854&cat_id=133739&mustWords=нульова+толерантність&searchPubl).

В інституційному дискурсі американської поліції словосполучення *нульова толерантність* мало значення “боротьба зі злочинністю, попередження злочинності”, що передбачає втручання поліцейських у злочини, які скоюються або вже скоєні і які є на порядок нижчими порогових злочинів: агресивне жебрацтво, бродяжництво, розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях (визначення автора – Л.Ю.). В українському інституційному дискурсі СБ України концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набув амбівалентного статусу, його словосполучення-вербалізатор має значення “негативне ставлення до злочинів, які мають вище порогове значення і скоюються у сфері національної безпеки (корупція, військова агресія, тероризм)” (визначення автора – Л.Ю.).

Оскільки концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* демонструє прагматичну орієнтованість силового відомства на забезпечення гарантованого

правопорядку, позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства, він був актуалізований як у медійних, так й у міжособистісних дискурсах представників громадянського суспільства, оскільки саме ці дискурси безпосередньо демонструють позицію громадянського суспільства. У медійних дискурсах розширюється соціолінгвістичний простір актуалізації концепту *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*. Він починає використовуватися для визначення стратегії державного реформування (*Антикорупційна реформа: “Нульова толерантність”.... ВИХОВАННЯ “НУЛЬОВОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ” ДО КОРУПЦІЇ* (http://reforms.in.ua/sites/default/files/imce/3.4nrcsep18_presentationantikorruption_nulovatolera.pdf); *Толерантність до корупції в суспільстві має бути реально нульова. Про це Президент України Петро Порошенко сказав на засіданні Національної ради реформ, яка обговорює питання антикорупційної реформи, – передає УНН* (<http://www.u nn.com.ua/uk/news/1502459-tolerantnist-do-koruptsiyi-v-suspilstvi-maye-buti-nulova-p-poroshenko>); для оцінки правопорушень, скоєних безпосередньо правоохоронцями (*ГПУ демонструє нульову толерантність до злочинів, вчинених правоохоронцями* (<http://pravovepole.info/tag>); для засудження шахрайських дій у банківській сфері (*У Нацбанку – нульова толерантність до шахрайських дій та залучення банків до проведення схемних операцій. Якщо це відбувається, в таких випадках мають бути покарані як особи, що здійснювали шахрайські дії, так і фінансові установи, які це допустили* (http://zik.ua/news/2015/11/13/nbu_poperedyv_banky_pro_nulovu_tolerantnist_do_shahrayskyh_diy_ta_do_shemnyh_operatsiy_642651)).

У міжособистісних дискурсах концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* співвідносять із концептами *СОВІСТЬ* (*Якщо людина адекватна, нормально спілкується, то можна і пробачити незначне порушення, чому б і ні. Тай видно по ній, що реально аж соромно стало, що поліцейський зробив зауваження. А в інших випадках – нульова толерантність* (<http://ukr.obozrevatel.com/kiyany/ife/3451-nulova-tolerantnist-kiiivskij-kop-ogolosiv-vendetu-vsime-porushnikam.htm>) і *ПРАВДА* (*Нульова толерантність? Це стовідсоткова правда і моя відкрита точка зору без соціальних умовностей та еківоків. Видам такий нещадний*

пост. І до себе, і до всіх. Тому що мене задовбали гніль фальшивих позначень новоявлених моральних авторитетів зі всієї камарильєю (<http://ua.112.ua/mnenie/post-nulovoi-tolerantnosti-avakov-emotsiino-vidpoviv-poroshenku-leshchenku-i-sakvarelidze-279190.html> +1-2).

Таким чином, статус правопорушень, до яких застосовується вербалізатор *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, змінюється – від незначних до таких, що порушують базові принципи устрою держави. Концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* був сприйнятий представниками громадянського суспільства й отримав у міжособистісних та медійних дискурсах додаткові значення.

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* відіграє дискурсоутворювальну роль у комунікаціях Федерального відомства охорони Конституції Німеччини (<https://www.verfassungsschutz.de>), на сайті якого формується інституційний дискурс за принципом толерантності, прагматично орієнтований на забезпечення гарантованого правопорядку. Розділи ресурсу послідовно позиціонують напрямки діяльності підрозділів відомства як принципи реалізації толерантності: розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот (*Rassismus und Fremden-feindlichkeit – eine Gefahr für die innere Sicherheit*); демонстрації активної громадянської позиції щодо внутрішнього й зовнішнього ворога (*Sicherheitsrisiken erkennen – Geheim-und Sabotageschutz; Wirtschaftsschutz – Prävention durch Information*); позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства (*Spionage – die leise Bedrohung*) тощо.

Голова спецслужби Ганс-Георг Маасен на сторінках ресурсу веде активний відкритий діалог із громадянським суспільством (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/pb-islamismus/publikationen-landesbehoerden-islamismus/-salafismus-erkennen>), позиціонуючи основні цінності демократичного суспільства – демократію та права людини (*Der Verfassungsschutz steht nicht nur für den Erhalt unseres demokratischen Rechtsstaates ein, er ist als Teil der Exekutive in gleicher Weise natürlich an Recht und Gesetz gebunden*), мультикультуралізм (*die angeblich liberale Politik der offenen Grenzen, des Multikulturalismus*), водночас зупиняючись на темах про

види загроз та про методи роботи спецслужб (*Im täglichen Kampf gegen gewaltbereiten Links-und Rechtsextremismus sowie islamistischen Terrorismus empfinden wir das Bundesrats-Votum als wichtiges Signal und künftige Grundlage für unsere Arbeit*), про те, як не стати жертвою агресивної агітації й навіть пропаганди чи маніпуляції (*Die Broschüre "Extremistischen Salafismus erkennen – Kompaktinformationen für Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter in Flüchtlingseinrichtungen" informiert über extremistische salafistische Netzwerke und Akteure, die damit begonnen haben, unter dem Mantel humanitärer Hilfe ihre propagandistischen Aktivitäten auf Flüchtlinge in Deutschland auszuweiten*).

На сайті систематично позиціонується повага до "інакшості" іншої людини та спільнот: розміщено анонси про створення консультативного центру з проблем радикалізації у федеральному відомстві з питань міграції й біженців, де можна знайти додаткову інформацію у вигляді брошур про відмінність ісламу як віри від екстремістської позиції ісламістів (*BAMF (Beratungsstelle Radikalisierung): Glaube oder Extremismus? Hilfe für Angehörige*) та телефони довіри. Спроби попередити конфлікт робляться відомством на дискурсивному рівні: на сайті позиціонується програма "Як вийти з лав правих екстремістів" для батьків та дітей, які потрапили під вплив пропаганди і стали до лав цих радикально налаштованих груп (*Aussteigerprogramm für Rechtsextremisten*), а також для членів лівоекстремістських угруповань; інформацію про неї можна знайти далі на сторінці у вигляді брошури та у вигляді листівок (*Faltblatt: Aussteigerprogramm für Rechtsextremisten – Beratung und Hilfe*).

Інституційний дискурс спецслужб Росії орієнтований на контроль над дискурсивною поведінкою адресата. Так, після збиття Туреччиною російського військового літака в листопаді 2015 року, який порушив її повітряний простір (www.rbc.ua;inosmi.ru/politic/20151124/234552863.html), між двома країнами зросла напруга, яка знайшла своє відображення і в політичному, і в спортивному дискурсі, і в дискурсі силових відомств. Заява Президента Росії В. Путіна 08 грудня 2015 року мала генералізуючу прагматику, яка була в подальшому відтворена у політичних і медійних комунікаціях. "Что бы мы ни

узнали, отношение наше к содеянному турецкими властями не изменится. Мы относились, ещё раз говорю, к Турции не только как к дружественной стране, но и как к союзнику по борьбе с террором, и никто не ожидал вот этого подлого, предательского удара в спину” (<http://lifenews.ru/news/174164>).

Ключові лексеми виступу В. Путіна “*подлое предательство*”, “*борьба с террором*” було трансльовано в інші дискурси, що сприяло формуванню в масовій свідомості представників громадянського суспільства образу ворога. “*Для нас это, действительно, явилось таким актом, почти предательством, я бы это так назвал. Потому что мы совершенно не ожидали таких действий от людей, которые декларируют всему миру участие в антитеррористической операции (по борьбе) с ИГИЛ, другими террористическими организациями на территории Сирии*”, – сказав Шойгу в Москві в ході зустрічі з міністром оборони Арменії Сейраном Оганяном” (<http://www.vz.ru/news/2015/12/23/785529.html>); “*Террористическая угроза может поджидать наши самолеты и наших граждан и в турецких аэропортах, заявил в интервью Pravda.Ru Николай Левичев, заместитель председателя Госдумы*” (<http://www.pravda.ru/news/accidents/25-11-2015/12836>).

Формування дискурсу нульової толерантності до Туреччини було закріплено указом президента Росії В. Путіна від 28. 11. 2015 “О мерах по обеспечению национальной безопасности РФ и защите граждан РФ от преступных и иных противоправных действий и о применении специальных экономических мер в отношении Турецкой Республики”. Дискурс толерантності було переформатовано в дискурс інтолерантності наступними діями ФСБ (“*Федеральная служба безопасности (ФСБ) пришла 17 декабря с обысками в четыре турецких банка, расположенных в Российской Федерации (РФ), которые подозревают в отмывании денег. Об этом передает турецкое издание Hurriyet Daily News со ссылкой на источники. Сообщается, что во время обысков представителям ФСБ не удалось найти ничего противозаконного*” (<http://www.rbc.ua/rus/news/fsb-obyskala-chetyre-turetskih-ban-ka-1450455980.html>) та повідомленнями у ЗМІ (“*Может, следует слегка*

притормозить, не доводить дело совсем до греха, скривиться, вытащить турецкий нож из спины и попробовать как-то договориться, ну, не добивать хотя бы туркоманов?” (<http://www.novayagazeta.ru/politics/70907.html>).

Виникнення метафор (*вытащить турецкий нож из спины и попробовать как-то договориться*) закріплює формування концепту інтолерантність і дискурсу інтолерантності на концептуальному рівні свідомості носіїв російської мови, що підтверджується формуваннями розгорнутої метафори *нож у спину* в дискурсах соціальних мереж: “*От этих стран торгашей и неудивительно получают нож в спину!*” (Михаил Юрьевич. – <http://lifenews.ru/news/174164>); “*Как вытащить турецкий нож из спины?*” (<http://obozrevatel.com/blogs/28496-kak-vyitaschit-turetskij-nozh-iz-spinyi/part.htm>); “*Турецкий удар в спину*” (https://www.google.com.ua/webhp?Sourceid=chrome-instant&rlz=1C1TSNO_enUA496UA496&ion=1&espv=2&ie=UTF-8); “*Турки как точили на нас ножи, так и точат*” (nstarikov.ru/blog/60368); “*Они будут тебе улыбаться, будут говорить, что ты друг и т.д., а за спиной будут держать нож*” (cont.ws/post/152681).

Переформатування дискурсу нульової толерантності в дискурс інтолерантності було завершено у спортивних комунікаціях. Під час товариського матчу з Туреччиною, що відбувався на території Росії (https://www.znak.com/.../na_matche_s_tureckoy_komandoy_rossiyskie), російські фанати вивісили на трибуні плакат довжиною 30 метрів із написом “Зрадники” двома мовами (турецькою – *Hainler*). “*Фанаты устроили “антитурецкую” акцию 26 ноября 2015. Вскоре после начала матча многие болельщики начали демонстрировать принесенные с собой рукописные плакаты. Лозунги на них гласили: “Нефть дороже жизни людей?” “Правительство Турции – к ответу”, “Удар в спину”, “Правительство Турции, вы за или против ИГИЛ?”, “Пособники террористов будут наказаны!”*” (<http://www.mk.ru/social/2015/11/26/predateli-na-matche-s-tureckim-klubom-vyvesili-provokacionnye-bannery.html>). У лозунгах фанатів також позиціоновано розгорнуту метафору *нож у спину* – “Зрадники”, “Удар в спину”.

Дискурс інтолерантності було зафіксовано і в діях певної частини громадянського суспільства. *“25 ноября 2015. Я шла с твердым намерением сжечь флаг Турции. И я сделала это. Все присутствующие меня поддержали. Но потом, когда я увидела совсем не по-доброму настроенных молодых людей, с камнями, тухлыми яйцами, йодом, зеленкой, предпочла уйти еще до погрома. Я против таких методов”* (<http://www.mk.ru/social/2015/11/25/na-aksiyu-u-posolstva-turcii-vyshla-radikalno-nastroennaya-molodezh.html>). Семіотика дій зі знищення державних символів – неповага до “інакшості” іншої спільноти, що формує інтолерантний дискурс.

Спроби відновити дискурс толерантності напередодні чемпіонату світу з футболу (2018 р.) та Кубка конфедерацій FIFA (2017 р.) були зроблені ФСБ Росії, що зафіксовано на офіційному сайті спецслужби. *“23 декабря 2015 г. состоялось очередное заседание Общественного совета при Федеральной службе безопасности Российской Федерации. Члены Общественного совета обсудили приоритетные направления участия институтов гражданского общества в обеспечении безопасности массовых спортивных мероприятий в рамках чемпионата мира по футболу FIFA 2018 года и Кубка конфедераций FIFA 2017 года. Принято решение в целях противодействия распространению экстремистской идеологии в околофутбольной среде обратиться в Министерство спорта Российской Федерации с предложением проработать механизм привлечения футбольных болельщиков к общественно значимым проектам, реализуемым Оргкомитетом “Россия-2018” в рамках подготовки и проведения чемпионата мира по футболу. Также нашла поддержку Совета инициатива использовать в качестве дискуссионных площадок для футбольных болельщиков редакции “Российской газеты” и “Комсомольской правды”. В конкретном и тщательно продуманном плане работы на следующий год отражены приоритеты деятельности Совета – расширение общегражданской поддержки деятельности ФСБ России и содействие воспитанию подрастающего поколения в духе искренней преданности Отечеству и высокой гражданской ответственности”, – заявил*

Председатель Общественного совета при ФСБ России В.Н. Титов” (www.fsb.ru//single.htm!_print%3Dtrue%26id%3D10437652@fsbMess).

У зазначеному повідомленні робляться спроби актуалізувати КТГ, що притаманні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*:

- активний діалог, горизонтальні комунікативні зв'язки із громадянським суспільством: *участия институтов гражданского общества в обеспечении безопасности массовых спортивных мероприятий; проработать механизм привлечения футбольных болельщиков к общественно значимым проектам, реализуемым Оргкомитетом “Россия-2018” в рамках подготовки и проведения чемпионата мира по футболу; использовать в качестве дискуссионных площадок для футбольных болельщиков редакции “Российской газеты” и “Комсомольской правды”;*

- позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства: *расширение общегражданской поддержки деятельности ФСБ России и содействие воспитанию подрастающего поколения в духе искренней преданности Отечеству и высокой гражданской ответственности;*

- попередження конфліктів: *в целях противодействия распространению экстремистской идеологии в околофутбольной среде обратиться в Министерство спорта Российской Федерации.*

КТГ “Мультикультуралізм”, “Реалізація права бути іншим” у наведеному дискурсі не представлені, що є свідченням часткової експлуатації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як маніпулятивної технології.

Отже, інституційний дискурс спецслужб, сформований у парадигмі інтолерантність – толерантність – нульова толерантність, відображає дискурсивну позицію владних органів до певної ситуації та є підґрунтям дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства.

4.4 Прагматика адресант-адресатних відношень у дискурсі толерантності

Адресант-адресатні відношення на сайтах спецслужб будуються за суб'єкт-адресатним вектором. Суб'єктом виступає спецслужба, що позиціонована колективним *МИ*, адресатом – громадянське суспільство та міжнародна спільнота. Комунікація вибудовується за моделями:

спецслужба → громадянське суспільство: *We do so for the people who live and work here* (<https://www.mi5.gov.uk/news/a-modern-mi5>); *Sehr geehrte Damen und Herren!* (http://www.bnd.bund.de/DE/Organisation/Redender_Leitung/Redetexte/RedeNachrichtendienstKonferenz2015.html); *Если Вы хотите немедленно отправить информацию, относящуюся к компетенции ФСБ, воспользуйтесь, пожалуйста, электронной почтой:* <http://www.fsb.ru/fsb/supplement.htm>; *Шановні громадяни! На виконання Ваших численних звернень та запитів сьогодні, 25 березня, у Службі безпеки України здійснюються заходи із збільшення каналів зв'язку на “гарячій лінії” СБУ* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=139491&cat_id=138881&mustWords);

спецслужба → окремий громадянин: *As a Software Developer you will be using your programming skills to help investigators manage sensitive intelligence by designing and producing new functionality in a fast and challenging environment. You will also be helping the organisation to develop improvements to corporate IT* (<https://careers.mi5.gov.uk/opportunities/technology>); *Sie als Datenschutzexperten kennen diese großen Unterschiede was das Datenschutzrecht angeht* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/rede-p-dud-2015>); *На сайте представлены сборники архивных документов, характеризующие вклад органов безопасности в Великую Победу в Великой Отечественной войне* (http://www.fsb.ru/fsb/history/orga_nibezvov.htm); *Служба безпеки України оголошує конкурс на заміщення вакантних посад водійського складу на умовах військової служби або за трудовим договором* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=169593&cat_id=169592);

спецслужба → світова спільнота: *Besonders begrüßen möchte ich auch den Direktor des Europäischen Intelligence Centers Ilkka Salmi, die Präsidenten und stellvertretenden Präsidenten der Nachrichtendienste aus Belgien, Polen, Ungarn, Lettland, Montenegro und Serbien sowie die Vertreter von Nachrichtendiensten aus 29 Staaten* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/rede-p-symposium-2015>);

представник спецслужби (зокрема перша особа) → громадянське суспільство: *Ladies and gentlemen, it is a great privilege for me, and through me for the whole of the Security Service, to have been invited to give this year's Richard Dimpleby Memorial Lecture* (<https://www.mi5.gov.uk/news/security-and-democracy-is-there-a-conflict#sthash.Ck84sRaN.dpuf>); *Meine sehr geehrten Damen und Herren* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/rede-p-handel-sblatt-konferenz-2015>); *Здравствуйте, дорогие товарищи! Сегодня 5 июля мы вступаем в бой с ненавистным врагом* (<http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.htm?id=10437324@fsbSmi.html>); *Звертаюся до тих, хто не зрадив Присязі. Жоден рапорт на звільнення, який ви написали під прицілом автомата, не є легітимним* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=122632).

Колективне МИ спрямовано на формування загального образу суб'єкта, експлікацію почуття спільної ідентифікації всіх представників спецслужб: *We're relied upon to keep UK citizens safe, and investigate threats from international and domestic terrorism, cyber-attacks, state sponsored espionage and the proliferation of weapons of mass destruction* (<https://careers.mi5.gov.uk/opportunities/investigations>); *Wir sind für Sie da, wenn* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/pb-islamismus/broschuere-bamf-2013-08-glaube-oder-extremismus>); *Мы стараемся максимально гибко реагировать на все изменения, которые происходят как в экономике, так и в отраслевом законодательстве* (<http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.htm?id%3D10436409%40fsbSmi.html>); *Ми змогли переформатувати деякі міські ради у тих містах, які навіть проголосували за визнання Росії агресором і які нині стали більш проукраїнськими* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_i

d=148984&cat_id=148269). Прагматика колективного *МИ* двоспрямована: з одного боку, колективне *МИ* має викликати в адресата почуття єдності та довіри, з іншого – передбачає колективну відповідальність за повідомлення.

Маркерами толерантного дискурсу є семантичні структури, що позиціонують повагу до іншого, розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, і, відповідно, мультикультуралізм. Конструкції, в яких продемонстровано повагу до адресата, прагматично зорієнтовані на активний діалог, що також є ознакою толерантного дискурсу.

Можна виокремити такі групи імпліцитного називання адресата:

- пряме звернення у формі 2 особи формує “коло своїх”, оскільки визначає комунікативний статус адресата, представляє діалогічне розуміння особистості: *Studiere Informatik! Du interessierst Dich für die Welt der Bits und Bytes? Du programmierst gerne oder willst es lernen? Du findest Netzwerke, Betriebssysteme und Datenbanken spannend? Du möchtest in spannenden Projekten Technik mitgestalten? Dann ist ein Informatikstudium genau das Richtige für Dich!* (<https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/publikationen/allgemein-e-publikationen/faltblatt-2013-10-it-studienfoerderung>); *Good morning and thank you for the invitation to speak at your Annual Conference and, in particular, thanks to Paul Horrocks and Bob Satchwell* (<https://www.mi5.gov.uk/news/intelligence-counter-terrorism-and-trust#sthash.C9MgNSuX.dpuf>);

- неконкретизований адресат – кожний представник громадянського суспільства. Використання займенника *ВИ* у таких випадках виконує контактовстановлювальну функцію – суб’єкти, позначені через *ВИ*, мають потенційну можливість вступити зі спецслужбою у зв’язок, що передбачає наявність спільної системи цінностей та взаємної відповідальності: *If your information relates to an imminent threat to life or property, please contact the police on 999 or the Anti-Terrorist Hotline on 0800 789 321* (<https://www.mi5.gov.uk/contact-us>); *Sie sind mit Einzel- und Teamaufgaben betraut, die sie im Rahmen ihrer Vollmachten eigenverantwortlich ausüben* (http://www.bnd.bund.de/DE/Karriere/Stellenanzeigen/Gehobener_Dienst/gentable_gd.html); *Если вы*

обладаете любой информацией о совершенных или готовящихся терактах, просьба обращаться в ФСБ России по телефонам: (<http://www.fsb.ru>), Якщо Вам стало відомо про підготовку злочину або скоєння злочину, негайно повідомите про це в СБУ або МВС (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=106390&cat_id=106389);

- називання конкретних цільових аудиторій, що демонструє повагу до адресата, визнання його права на самореалізацію та інакшість: *As an Architect you would be working with suppliers, contractors and MI5 staff to deliver technically advanced and innovative projects* (<https://careers.mi5.gov.uk/opportunities/technology>); *Dieser Text ist in leicht verständlicher Sprache geschrieben. Schwere Wörter sind unterstrichen und werden im Wörterbuch erklärt. Wenn Sie auf ein blau markiertes Wort klicken, kommen Sie ins Wörterbuch* (http://www.bnd.bund.de/DE/_Home/Kontakt_Box/Leichte_Sprache/Unterpkt_1/Leichte_Sprachet_1_node.html); *Auf dieser Seite finden Sie Informationen in Deutscher Gebärdensprache (DGS)* (http://www.bnd.bund.de/DE/Gebaerdensprache/DGS_node.html); *Контактный телефон для получения справочной информации о порядке выезда из Российской Федерации и въезда в Российскую Федерацию российских и иностранных граждан* (<http://ps.fsb.ru/contact.htm>); *Шановні вступники!* (<http://www.academy.ssu.gov.ua/ua/actual/Vstupna-kampanya>);

- використання лексем, які називають націю, народ тощо, це демонструє єдність спецслужб із народом країни: *Our people are at the heart of our mission. We fulfil our operations in a number of ways – with the information our agents provide, the technical resources at our disposal and our close relationship with foreign intelligence and security services* (<https://www.sis.gov.uk/our-mission.html>); *Ja, wir beraten auch in Englisch, Französisch, Arabisch, Türkisch, Russisch, Usbekisch und Persisch* (<http://www.bamf.de/DE/DasBAMF/Beratung/beratung-node.html>); *“Übersiedler aus der ehemaligen DDR”* (<http://www.bamf.de/DE/DasBAMF/Uebersiedler/uebersiedler-ehemalige-ddr-node.html>); *Уважаемые интернет-пользователи! Добро пожаловать на официальный сайт Службы внешней разведки Российской Федерации!* (<http://svr.gov.ru>); *Оновлений*

тимчасовий порядок в'їзду на неконтрольовану територію та виїзду з неї громадян України та іноземців (осіб без громадянства) станом на 24.02.2016 року (<http://www.ssu.gov.ua>).

Імплицитне формування звертання можливе за допомогою таких мовних засобів:

- питання, яке імплицитно містить вказівку на адресата, актуалізує пропозиційне знання, що припускає включеність адресата до комунікації: *Gibt es die Beratung auch in anderen Sprachen als Deutsch?* (<http://www.bamf.de/DE/DasBAMF/Beratung/beratung-node.html>);

- сегментація адресата за родом занять, що демонструє готовність до комунікацій із людьми різних напрямів діяльності: *You become an expert in your area, setting requirements for intelligence collection by working closely with people in front-line collection roles, such as surveillance officers and foreign language analysts* (<https://careers.mi5.gov.uk/opportunities/investigations>); *Wir geben Nachwuchstalenten eine Chance!* (<http://www.bnd.bund.de/DE/Karriere/Ausbildungen%20-%20Duales%20Studium/Flyer/Laufbahnausbildung>); *ФСБ России проводится ежегодный конкурс на лучшие произведения литературы и искусства о деятельности органов федеральной службы безопасности. В ходе Конкурса осуществляется отбор лучших произведений, в которых на высоком художественном уровне создан образ сотрудника органов безопасности, наиболее объективно отражена их деятельность* (<http://www.fsb.ru/fsb/premiya.htm>); *До уваги журналістів!* (http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=135112&cat_id=135110).

Найбільша сегментація адресантів наразі спостерігається на сайтах спецслужб Німеччини й України. У Німеччині ця ситуація зумовлена давніми традиціями толерантної комунікації, поважливим ставленням до “інакшості” адресатів різних категорій. Так, на сайті ФВОК пропонується гіперпосилання на ресурс “Bündnis für Demokratie und Toleranz – gegen Extremismus und Gewalt” (<http://www.buendnis-toleranz.de/>), де знаходить подальший розвиток дискурс

толерантності. Ресурс „Bündnis für Demokratie und Toleranz – gegen Extremismus und Gewalt“ апелює до різних типів аудиторій:

- людей, які живуть в одній країні, але які через політичні та релігійні причини не могли спілкуватися і збагатитися культурними надбаннями один одного. Так, на сайті Bündnis für Demokratie und Toleranz – gegen Extremismus und Gewalt (<http://www.buendnis-toleranz.de>) створено групу “YOFI – ein jüdisch-muslimisches Jugendprojekt” (“Єврейсько-мусульманський молодіжний проект”), мета якого – зближення та порозуміння людей різних культур і релігій: *Das Jugendprojekt Yofi verfolgt zwei klare Ziele: Die Stärkung der Identität jüdischer und muslimischer Jugendlicher in Deutschland und die Förderung von Toleranz und Demokratie durch den Dialog zwischen Jugendlichen unterschiedlicher Herkunft; Ich habe gemerkt, dass wir viel mehr gemeinsam haben, als ich vorher dachte“*, sagte ein muslimischer Teilnehmer des Projekts Heroes über die jüdischen Teilnehmer/-innen (<http://www.buendnis-toleranz.de/themen/antisemitismus/169934/interview-mit-yofi-ein-juedisch-muslimisches-jugendprojekt>);

- мігрантів. ASYL-DIALOGE (діалоги мігрантів) – театралізована програма, де глядачі й актори (справжні мігранти) обговорюють проблеми та причини міграції: *Es wird veranschaulicht, wie Vertrauen und Freundschaften – oft trotz Sprachbarrieren – entstehen, was Solidarität erreichen und wie Geflüchteten ein wenig Würde zurückgegeben werden kann; An diesem Abend wird deutlich: Viele Menschen wollen einen ganz persönlichen Beitrag zur Willkommenskultur in Deutschland leisten* (<http://www.buendnis-toleranz.de/themen/extremismus/170010/demokratie-vor-ort-asyl-dialoge-im-hei-mathafen-neukoelln>);

- жертв несправедливості та порушення прав людини: *Stark ohne Gewalt – Stark in Vielfalt“ ist unser wichtigstes Standbein, unser größtes Projekt* (<http://www.buendnis-toleranz.de/themen/gewaltpraevention/165955/stark-ohne-gewalt/vielfalt>); *Ich hatte eine wunderbare Kindheit in einem wunderbaren Zuhause. Toleranz wurde jeden Tag gelebt, obwohl oder trotzdem meine Eltern Holocaustüberlebende waren* (Lala Süsskind, die Tochter von Holocaustüberlebenden (<http://www.buen>

dnis-toleranz.de/themen/demokratie/169910/botschafterin-fuer-demokratie-und-toleranz-2015-lala-suesskind);

- футбольних фанів. Так, на ресурсі було відкрито дискусію про покращання атмосфери серед футбольних фанів, де обговорювалися нагальні питання поваги, толерантності, прозорості та попередження насильства на футбольних аренах. *Ehrenamtlich im Sport Engagierte ... waren der Einladung gefolgt, um über Respekt, Toleranz, Fairness und Gewaltprävention auf und neben dem Fußballplatz zu diskutieren; Zudem sei der Sport ein gutes Instrument, um Werte wie Toleranz, Antidiskriminierung und Respekt zu vermitteln* (<http://www.buendnis-toleranz.de/themen/toleranz/169953/vereine-stark-machen-5-nachmittag-fuer-vielfalt-im-fussball>);

- малозабезпечених сімей. На сайті ФВОК неодноразово позиціонується програма ROCK YOUR LIFE та фонд die Stiftung EVZ (Erinnerung Verantwortung Zukunft), що мають за мету створити суспільство, в якому кожна дитина, незалежно від походження, може отримати доступ до освіти. *Unsere Vision ist eine Gesellschaft, in der soziale Mobilität, Bildungsgerechtigkeit und Chancengleichheit Realität für alle Menschen sind. Wenn ein Schüler aber erst einmal wieder an sich glaubt, ... dann sprudeln Schüler plötzlich wieder vor Kreativität und Ideen, die sie umsetzen wollen. Sie sind plötzlich ein selbstbestimmter Teil der Gesellschaft, fühlen sich ernst genommen und wertvoll* (<http://www.buendnis-toleranz.de/themen/integration/169801/interview-mit-rock-your-life-berlin>); *Sie haben eine Projektidee zur Verbesserung der Bildungschancen für Sinti und Roma, doch es fehlt noch an finanzieller Unterstützung? Noch bis 1. Februar 2016 nimmt die Stiftung EVZ (Erinnerung Verantwortung Zukunft) Projektideen entgegen, die sich für bessere Bildungschancen für Sinti und Roma in Deutschland einsetzen* (<http://www.buendnis-toleranz.de/170019/projekte-gesucht-gleiche-chancen-fuer-sinti>);

- людей з обмеженими можливостями. Ресурс пропонує рубрику для людей з обмеженими можливостями, де, наприклад, можна переглянути відео із сурдоперекладом (<https://www.verfassungsschutz.de/de/service/gebraedensprache/gebraedensprache-navigation>).

На офіційних ресурсах спецслужб України градація адресата зумовлена подіями АТО. Адресат визначається за принципами:

- ролі в боротьбі за Українську незалежну державу: Консультативний центр для учасників АТО (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=165560&cat_id=135502). *Центр функціонуватиме як постійно діюча робоча група фахівців різних підрозділів СБУ, які надаватимуть громадянам, котрі брали участь в АТО, та членам їх сімей роз'яснення з питань їхнього соціального захисту, пільг і гарантій, передбачених законодавством* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=165560&cat_id=135502);
- визнання “інакшості” суб'єкта й надання йому комунікативної альтернативи: *Ще один бойовик скористався програмою СБУ “На тебе чекають вдома”* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/category?cat_id=135502);
- взаємодії та підтримки: *На цій сторінці спецслужба України відкриває своє “людське” обличчя через гуманітарні проекти, благодійні акції, допомогу і підтримку тих, хто її потребує* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/category?cat_id=135502);
- загальноукраїнського значення: *Нашим героям: сторінка пам'яті про загиблих* (http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=137121&cat_id=135502).

зв'язок на всіх ресурсах забезпечується формулюваннями: *If your information relates to an imminent threat to life or property, please contact the police on 999 or the police Anti-Terrorist Hotline on 0800 789 321* (<https://www.sis.gov.uk/contact-us.html>); *Fanden Sie diesen Beitrag hilfreich? Wir freuen uns auf Ihr Feedback* (<http://www.bamf.de/DE/DasBAMF/Uebersiedler/uebersiedler-ehemalige-ddr-node.html>); *Sie haben Fragen? Rufen Sie uns an oder schreiben Sie uns!* (<http://www.bamf.de/DE/DasBAMF/Beratung/beratung-node.html>); *Если Вы хотите немедленно отправить информацию, относящуюся к компетенции ФСБ, воспользуйтесь, пожалуйста, электронной почтой:* (<http://www.fsb.ru/fsb/supplement.htm>); *У Службі безпеки України встановлено поштові скриньки для звернень громадян особисто до Голови СБУ* (<http://www.sbu.gov.ua>).

Отже, розгалуженість системи адресант-адресатних відносин в інституційних комунікаціях спецслужб є свідченням формування толерантного дискурсу, спрямованого на забезпечення зворотного зв'язку, попередження конфліктів, формування “кола своїх”.

Висновки до розділу 4

Аналіз міжнародних нормотворчих та національних законодавчих документів довів, що у всіх досліджуваних лінгвокультурах сформовано парадигму концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як когнітивний базис правового дискурсу, на законодавчому рівні закладено підвалини дискурсу толерантності.

Інформативність (ретроспективний, транслюючий, контролюючий, прогнозуючий типи) як форму інтерпретації дійсності визнано маркером дискурсу толерантності. Актуальність інформації, яку пропонують сайти спецслужб, забезпечує інваріантність мовної свідомості представників громадянського суспільства, сприяє формуванню порозуміння й діалогу між спецслужбами та громадськістю.

Структура концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* змінюється залежно від позалінгвальної ситуації та відображає як внутрішньодержавні, так і міжнародні відносини. Зіставно-типологічний аналіз дискурсів офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких досліджуються, періодів 2011-2013 років та 2014-2015 років, довів:

У період 2011-2013 років у представленості концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах всіх сайтів спецслужб зафіксовано незначні відмінності, що зумовлено ретроспективною інформативністю: в АЛК та НЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* традиційно притаманний концептуальним картинам світу націй, тоді як для РЛК та УЛК він є запозиченим. У період 2014-2015 років спостерігаються значні модифікації концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*: у дискурсах офіційних сайтів спецслужб Великої Британії, Німеччини, України концепт

ТОЛЕРАНТНІСТЬ набув дискурсоутворювального статусу, в дискурсах спецслужб Росії, навпаки, – його замінено концептом *КОНТРОЛЬ*.

Аналіз КТГ, що позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на сайтах спецслужб 2010-2013 років, дає змогу дійти висновку, що трансформація дискурсивних практик спецслужб відбувалася з урахуванням позиції адресата (громадянського суспільства й міжнародної спільноти). Позиціоновано такі прояви толерантності: “Діалог із громадянським суспільством”, “Демократія як прояв толерантного співіснування”, “Підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки”, “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму”, “Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем”, “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, “Позиціювання норм і цінностей громадянського суспільства”.

Специфічними у дискурсах спецслужб Німеччини та Великої Британії визнано КТГ “Відкритість”, “Мультикультуралізм”, що позиціонують перспективні напрями інституційних комунікацій: “Європейські стандарти” – у дискурсах спецслужб України, “Конфлікт” – у дискурсах спецслужб Росії. Цими КТГ закладено підґрунтя амбівалентності концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

У період 2014-2015 років дискурсам усіх досліджуваних сайтів притаманний розподіл КТГ за двома тематичними полями – “*Тип дискурсивної поведінки*”, “*Інституційний дискурс*”, що є свідченням парадигмального розвитку дискурсу толерантності. Спільним для всіх досліджуваних сайтів спецслужб є КТГ “Забезпечення гарантованого правопорядку, правове вирішення проблем”, “Нульова толерантність щодо глобальних загроз, зокрема тероризму”, що зумовлено активізацією глобальних загроз безпеці.

Для дискурсів сайтів спецслужб Великої Британії та Німеччини новими є КТГ “Довіра як результат толерантних комунікацій”, “Допомога та підтримка”, “Підтримка і взаємодія спецслужб з установами, що опікуються проблемами забезпечення безпеки”. Формування довіри в дискурсивній практиці спецслужб розглядається як прагматична основа взаємодії з громадськістю. Тематичне

наповнення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб України є свідченням продовження європейських традицій.

Специфічними для дискурсу спецслужб Німеччини є КТГ “Формування “кола своїх” як результат прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, “Мультикультуралізм”, що є свідченням розвитку інституційного дискурсу толерантності; для дискурсу спецслужб України – перетворення КТГ “Забезпечення гарантованого правопорядку” на “Безпека як умова толерантного спілкування”, що зумовлено концептуальним вектором розвитку сучасної України – відстоювання національних та загальноєвропейських цінностей як основи державності. Крім того, для українського дискурсу є специфічним позиціонування КТГ “Братерство”, що зумовлено позалінгвальним чинником – воєнно-політичною ситуацією в Україні, за умови якої спостерігається когнітивна близькість системи цінностей адресанта (спецслужб) та адресата (громадянського суспільства).

Тематичну представленість концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсі офіційних сайтів спецслужб Росії значно звужено порівняно з періодом 2011-2013 років: КТГ “Демократія як прояв толерантного співіснування”, “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства” взагалі не представлені. Специфічними для дискурсів офіційних сайтів спецслужб Росії є КТГ “Формування комунікацій на основі патріотизму” і “Контроль”. Ці КТГ не належать до тематичного поля концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, але заміщують його значеннєві складові. КТГ “Патріотизм” позиціонується як опозиційна групі “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот”, КТГ “Контроль” – групі “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства”.

Дискурс офіційних сайтів спецслужб Росії є свідченням формування в РЛК комунікативного сценарію за принципом інтолерантності: на імпліцитному рівні відбувається заміна концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* концептом *КОНТРОЛЬ*.

Було визначено, що вплив інституційного дискурсу спецслужб на адресата зумовлений характером зворотного зв'язку. Інституційний дискурс (ін)толерантності спецслужб не лише відображає позалінгвальну ситуацію в певній державі, але й може зумовлювати дискурсивну поведінку представників громадянського суспільства, свідченням чому є формування концептуальної парадигми *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*.

Концепт *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набув амбівалентного статусу, його словосполучення-вербалізатор визначаємо як негативне ставлення до злочинів, що мають вище порогове значення і скоюються у сфері національної безпеки (корупція, військова агресія, тероризм). Концепт *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ* фіксує орієнтацію інституційного дискурсу на контроль над дискурсивною поведінкою адресата.

Показником розвинутої дискурсу толерантності є сегментація адресант-адресатних відношень, які на сайтах спецслужб будуються за суб'єкт-адресатним вектором. Суб'єктом виступає спецслужба, що позиціонована колективним *МИ*, адресатом – громадянське суспільство та міжнародна спільнота. Найбільша сегментація адресатів наразі спостерігається на сайтах спецслужб Німеччини та України. У Німеччині ця ситуація зумовлена давніми традиціями толерантної комунікації, поважливим ставленням до “інакшості” адресатів різних категорій; на сайтах спецслужб України – позалінгвальною ситуацією (російською агресією та конфліктом на Сході держави), що передбачає забезпечення зворотного зв'язку, попередження конфліктів, формування “кола своїх”.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічна концепція дисертаційної роботи ґрунтується на таких положеннях: 1) сучасні комунікації спецслужб із громадянським суспільством здійснюються на основі стратегії *публічної дипломатії* – комплексу комунікативних дій, спрямованих на досягнення позитивного результату на основі добровільної взаємодії адресанта й адресата комунікації; 2) публічна дипломатія передбачає когнітивну узгодженість мовних/концептуальних картин світу спецслужби та громадянського суспільства, формування спільної концептуальної системи, одним із ключових компонентів якої є концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, що має дискурсоутворювальний статус в інституційних комунікаціях спецслужб; 3) методологічною основою дослідження визнано триангуляційний підхід до концепт- та дискурс-аналізу, що передбачає поєднання як загальнонаукових, так і суто лінгвістичних, якісних і кількісних методів, а також застосування ідей кількох підходів, які доповнюють один одного й дають змогу отримати найдостовірніший результат; 4) позиціювання концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб зумовлено статусом цього концепту в національних картинах світу, їхньою орієнтованістю на загальнолюдські цінності; на прикладі концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* виявлено спільні та відмінні національно-культурні особливості зміни асоціативних, семантичних, дискурсивних реалізацій концепту в англо-, німецько-, російсько- й українськомовній концептуальних картинах світу; 5) концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набув амбівалентного статусу в досліджуваних лінгвокультурах, його вербалізація спрямована на створення як позитивних, так і негативних конотацій, що зумовило виникнення парадигми *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*; 6) *дискурс толерантності* визначено як тип соціальної поведінки, всі організаційні (психолінгвістичні, когнітивні, прагматичні тощо) складові якої орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки й позиціювання норм і цінностей

громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів.

У результаті дослідження було зроблено такі висновки:

1. Теоретичні засади вивчення концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб базуються на визнанні мовної та концептуальної картин світу когнітивним підґрунтям будь-якої інституційної комунікації, оскільки їхня узгодженість у системі *адресант* (спецслужба) – *адресатних* (громадянське суспільство) відношень забезпечує прагматику взаємодії і зворотного зв'язку в діяльності будь-яких установ.

У багатокультурному світі концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* виконує функцію символізації універсальних цінностей, адаптуючи їх до системи цінностей національної культури, а тому в комунікаціях спецслужб із громадянським суспільством набуває дискурсоутворювального статусу, оскільки відтворює загальний контекст взаємодії, його інтерпретацію та розгортання інституційного дискурсу. *Інституційний дискурс спецслужб* у нашій роботі визначається як стійка система статусно-рольових взаємин, що склалася в комунікативному просторі спецслужб, система обмежень *адресант* (спецслужба) – *адресатних* (громадянське суспільство, державні органи тощо) відносин у цьому типі дискурсу зумовлена дискурсоутворювальною роллю концепту *ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ*.

Для інституційних комунікацій, зокрема спецслужб, сьогодні набуває значення *дискурс толерантності*, який, на основі теорії Ю. Хабермаса, було розглянуто у двох вимірах – особистісному та інституційному. На особистісному рівні *дискурс толерантності* визначено як тип дискурсивної поведінки, що передбачає активний діалог, горизонтальні комунікативні зв'язки, розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, і відповідно, мультикультуралізм, реалізацію ілюктивних установок на самовираження. На інституційному рівні *дискурс толерантності* розглянуто як інституційний дискурс, всі організаційні (психолінгвістичні, когнітивні, прагматичні тощо) складові якого прагматично орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях

підтримки й позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів.

2. Застосування триангуляційного підходу в дослідженні дало змогу визначити дискурсоутворювальну роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* досліджено у двох напрямках – як складову концептуальних картин світу носіїв лінгвокультур, мови яких досліджуються, та інститутів спецслужб; як дискурсоутворювальну одиницю комунікації на офіційних сайтах спецслужб – за таким алгоритмом:

1. Аналіз концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних лінгвокультурах:

а) зіставний аналіз лінгвокультурної історії концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах; б) визначення лінгвокогнітивних та лексико-семантичних зв’язків вербалізатора концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* із позначеною категорією в мовах на основі описового методу; в) етимологічний та семантичний аналіз слів, які номінують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* (за даними лексикографічних джерел); г) інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту носіями зіставлюваних лінгвокультур на основі лексикографічних дефініцій; д) інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття концепту реципієнтами експерименту, проведеного в англо-, німецько-, російсько- та українськомовних інтернет-ресурсах.

2. Аналіз концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* як фрагменту інституційного дискурсу спецслужб: а) інтерпретативний аналіз асоціацій сприйняття поняття *толерантність спецслужб* реципієнтами експерименту, проведеного в англійських, німецьких, російських, українських інтернет-ресурсах; б) концептуально-тематичний аналіз лексичних одиниць, що позиціонують концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у міжнародних та українських законодавчих документах.

3. Дискурс-аналіз офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються: а) порівняльний аналіз розбіжностей у позиціонуванні концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються, у періоди 2011-2013 років та 2014-2015 років; б) контент-аналіз концептуально-тематичних груп, що позиціонують концепт

ТОЛЕРАНТНІСТЬ на офіційних сайтах спецслужб країн, мови яких досліджуються; в) семантичний аналіз дискурсів толерантності та інтолерантності; г) прагматичний аналіз дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства, зумовленої інституційними дискурсами (ін)толерантності спецслужб; д) прагматичний аналіз адресант-адресатних відношень як реалізації (ін)толерантного дискурсу.

3. Відмінності структури концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у досліджуваних мовах свідчать про нерівномірність його актуалізації в концептуальних картинах світу націй, що зумовлено насамперед позалінгвальними чинниками. У традиціях АЛК *толерантність* розглядається як практика, що будується на прагматичній рівновазі інтересів та може мати як позитивне, так і негативне обґрунтування. У НЛК семантика лексеми *толерантність* на початку її виникнення дорівнювала семантиці лексеми *терпимість*. На сьогодні спостерігається семантичний зсув від прагматики *толерантності-терпіння* (“Duldungs-Toleranz”) до *толерантності-поваги* (“Respekt-Toleranz”), яка розуміється як здатність особи та спільноти одночасно твердо дотримуватися своїх релігійних чи етичних переконань і не наголошувати на їхній унікальності та загальному значенні для всієї спільноти. Позиція концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у РЛК не визначена у повному обсязі, оскільки цей концепт не є природно притаманним російській концептуальній картині світу. Найближчими до поняття *толерантність* у російській мові вважаються поняття *терпимість* та *ненасильство*. Наразі спостерігається деконцептуалізація концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у РЛК, що зумовлено соціально-політичними причинами. В УЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває ключового значення, він пов’язаний з іншими концептами, які мають першочергове значення для УЛК – *МИРОЛЮБНІСТЬ*, *ДЕМОКРАТИЗМ*, *ПОБЛАЖЛИВІСТЬ*.

Лексикографічний аналіз довів, що концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* представлений у всіх досліджуваних мовах, але особливості його інтегрування в концептуальні картини світу націй і, відповідно, дискурси спецслужб країн мають свою специфіку. *Спільною* для всіх мов є наявність у вербалізатора

концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* таких сем: `поблажливе, терпиме ставлення`, `невороже ставлення`, `готовність прийняти іншу поведінку та переконання`, `здатність сприймати щось неприємне`, `здатність миритися з чужою думкою`, `здатність миритися з чужим характером`, `уміння терпіти щось чуже` тощо. Крім того, у всіх досліджуваних мовах у семантиці лексеми *толерантність* міститься опозиція *свій – чужий*, що реалізується в семах `терпимість до чужих думок`, `неворожий до чужої віри`. У всіх досліджуваних мовах лексема *толерантність* у другій половині ХХ століття набуває статусу терміна в медичному, психологічному, технічному, математичному та біологічному дискурсах. Відмінним для досліджуваних мов є відсутність лексеми *толерантність* у російсько- та українськомовних словниках, або неповний її опис. Лексикографічні англо- й німецькомовні джерела фіксують у лексемі *толерантність* семи `повага та терпимість щодо інших переконань`, `готовність прийняти іншу поведінку та переконання`, які відсутні в російсько- та українськомовних словниках.

Дещо інші результати було отримано на основі вивчення асоціативних словників. Спільними визначено такі КТГ: “Поблажливість” – для АЛК, НЛК та УЛК, “Терпимість” – для НЛК, РЛК та УЛК, “Терпіння” – для АЛК, НЛК і РЛК, “Прощення, відпускання гріхів/помилування, милосердя” – для АЛК, НЛК, “Невимогливість”, “Ліберальність” – для НЛК та РЛК, “Стриманість” – для НЛК та УЛК. Специфічними визнано такі КТГ: “Задоволення”, “Винагорода”, “Доброта”, “Сердечність”, “Витривалість”, “Терплячість”, “Неупередженість” – АЛК, “Спокійність”, “Право вільного пересування та проживання”, “Благородство”, “Широта натури”, “Уважне ставлення”, “Великодушність”, “Свобода дій” – НЛК, “Лагідність”, “Гордовитість”, “Вільнодумство” – РЛК, “Людяність”, “Компроміс”, “Взаємоповага”, “Взаєморозуміння”, “Вихованість” – УЛК.

У РЛК та УЛК процес освоєння концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* ще не завершено. Він набуває амбівалентних значень: у РЛК вербалізуються негативні конотації, що формують дискурс інтолерантності, в УЛК – позитивні й нейтральні, що формують дискурси нульової толерантності та толерантності.

4. Результати асоціативного експерименту, проведеного в соціальних мережах, довели що вираз *толерантність спецслужби* набуває статусу концепту в АЛК, НЛК, УЛК, оскільки в його структурі простежується співвіднесення зі смисловими компонентам дискурсу толерантності – розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, прагматична орієнтованість на забезпечення гарантованого правопорядку, позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, демонстрація активної громадянської позиції. У результаті експерименту було визначено, що в концептуальній свідомості респондентів-представників АЛК, НЛК, УЛК сформовано парадигму *інтолерантність – толерантність – нульова толерантність*.

У РЛК концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ* не сформовано. КТГ, отримані в результаті асоціативного експерименту (1), не співвідносяться зі смисловими компонентами дискурсу толерантності, (2) концепт толерантність певні респонденти (17%) сприймають як ворожий російській національній картині світу.

5. До системоутворюючих параметрів дискурсу толерантності спецслужб віднесено такі: (1) поєднання типів інформативності за функціональним критерієм – *ретроспективного*, що відтворює минуле, надаючи результати позитивного та негативного досвіду; *трансляючого*, що створює в адресата певну базову картину світу; *контролюючого*, який передбачає вибір певної теми для обговорення й інституціональний контроль за поширенням інформації; *прогнозуючого*, що розкриває наслідки вибору певної альтернативи; (2) позиціонування КТГ, що є притаманними дискурсу толерантності: “Активний діалог, горизонтальні комунікативні зв’язки”, “Розуміння й прийняття “інакшості” іншої людини та спільнот, мультикультуралізм”, “Забезпечення гарантованого правопорядку”, “Позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства”, “Активна громадянська позиція”, “Попередження конфліктів”; (3) прагматична взаємозумовленість інституційного дискурсу толерантності спецслужб та дискурсивної поведінки представників громадянського суспільства; (4) використання в системі адресант-адресатних відношень

конструкцій, у яких продемонстровано повагу до адресата, прагматично зорієнтованих на активний діалог; широка сегментація адресатів як результат визнання їхньої інакшості.

Дискурсоутворювальна роль концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб є свідченням того, що сучасні спецслужби прагнуть підтримувати контакт з адресатом, а не лише транслювати інформацію. Це передбачає фактичну спрямованість дискурсу толерантності спецслужб, мета якого – позиціонування спецслужби як гідної поваги організації, демонстрація толерантного ставлення до думок і дій співгромадян та партнерів у межах закону.

Отже, структура концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* змінюється залежно від позалінгвальної ситуації та відображає як внутрішньодержавні, так і міжнародні відносини. Прикладом чого є позиціонування концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсах спецслужб країн, мови яких досліджуються, у періоди 2011-2013 та 2014-2015 років.

6. Аналіз дискурсів офіційних сайтів спецслужб країн, мови яких вивчаються, довів, що концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває амбівалентних значень, його вербалізація спрямована на створення нових як негативних (*інтолерантність*), так і позитивних (*нульова толерантність*) конотацій. Негативна конотація найменування факту поблажливого (толерантного) ставлення до правопорушень та злочинності зумовила виникнення нового визначення, а в подальшому субконцепту – *НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, який у комунікативних практиках спецслужб Західних країн визначався як “боротьба зі злочинністю, попередження злочинності, що передбачає втручання поліцейських у злочини, які скоюються або вже скоєні і які є **на порядок нижчими порогових** злочинів: агресивне жебрацтво, бродяжництво, розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях”. В інституційному дискурсі СБ України відбулося його переосмислення: *нульова толерантність* розуміється як “негативне ставлення до злочинів, що **мають вище порогове значення** і скоюються у сфері національної безпеки (корупція, військова агресія, тероризм)” (визначення автора – Л.Ю.).

Таким чином, концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в УЛК, зберігаючи національну унікальність, набуває у процесі міжкультурної комунікації змістовних компонентів, притаманних лінгвокультурам європейських держав. У РЛК, навпаки, концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває амбівалентних якостей інтолерантності, оскільки толерантність сприймається носіями РЛК як загроза державності та національній ціннісній системі, що, в свою чергу, призводить до формування субконцепту *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ*, специфічного для РЛК.

Концептуальна парадигма *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ* набуває дискурсоутворювального статусу в інституційних комунікаціях спецслужб країн, мови яких вивчаються. Відповідно, можна говорити про наявність не лише *дискурсу толерантності*, але й *дискурсу нульової толерантності* (типу інституційної дискурсивної поведінки, прагматично орієнтованої на формування негативного ставлення до злочинів, які мають високе порогове значення і скоюються у сфері національної безпеки, – корупції, військової агресії, тероризму тощо) та *дискурсу інтолерантності* (інституційної дискурсивної поведінки, що заперечує мультикультуралізм, реалізацію права бути “іншим”; демонстрація активної громадянської позиції в цьому типі дискурсу спрямована на демонстрацію переваг власної ціннісної системи над іншими; концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* замінюється концептом *ТЕРПІМІСТЬ* – зверхнім поблажливим ставленням до інших).

Проведений у дисертаційній роботі аналіз концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* на матеріалі дискурсів спецслужб різноструктурних мов не є вичерпним. Нові комунікативні практики інститутів сектору безпеки та оборони світу потребують подальшого ґрунтового вивчення. Перспективами подальших досліджень є систематизація вивчення дискурсивних практик інститутів сектору безпеки та оборони у парадигмі *ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ*, дослідження мовленнєвих технологій забезпечення взаємодії силових відомств і громадськості.

Основні положення цього розділу висвітлено у працях автора [307], [309], [310], [311], [409].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Вітчизняні та іноземні законотворчі документи

1. Конституція України. Стаття 11 / Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Конституція України. Стаття 24 / Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254>.
3. Закон України “Про національні меншини в Україні” від 25.06.1992 № 5029-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
4. Закон України “Про освіту” від 23.05.1991 № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
5. Закон України “Про Службу безпеки України” від 28.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
6. Закон України “Про Службу зовнішньої розвідки України” від 12.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3160-15>.
7. Загальна декларація прав людини від 10.10.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
8. Декларація принципів терпимости від 16.11.1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
9. Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини від 17.07.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Конвенція ООН про статус біженців від 10.01.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011.
11. Конвенція про права дитини від 21.12.1995 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : http://zakon5rada.gov.ua/laws/show/995_021.

12. Конституция РФ від 30.12.2008 [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.constitution.ru/>.

13. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 04.02.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

14. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 09.12.1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_055.

15. Федеральный закон РФ “Об образовании в Российской Федерации” від 29.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.constitution.ru/>.

16. Федеральный закон РФ “О внешней разведке РФ” від 14.02.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://svr.gov.ru/svr_today/doc02.htm.

17. Федеральный закон РФ “О национально-культурной автономии” від 17.07.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/135765>.

18. Федеральный закон РФ “О федеральной службе безопасности” від 25.12.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fsb.ru/fsb/npd>.

19. Die deutsche Verfassung 23.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/>.

20. Gesetz über den Bundesnachrichtendienst від 20.12.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gesetze-im-internet.de/bndg>.

21. Gesetz über die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in Angelegenheiten des Verfassungsschutzes und über das Bundesamt für Verfassungsschutz від 7.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfschg>.

22. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?DocumentId=0900001680063426>.

23. Declaration of Migration від 12.12.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/international-migration-convention>.

24. Declaration of Principles on Tolerance // Офіційний сайт UNESCO, від 16.11.1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unesco.org/webworld/peace_library/UNESCO/HRIGHTS/124-129.HT.

25. Security Service Act 1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/5/contents>.

26. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples від 13.09.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf.

Література

27. Абрамов А. В. Проблема веротерпимости в учении Феофана Затворника и Антония Сурожского / А. В. Абрамов // Свеча – 2011 : [матер. междунар. науч. семинаров]. – Владимир, 2011. – Т. 19. Толерантность: проблемы, дискуссии и возможности концептуализации. – С. 48–51.

28. Абрамова Ю. В. Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів *ЧОЛОВІК* та *ЖІНКА* : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд філол. наук / Ю. В. Абрамова. – Х., 2007. – 22 с.

29. Акульшина Н. Т. Військовий vs воєнний дискурс в терміносистемі інтернет-лінгвістики / Н. Т. Акульшина // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : [кол. моногр.]. – К., Луганськ : Янтар, 2013. – С. 336–378.

30. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : [учебн. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2005. – 416 с.

31. Андріанова Н. С. Когнітивно-прагматичні та лінгвокультурні характеристики спілкування в жанрі чату (на матеріалі англійської, французької, російської, української мов) : дис. ... канд. філол. наук / Н. С. Андріанова – К., 2012. – 281 с.

32. Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней.

Античность и Средневековье (1-2) / Д. Антисери, Дж. Реале. – СПб. : Пневма, 2003. – 688 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/ph/hiloso ph/ reale_antiseri-1-2_tom-antic-srednevekovie-2003-81.pdf.

33. Антология концептов / [под ред. В. Карасика, И. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.

34. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Избр. труды : в 2 т. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – С. 348–388.

35. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

36. Аскольдов С. Концепт и слово / С. Аскольдов // Русская словесность: Антология / [под ред. В. Н. Нерознака]. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 267–280.

37. Асмолов А. Г. Толерантное сознание личности / А. Г. Асмолов. – М. : Генезис, 2000. – 254 с.

38. Бабаева Е. В. Отражение ценностей культуры в языке / Е. В. Бабаева // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : ВГТУ, 2002. – Вып. 2. – С. 25–34.

39. Бабушкин А. П. Поиск “тела знака” для наименования концепта / А. П. Бабушкин // Филология и культура : [материалы междунар. конф., 12–14.05.1999] / [отв. ред. Н. Н. Болдырев]. – Тамбов : Изд-во Тамбов. гос. ун-та, 1999. – С. 100–104.

40. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.

41. Бардиер Г. Л. Социальная психология толерантности / Г. Л. Бардиер. – СПб. : Изд-во С.-Пет. ун-та, 2005. – 120 с.

42. Бартминьский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Е. Бартминьский. – М. : Индрик, 2005. – 528 с.

43. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 240 с.
44. Бейлинсон Л. С. Характеристики медико-педагогического дискурса : автореф. дисс. ... на соиск. учен. степени канд. филол. наук / Л. С. Бейлинсон. – Волгоград, 2001 – 21 с.
45. Бейль П. Исторический и критический словарь / П. Бейль, 1968 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/"Filosofskoe_nasledie"/_ "Filosofskoe_nasledie".html#028](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/).
46. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1975. – 446 с.
47. Бергер П. Социальное конструирование. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с..
48. Беркли Дж. Сочинения / Дж. Беркли, 1978 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/berkl01/index.htm>.
49. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності / Є. Бистрицький // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. : Політична думка, 1997. – С. 147–168;
50. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с.
51. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – М. : КомКнига, 2006. – 288 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.superlinguist.com>.
52. Брутян Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1973. – № 1. – С. 108–115.
53. Будникова Н. Н. Этнокультурный аспект в выражении сравнительных отношений в языке русского, английского и немецкого песенного фольклора : дисс. ... канд. филол. наук / Н. Н. Будникова. – Курск, 2009. – 211 с.
54. Бурдые П. Структура, габитус, практика / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1, № 2. – С. 44–59.

55. Быкова Г. В. Лакунарность как категория лексической системологии / Г. В. Быкова. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – 364 с.
56. Бэкон Ф. Сочинения / Ф. Бэкон, 1971 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/"Filosofskoe_nasledie".html#028](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/).
57. Бэркли Дж. Трактат о принципах человеческого знания / Дж. Бэркли, 1978 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/"Filosofskoe_nasledie".html#028](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/).
58. Вайнрих Х. Лингвистика лжи / Х. Вайнрих // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 44–87.
59. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
60. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р. Р. Валитова // Вестник Московского университета. – 1996. – № 1. – С. 33–37.
61. Васюкова Н. В. Лінгвокультурологічні та лінгвопрагматичні риси інтернет-реклами військової сфери (на матеріалі англійської, російської, української й французької мов) : дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Васюкова. – К., 2014. – 380 с.
62. Ващенко Г. Г. Хвороби в галузі національної пам'яті / Г. Г. Ващенко. – К. : Школяр : Фада ЛТД, 2003. – 336 с.
63. Вдовиченко Н. В. Вербалізація морально-етичних концептів в українській мовній картині світу : дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Вдовиченко. – Одеса, 2015. – 212 с.
64. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славян. культуры, 2001. – 288 с.
65. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
66. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и грамматики / А. Вежбицкая. – М. : Языки славян. культуры, 2001. – 272 с.
67. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

68. Вепрева И. Т. Вербализация метаязыкового сознания как реализация принципа толерантности / И. Т. Вепрева // *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности*. – М. : Наука, 2005. – С. 153–165.

69. Вершинин С. Принцип шума или проблема звуковой толерантности / С. Вершинин // *Дискурс-Пи = Discourse-P* : [науч.-практ. альм.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://discourse-pm.ur.ru/avtor3/vershinin.php>.

70. Вільчинська Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль : Джура, 2008. – 424 с.

71. Вільчинська Т. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII–XX ст. : автореф. дис ... д-ра філол. наук / Т. П. Вільчинська . – К. , 2009 . – 40 с.

72. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.

73. Вольтер. Философские сочинения / Вольтер, 1988 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/"Filosofskoe_nasledie".html#028](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/).

74. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение / С. Г. Воркачев // *Труды Кубанского государственного технологического университета*. – 2003. – Т. 17. – Вип. 2. – С. 268–276.

75. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // *Филологические науки*. – 2001. – № 1. – С. 65–72.

76. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kubstu.ru/docs/lingvocon-cept/index/htm>.

77. Воробьёв В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьёв. – М. : Изд-во Рос. ун-та Дружбы народов, 1997. – 331 с.

78. Воробьева О. П. Концептология в Украине: обзор проблематики // О. П. Воробьева // Лингвоконцептология : перспективне направления: [моногр.] / Луганск : Изд-во ЛНУ имени Тараса Шевченко, 2013. – С. 10–38.

79. Воронцова Т. А. Речевая агрессия: коммуникативно-дискурсивный подход : автореф. дисс. ... на соискание учен. степени доктора филол. наук / Т. А. Воронцова. – Челябинск, 2006. – 43 с.

80. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11–26.

81. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 764 с.

82. Галичкина Е. И. Общая характеристика компьютерно-опосредованного дискурса / Е. И. Галичкина // Интернет-коммуникация как новая речевая формация : [колл. моногр.] / [науч. ред. Т. Н. Колокольцева, О. В. Лутовинова]. – М. : Флинта: Наука, 2012. – С. 9–52.

83. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 342 с.

84. Гараджа В. И. Толерантность и религиозная нетерпимость / В. И. Гараджа // Философские науки. – 2004. – № 3. – С. 18–33.

85. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.

86. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / К. А. Гельвецій, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/11200611/filosofiya/klodadriangelvetsiyprolyudinurozumovizdibnostivihovanpu>.

87. Герасимов В. И. На пути к когнитивной модели языка : вступительная статья / В. И. Герасимов, В. В. Петров // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 5–11.

88. Герд А. С. Введение в этнолингвистику : [учеб. пособ.] / А. С. Герд. – СПб., 1995. – 92 с.

89. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. –

М. : Наука, 1977. – 703 с.

90. Гловинская М. Я. Постулат искренности vs постулат толерантности и их производные в разных культурных и языковых моделях поведения / М. Я. Гловинская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [кол. моногр.] / [отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков]. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 2003. – С. 362–371.

91. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс, 1989 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/"Filosofskoe_nasledie".html#028](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/).

92. Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н. Д. Голев // Юрислингвистика-1: Проблемы и перспективы : [межвуз. сб. науч. тр.]. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1999. – С. 11–58.

93. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.

94. Голубовська І. О. Лінгвістика ХХІ століття: нові осмислення і підходи / І. О. Голубовська // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : [моногр.] – К. : НА СБ України ; Луганськ : Янтар, 2013. – 662 с. – С. 200–224.

95. Гольбах П. А. Избранные произведения : в 2-х т. / П. А. Гольбах, 1965 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/"Filosofskoe_nasledie".html#028](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/).

96. Гольдин В. Толерантность как принцип культуры речи / В. Гольдин // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [сб. ст.] / [под ред. Н. А. Купиной и М. Б. Хомякова]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 542 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bookinist.net/books/bookid1.html>.

97. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике.– М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 : Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.

98. Грива О. А. Толерантність освіти як передумова толерантного суспільства / О. А. Грива // Мультиверсум : [філософський альманах]. –

К. : Центр духовної культури, 2007. – № 66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www. filosof. com.ua/Jornel/M66/Multiversum_66.htm](http://www.filosof.com.ua/Jornel/M66/Multiversum_66.htm).

99. Грузберг Л. Концепт, или отчего Америка – концепт, а Финляндия – нет? / Л. Грузберг // Филолог : [науч.-метод. журнал Пермского гос. пед. ун-та.] – 2002. – № 1. – С. 58–61.

100. Гудзь Н. Интернет-дискурс: структурна специфіка та конститутивні ознаки / Н. Гудзь . – Острог : Вид-во Нац. ун-т “Острозька Академія”, 2015. – Вип. 35. – С. 79–81.

101. Гулиев М. А. Политическая толерантность в урегулировании этнических конфликтов : автореф. дис. канд. полит. наук / М. А. Гулиев. – Ростов н/Д., 2003. – 26 с.

102. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.

103. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода / В. Гумбольдт // Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков. – М. : Наука, 1956. – С. 68–86.

104. Гурочкина А. Г. Языковое общение: когнитивный и прагматический аспекты : учеб. пособие / А. Г. Гурочкина. – СПб. : Невский институт языка и культуры, 2003. – 119 с.

105. Давыденко В. И. Толерантность как концепт в русской, украинской, английской и французской языковой традиции / В. И. Давыденко // Наукові зап. Луганського нац. педагогічного університету. – Луганськ, 2004. – Вип. V. – С. 26–31.

106. Дацюк С. Нет смысла ориентироваться на Европу / С. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://farwater.net/sotsium/terpenie-tol-ko-terpenie-dva-ekspertnyx-mneniya-o-tolerantnosti-v-ukraine>.

107. Дейк Т. ван Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 153–212.

108. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

109. Демократия: конфликтность и толерантность : [под ред. В. С. Рахманина]. – Воронеж : Воронежский госуниверситет, 2002. – 402 с.

110. Демьянков В. З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической обработке текста / В. З. Демьянков // Тетради новых терминов : Методы анализа текста. – М. : Всесоюз. центр переводов ГКНТ и АН СССР, 1982. – Вып. 2. – № 39. – 288 с.

111. Дзялошинский И. М. Культура, журналистика, толерантность / И. М. Дзялошинский // Роль СМИ в достижении социальной толерантности и общественного согласия. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 2002. – С. 16–20.

112. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон; Торонто: Українська видавнича спілка, 1966 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrcenter.com/Література/Дмитро-Донцов/20550-1/>.

113. Дробижева Л. М. Новые подходы в изучении и преподавании идей толерантности как результат реализации программы Уральского МИОН / Л. М. Дробижева, М. Б. Хомяков, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.iriss.ru/library>

114. Дымарский М. Я. Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. Рецензии и обзоры / М. Я. Дымарский // Русский язык в научном освещении. 2004. – № 1. – С. 297–312.

115. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1962. – Вып. II. – С. 117–136.

116. Емельянов Б. В. Русский менталитет: возможности толерантности / Б. В. Емельянов // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 2003. – С. 48–57.

117. Ефименко Т. Н. Роль иноязычной лексики в объективизации взаимодействия картин мира : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Т. Н. Ефименко. – М., 2009. – 19 с.

118. Ефремов В. А. Теория концепта и концептуальное пространство / В. А. Ефремов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 104. – С. 96–106 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-kontsept-a-i-kontseptualnoe-prostranstvo>.

119. Ешин М. Перед историческим выбором: к вопросу о толерантности этносознания и преодоления злой этноисторической памяти / М. Ешин // Мир психологии. – 2001. – №4. – С. 127–134.

120. Єрмоленко С. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Годор. – К., Либідь, 2001. – С. 93.

121. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси : [навч. посібник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

122. Жельвис В. И. Слово и дело: юридический аспект сквернословия / В. И. Жельвис // Юрислингвистика. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 194–206.

123. Завадська О. В. Інтернет-дискурс спецслужб: український вимір / О. В. Завадська // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : [кол. моногр.]. – К., Луганськ : Янтар, 2013. – С. 426–476.

124. Залевская А. А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 36–45.

125. Звєгинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звєгинцев. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 248 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ae-lib.org.ua/texts/zvegintsev_language_andlinguistic_theor_y_ru.htm.

126. Зиновьев Д. Социокультурная толерантность ее сущностные характеристики / Д. Зиновьев, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://res.krasuru/paradigma/1/11.htm>.

127. Золотухин В. М. Толерантность как проблема философской антропологии : автореф. дис. ... д-ра филос. наук / В. М. Золотухин. – Екатеринбург, 2004. – 44 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://search.rsl.ru/ru/record/01003306017>.

128. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания / В. Зусман // Вопросы литературы. – 2003. – № 2. – С. 3–29.

129. Иная ментальность / [В. И. Карасик, О. Г. Прохвачёва, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова]. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.

130. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики в русском языке / О. С. Иссерс. – М., 2006. – 475 с.

131. Іващенко В. Систематизація наукових праць – описів концептів як спеціальних об'єктів дослідження (фрагмент аналізу) / В. Іващенко // Мова і культура. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. III. – Ч. 1. – С. 19–25.

132. Іщенко Ю. А. Толерантність як філософсько-світоглядна проблема / Ю. А. Іщенко // Філософська і соціалістична думка. – 1990. – № 4. – С. 44–55.

133. Йокояма О. Б. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов / О. Б. Йокояма. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 424 с.

134. Йосипенко С. Теолого-політична проблема в ранньомодерній духовній культурі. Стаття третя: толерантність та питання єдності Церков / С. Йосипенко // Мультиверсум. – 2006. – Вип. 59. – С. 170–179.

135. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант, 1963 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/> "Filosofskoe_nasledie" .html#028.

136. Капто А. С. Толерантность в контексте концепции “культура мира” / А. С. Капто // Безопасность Евразии. – 2001. – № 1. – С. 175–186.

137. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты : [сб. науч. тр.]. – Волгоград ; Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.

138. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2001. – С. 75–81.

139. Карасик В. И. Языковой круг. Личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 392 с.

140. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 264 с.

141. Кемеров Е. В. Толерантность и полисубъективная социальность / Е. В. Кемеров / Материалы конференции. – Екатеринбург : Изд-во Ур. ун-та, 2001. – 232 с.

142. Киселева А. Предисловие научного редактора / А. Киселева // Дикурс-анализ: теория и метод. – Харьков : Гуманитар. центр, 2004. – С. 10–11.

143. Козлов В. Е. Межэтническая толерантность и этническое самосознание в условиях крупного полиэтничного города: на примере г. Казань : дис. ... канд. ист. наук / В. Е. Козлов. – Уфа, 2000. – 195 с.

144. Колесов В. В. Философия русского слова / В. В. Колесов. – СПб. : ЮНА, 2002. – 448 с.

145. Колодїй А. М. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / А. М. Колодїй, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 304 с.

146. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : КомКнига, 2005. – 152 с.

147. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 103 с.

148. Компанцева Л. Ф. Гендерные основы Интернет-коммуникации в постсоветском пространстве : [моногр.] / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Альма-матер, 2006. – 392 с.

149. Компанцева Л. Ф. Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы / Л. Ф. Компанцева. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБУ, 2009. – 275 с.
150. Компанцева Л. Ф. Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы : [моногр.] / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Знание, 2008. – 528 с.
151. Компанцева Л. Ф. Концепт и концептуальный анализ: аналитическая палитра (сопоставительный анализ славянских (русских и украинских) лингвистических теорий и положений философской школы Бернарда Лонергана) / Л. Ф. Компанцева // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка : [зб. наук. праць]. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – Вип. 6. – С. 68–97.
152. Компанцева Л. Ф. Философия Сети Интернет : школа Бернарда Лонергана и славянский опыт : [моногр.] / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Знание, 2006. – 352 с.
153. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : [моногр.] / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
154. Космеда Т. Аспекти, методика вивчення слова у контексті зміни лінгвістичних парадигм / Т. Космеда, І. Гажева // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 44.
155. Костомаров В. Г. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова. – СПб. : Златоуст, 2001. – 72 с.
156. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
157. Краснобаева-Чорна Ж. Національно-культурна специфіка українських фразем весільної семантики / Ж. Краснобаева-Чорна // Лінгвістичні студії. – 2008. – Вип. 17. – С. 146–150.
158. Кремзикова С. Ю. Дискурс як синтез комунікативного, когнітивного та соціального аспектів мовної діяльності / С. Ю. Кремзикова // Вісник

Донецького національного університету. – 2008. – С. 117–122.

159. Кресина И. А. Украинское национальное сознание и современные политические процессы: этнополитические анализ : [моногр.] / И. А. Кресина. – М. : Высшая школа, 1998. – 243 с.

160. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1989. – 186 с.

161. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.

162. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: Лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.

163. Кубрякова Е. С. Обеспечение речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона / Е. С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – С. 96.

164. Кубрякова Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты : [сб. обзоров]. – М. , ИНИОН РАН, 2000. – С. 7–25.

165. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

166. Кубрякова Е. С. Язык и культура: факты и ценности / Е.С. Кубрякова, Т. Е. Янко – М. : Языки славян. культуры, 2001. – 595 с.

167. Кукушин В. С. Воспитание межнациональной толерантности / В. С. Кукушин // Теория и методика воспитательной работы. – 2002. – С. 149–158.

168. Купина Н. А. Лингвокультурологические проблемы толерантности / Н. А. Купина, О. А Михайлова // Толерантность в современной цивилизации : [матер. междунар. конф.]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – С. 50–69.

169. Купина Н. А. Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [моногр.] / [отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 542 с.
170. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 350–368.
171. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 12–51.
172. Лассан Э. “Надежда”: семантический и концептуальный анализ / Э. Лассан // *Respectus philologicus*. – Вильнюс, 2002. – № 2 (7). – С. 27–54.
173. Леви-Стросс К. Раса и история / К. Леви-Стросс // Путь масок. – М. : Наука, 2000. – С. 20–97
174. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М. : Наука, 1985. – 535 с.
175. Левицкий В. Методы анализа языковой семантики, используемые в когнитивной лингвистике / В. Левицкий // *Біблія і культура : [зб. наук. ст.]*. – Чернівці : Рута, 2005. – Вып. 7. – С. 416–423.
176. Лейбниц Г. В. Сочинения : в 4-х тт. / Г. В. Лейбниц, 1982 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/"Filosofskoe_nasledie".html#028](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/).
177. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // *Философия, наука, цивилизация*. – М. : Едиториал УРСС, 1999. – 368 с.
178. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : [учеб. пособие] / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 368 с.
179. Лессинг Г. Воспитание человеческого рода, 2006 / Г. Лессинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=2457>.
180. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // *Известия Академии наук СССР*. – М. : Наука, 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/lihach/koncept.pdf.

181. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Наука, 1988. – Т 3. : Послание о веротерпимости [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LOKK_Djon/_Lokk_Dj.html

182. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М. : Гнозис, 1992. – 272 с.

183. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт *ГАРМОНІЯ* в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: дис. ... канд. філол. наук / Т. В. Луньова. – К., 2006. – 348 с.

184. Ляпин С. Концептология: к становлению подхода / С. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск : Изд-во Поморского госуниверситета, 1997. – Вып. 1. – С. 11–35.

185. Макар І. С. Лексичні мікросистеми як визначники ідіостилю письменника / І. С. Макар // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2009. – Вип. 4. – С. 117–120.

186. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.

187. Малахов В. Диспут о толерантности / В. Малахов, Е. Левченко, С. Карпов, Ю. Завгородний // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 11–12. – С. 208–217.

188. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.

189. Мартинюк А. П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А. П. Мартинюк // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Каразіна. – 2006. – № 725. – С. 9–12.

190. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : [учеб. пособ.] / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 296 с.

191. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пос. для студ. вузов] / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.

192. Мендус С. Політика та мораль / С. Мендус. – К. : Темпора, 2010. – 160 с.
193. Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів (для науковців сектору безпеки та оборони) : [підручник] / [за заг. ред. Л. Ф. Компанцевої] / [Л. Ф. Компанцева, О. В. Акульшин, Н. Т. Акульшина, Л.Юдко та ін.]. – К. : Нац. акад. СБУ, 2015. – 344 с.
194. Миронов В. Толерантность как экзистенциальное состояние человека: социально-философский аспект : дис... канд. филос. наук / В. Миронов. – Ульяновск, 2003. – 135 с.
195. Михайлова О. А. Толерантность и терпимость: взгляд лингвиста / О. А. Михайлова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [сб. статей]. – М. : ОЛМА ПРЕСС, 2005. – 542 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bookinist.net/books/bookid-157447.html>.
196. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку : [навч. посібник] / С. Т. Полторац, Л. М. Пелепейченко, В. В. Посмітна. – Х. : Академія ВВМВС України, 2013. – 114 с.
197. Моїсеєнко О. Ю. Концептуальна інтеграція англійської мови в лінгвокультурний контекст східної африки : автореф. дис ... д-ра філол. наук / О. Ю. Моїсеєнко. – К., 2015. – 42 с.
198. Муравьева Н. В. Язык конфликта / Н. В. Муравьева. – М. : Термика, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dere.kiev.ua/library/muravyeva/soder.shtml>.
199. Непоп-Айдачич Л. В. Польська когнітивна етнолінгвістика : [навч. посіб.] / Л. В. Непоп-Айдачич. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2007. – 333 с.
200. Нерознак В. П. Теория словесности: старая и новая парадигмы / В. П. Нерознак // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 117 – 123.
201. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М., 1991.

– С. 117–121.

202. Новикова Т. Б. Заимствование лингвокультурных концептов (на материале английского и русского языков) : дисс. ... канд. филол. наук / Т. Б. Новикова. – Волгоград, 2005. – 210 с.

203. Олиниченко Г. Г. Толерантность как фактор мирового политического процесса : дис. канд. полит. наук / Г. Г. Олиниченко. – М., 2004. – 153 с.

204. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / А. В. Олянич. – Волгоград : Перемена, 2004. – 507 с.

205. Онуфрив С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / С. Т. Онуфрив. – К., 2005. – 20 с.

206. Павилёнис Р. И. Проблемы смысла (современный логико-философский анализ языка) / Р. И. Павилёнис. – М. : Прогресс, 1990. – 295 с.

207. Пальчевська О. Концепт *ШЛЯХ* в англійській, французькій та українській мовах: лінгвокогнітивний та етнолінгвістичний ракурси : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Пальчевська. – Донецьк, 2006. – 20 с.

208. Пелепейченко Л. М. Мовний вплив у військовому дискурсі : [моногр.] / Л. М. Пелепейченко, В. В. Посмітна. – Х. : НАНГУ, 2014. – 150 с.

209. Перцев А. В. Ментальная толерантность / А. В. Перцев // Толерантность в современной цивилизации : [материалы междунар. конф.]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – С. 137–145.

210. Перше послання святого апостола Павла до коринтян, 13:4 // Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту. – К. : Видання об'єднання біблійних товариств., 1990. – 296 с.

211. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / В. В. Петренко. – К., 2003. – 17 с.

212. Пешё М. Контент-анализ и теория дискурса / М. Пешё // Квадратура смысла. – М. : Прогресс, 1999. – 416 с.

213. Пименова М. В. Концептосфера внутреннего мира человека / М. В. Пименова // Введение в когнитивную лингвистику / [под. ред. М. В. Пименовой]. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – С.130–178.

214. Письменна Ю. О. Український культурний концепт *ЩИРІСТЬ* та італійське *SEMPLICITÀ* / Ю. О. Письменна // Мовні і концептуальні картини світу : [збірник наукових праць]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 18. – Кн. 2. – С.65–68.

215. Платон. Сочинения : в 3 т. / Платон. – М. : Русский гуманитарный интернет-университет, 1968–1972 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.i-u.ru/biblio/dict.aspx>.

216. Полюжин М. М. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии / М. М. Полюжин, Н. Ф. Венжинович // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 628–641.

217. Полюжин М. М. Типологія й аналіз концептів / М. М. Полюжин // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 80–89.

218. Пожидаєва І. В. Коцепт *ПАТРІОТИЗМ* у маніпулятивному дискурсі блогосфери Рунету та Укрнету / І. В. Пожидаєва // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : Видав. Дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 37. – С. 207–214.

219. Пожидаєва І. В. Лінгвопрагматичний аспект маніпулятивного дискурсу блогосфери (на матеріалі англійської, російської, української й французької мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд філол. наук / І. В. Пожидаєва. – К., 2013. – 19 с.

220. Попова З. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.

221. Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов : в 5 т. – М. : Генеза, 2007. – Т. 1/2. – С. 7–9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://depositfiles.com/ru/files/nconcv9fr?redirect>.

222. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
223. Приходько А. Н. Коммуникативный акт, речевой акт, дискурсивный акт / А. Н. Приходько // Компаративістика і типологія в сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми : [матеріали ІХ Міжнар. лінгвістичного семінару]. – Донецьк, 2010. – С. 79–82.
224. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : [учеб. пособие] / Ю. Е. Прохоров. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 224 с.
225. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість / Т. В. Радзієвська. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
226. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзієвська. – К. : Інститут української мови НАНУ, 1993. – 194 с.
227. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость / Е. В. Рахилина. – М. : Русские словари, 2000. – 415 с.
228. Рікер П. Толерантність, нетолерантність, неприйнятне / П. Рікер // Навколо політики. – К. : Дух і літера, 1995. – С. 313–332.
229. Родионова Е. В. Социальные факторы политической толерантности в современном российском социуме : дис... канд. социол. наук / Е. В. Родионова. СПб., 2003. – 177 с.
230. Романова Т. В. Толерантность и политкорректность: аналитический обзор современного состояния проблемы (лингвистический аспект) / Т. В. Романова // Политическая лингвистика. – 2015. – Вып. 2. – С. 39–48.
231. Русакова О. Ф. PR-Дискурс: Теоретико-методологический анализ / О. Ф. Русакова, В. М. Русаков. – Екатеринбург : УрО РАН, Институт международных связей, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.madipi.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=27.
232. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре / Ж. Ж. Руссо, 1988 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/FILOSOF/RUSSOprawo.txt>.
233. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми /

О. О. Селіванова. – Полтава, Довкілля-К, 2008. – 712 с.

234. Селиванова Е. А. Исследовательские возможности ментально-психонетического комплекса / Е. А. Селиванова // Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна – 2004. – № 635. – С. 160–164.

235. Селіванова О. О. Принципи концептуального аналізу / О. О. Селіванова // Актуальні проблеми металінгвістики. – К. ;Черкаси : Брама, 1999. – С. 11-14.

236. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

237. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.

238. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 2002. – С. 14–53.

239. Синельникова Л. Н. Роль концепта *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* в формировании демократического общества / Л. Н. Синельникова, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://embrus.org.ua>.

240. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 559 с.

241. Скидан О. П. Математический концепт и его категориальная структура // Концепты : [научные тр.] / О. П. Скидан. – Архангельск : Изд-во Помор. ун-та, 1997. – Вып. 1. – С. 36–52.

242. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів / Г. С. Сковорода, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov1.htm>.

243. Слухай Н. В. Интернет-сугестія. Вербальні форми програмування поведження людини в інтернет-просторі / Н. В. Слухай // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : [моногр.]. – К. : НА СБ України ; Луганськ : Янтар, 2013. – 662 с. – С. 225–261.

244. Слухай Н. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : [навч. посіб.] / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2011. – 367 с.

245. Слухай Н. В. Концептосфера процесуально-подієвого світу: універсальне, общенациональне і індивідуальне концептуальне простору / Н. В. Слухай, Л. Г. Бабенко // Русське слово в світовій культурі : [матеріали Х Конгресу Міжнародної асоціації викладачів руської мови і літератури]. – СПб. : Політехніка, 2003. – Т. 1. – С. 217–225.

246. Снитко О. С. Образні стереотипи негативної оцінки в контексті проблеми “етнос і мова” / О. С. Снитко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 39. – С. 314–321.

247. Соболева Я. Ю. Концепт *ТАЄМНИЦЯ* та його вербалізація в українській лінгвокультурі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Я. Ю. Соболева. – К., 2014. – 18 с.

248. Солдатова Г. М. Жизнь в мире с собой и другими. Тренинг толерантности для подростков / Г. М. Солдатова, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарова – М. : Генезис, 2000. – 134 с.

249. Соловйов Е. Толерантність як новоевропейська універсалія / Е. Соловйов // Політична думка. – 1996. – № 3–4. – С. 148–161.

250. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1999. – 426 с.

251. Спиноза Б. Избранные произведения : в 2-х т. / Б. Спиноза, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.koob.ru/spinoza/the_best_1.

252. Старко В. Ф. Концепт *ГРА* в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / В. Ф. Старко. – К., 2004. – 16 с.

253. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.

254. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический Проект, 2004. – 991 с.

255. Степанов Ю. С. Семиотика концептов. Семиотика: Антология

/ Ю. С. Степанов. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.

256. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – К. : Тов-во “Знання”, КОО, 1998. – 251 с.

257. Стернин И. А, Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И. А. Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 65–69.

258. Стернин И. А. Коммуникативные аспекты толерантности / И. А. Стернин, К. М. Шилихина. – Воронеж, 2001. – 135 с.

259. Стернин И. А. Лакуны в языке и речи / И. А. Стернин, З. Д. Попова, М. А. Стернина. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – 244 с.

260. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 58–65.

261. Стернин И. А. Толерантность и коммуникация / И. А. Стернин // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [колл. моногр.] / [отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 542 с.

262. Сумина Е. С. Концепт *ТОЛЕРАНТНОСТЬ*: культурная и литературная специфика / Е. С. Сумина // Уральские лингвистические чтения : [материалы ежегод. науч. конф.]. – Екатеринбург, 2006. – № 19. – С. 146–147.

263. Сулова М. О. Метафорична актуалізація концепту *РАМАДАН* в іспанській та французькій мовах / М. О. Сулова // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2012. – № 23. – С. 145–148.

264. Тарасов Е. Ф. Жизнь языка в культуре и социуме / Е. Ф. Тарасов // Жизнь языка в культуре и социуме : [сб. ст.]. – М. : Ин-т языкознан. РАН, 2009. – С. 3–8.

265. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.

266. Телия В. Основные постулаты лингвокультурологии / В. Н. Телия // Филология и культура : [материалы междунар. конф.] / [отв. ред. Н. Н. Болдырев]. – Тамбов : Изд-во Тамбов, гос. ун-та, 1999. – С. 11–15.
267. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : [учеб. пособие] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
268. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак и др. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2009. – С. 198–199.
269. Толанд Дж. Христианство без тайн / Дж. Толанд, Дж. Локк, А. Коллинз, 1981 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/istorija_novoe_vremja/anglijskoe_svobodomyслиe_lokk_to_land_kollinz/10-1-0-4118.
270. Токарев Г. В. Дискурсивные лики концепта / Г. В. Токарев. – Тула : Тульский полиграфист, 2004. – 108 с.
271. Толстой Н. И. Язык и народная культура : Очерки по славян. мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
272. Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://audio-knigki.ru/psihologiya/12106-uolcer-maykl-o-terpi-mosti.html>.
273. Уорф Б. Отношение норм поведения к мышлению и языку / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.
274. Уфимцева Н. Ф. Человек и его сознание: проблема формирования / Н. Ф. Уфимцева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 59–75.
275. Филимонов Г. Ю. Неофициальная внешняя культурная политика как компонент “мягкой силы” США / Г. Ю. Филимонов // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2007. – № 4. – С. 69–82.
276. Философский энциклопедический словарь / [сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
277. Формановская Н. И. Ритуалы вежливости и толерантность / Н. И. Формановская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [колл. моногр.] / [отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков]. –

Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 2003. – С. 345–362.

278. Фрасинюк Н. І. Вербалізація концепту *ТЕРПІННЯ* в українській, російській та англійській мовах : автореф. дис ... канд. філол. наук / Н. І. Фрасинюк. – К., 2014. – 22 с.

279. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. – М. : Касталь, 1996. – 446 с.

280. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб. : А-сад, 1994. – 408 с.

281. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий / Ю. Хабермас // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С 45– 53.

282. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс — дві форми повсякденної комунікації / Ю. Хабермас // Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 84– 90.

283. Хазагеров Г. Перспективы экологической лингвистики и исчерпанность стилистической парадигмы / Г. Хазагеров, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.khazagerov.com/pragmatica/122-ecolinguistics.html>.

284. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Время и бытие : – М. : Республика, 1993. – С. 41–63 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/Vr_KartMi.php.

285. Халипов В. Ф. Власть / В. Ф. Халипов. – М. : Республика, 1997. – 431 с.

286. Хасан Б. И. Конструктивная психология конфликта / Б. И. Хасан. – СПб. : Питер, 2003. – 250 с.

287. Хомский Н. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли / Н. Хомский. – М. : КомКнига, 2005. – 232 с.

288. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М. : Изд-во Москов. гос. ун-та, 1972. – 121 с.

289. Хомяков М. Б. Толерантность в христианской философии / М. Б. Хомяков // Философия и общество. – 1999. – № 2. – С. 165–169.

290. Хомяков М. Б. Толерантность и современная цивилизация / М. Б. Хомяков // Толерантность / под общ. ред. М. Б. Хомякова, С. М. Хаммела. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – С.105–110.
291. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность / М. Б. Хомяков // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Т. 6. – № 4. – С. 100–109.
292. Хроленко А. Т. Кросскультурная лингвофольклористика: становление, методология, перспективы / А. Т. Хроленко, М. А. Бобунова, А. М. Бобунов. – Курск : Изд-во Курск. гос. ун-та, 2008. – 108 с.
293. Чейф У. Память и вербализация прошлого опыта / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Радуга, 1983. – Вып. 12. – С. 35–73.
294. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М. : МГУ, 1997. – 320 с.
295. Черненко Н. А. Вербалізація концепту *ДОБРОЧЕСНІСТЬ* у європейських лінгвокультурах (на матеріалі латинської, французької, англійської та української мов) : автореф. дис ... канд. філол. наук / Н. А. Черненко. – К., 2016. – 23 с.
296. Шадрин А. А. Герменевтика смысла социально-философской дискурсивности / А. А. Шадрин. – Ижевск : Удмурдский университет, 2009. – 142 с.
297. Шарифуллин Б. Я. Толерантность и объективность / Б. Я. Шарифуллин // Речевое общение : специализированный вестник. – Красноярск, 1952. – Вып. 8–9 (16–17). – С. 118–121.
298. Швачко О. В. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. В. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 154–170.
299. Шевченко И. С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И. С. Шевченко, Е. И. Морозова // Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33–38.
300. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : дисс. д-ра филол. наук / Е. И. Шейгал. – Волгоград : Перемена, 2000. – 431 с.

301. Ширяева Т. Общекультурные и институциональные особенности дискурса / Т. Ширяева, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.Psibook.com/linguistics/obschekulturnye-i-institutsionalnye-osobennosti-diskursa.html>.
302. Шмелев А. Д. Терпимость в русской языковой картине мира / А. Д. Шмелев // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : [кол. моногр.]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 111–124.
303. Шреер Ф. Трансформування розвідувальних служб: як зробити їх більш сильними, динамічними і ефективними / Ф. Шреер, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.demlib.com>.
304. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – С. 191–192.
305. Щербинина Ю. В. Методы диагностики речевой агрессии / Ю. В. Щербинина // Прикладная психология и психоанализ. – М. : Международ. педагог. академия, 2001. – № 3. – С. 38–55.
306. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 255 с.
307. Юдко Л. Актуалізація дискурсу толерантності в електронних медіа (сугестивний аспект) / Л. Юдко // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics : [зб. наук. праць ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”]. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О.М., 2015. – Вип. 18 (2). – С. 122–132.
308. Юдко Л. До методології дискурсивного аналізу / Л. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [збірник наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – Вип. 34. – С. 353–358.
309. Юдко Л. Концепт *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* в дискурсах спецслужб / Л. Юдко // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. Сковороды. – Харьков, 2012. – № 4 (48). – С. 346–353.
310. Юдко Л. В. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в дискурсах спецслужб Німеччини та Великобританії / Л. В. Юдко // Philology and Linguistics in the Digital Age – 2016. – Budapest : FiLiDA 2016. – С. 69–73

311. Юдко Л. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у дискурсі спецслужб України та країн Європи / Л. Юдко // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : [колект. монографія]. – К., Луганськ : Янтар, 2013. – С. 528–574.

312. Юдко Л. Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у європейських лінгвокультурах / Л. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наукових праць]. – К., 2013. – Вип. 46. – Ч. 4. – С. 382–391.

313. Юдко Л. Мовна та концептуальна картини світу як відображення свідомості нації / Л. Юдко // *Studia linguistica*. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 292–299.

314. Юдко Л. Основні напрями дослідження дискурсу в німецькій лінгвістиці / Л. Юдко // Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2012. – Вип. 105 (2). – С. 582–586.

315. Юдко Л. Прагматичний аспект концепту *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* у різних лінгвокультурах / Л. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 43. – Ч. 4. – С. 316–322.

316. Юдко Л. Про деякі методи концептуального аналізу / Л. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2010. – Вип. 31. – С. 425–429.

317. Южакова Ю. В. Толерантность массово-информационного дискурса идеологической направленности : дисс. ... канд. филол. наук / Ю. В. Южакова. – Челябинск, 2007. – 203 с.

318. Юрченко И. В. Дискурс безопасности и защиты национально-государственных интересов России в условиях вызовов информационной войны и политики североатлантического глобализма / И. В. Юрченко, Р. А. Фахтулина // Дискурс-Пи. – 2014. – № 2–3. – С. 52–57.

319. Яворська Г. М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 43–50.

320. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / [науч. ред. Н. А. Купина]. – Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 2002. – 378 с.
321. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://tape markna rod.ru/les/index.html](http://tape.markna.rod.ru/les/index.html).
322. Ямшанова В. А/ Толерантность без терпимости? (Русско-немецкие параллели) / В. А. Ямшанова, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/tolerantnostbez-terpimosti-russko-nemetskie-paralleli>.
323. Януш О. Б. Дискурс як лінгвопрагматичний та лінгвосоціальний феномен / О. Б. Януш // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – Вип. 56. – С. 206–209.
324. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах / Я. Ярема // Перший український педагогічний конгрес. – Львів, 1937. – 76 с.
325. Adamzik K. Sprache : Wege zum Verstehen / K. Adamzik. – Tübingen, Basel : A. Francke, 2004. – 343 S.
326. Aitchison J. Words in the mind. An Introduction to the Mental Lexicon. / J. Aitchison. – Oxford (UK) & Cambridge (USA) : Blackwell, 1990. – 290 p.
327. Baumgarten A. Texte zur Grundlegung der Ästhetik / A. Baumgarten. – История эстетики. – М., 1964. – Т. 2. – С. 449-465.
328. Bausinger H. Identität / H. Bausinger // Grundzüge der Volkskunde. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. – S. 204-264.
329. Bernstein B. Studien zur sprachlichen Sozialisation / B. Bernstein. – Frankfurt/M : Ullstein, 1981. – 344 S.
330. Berry J. Ethnic Tolerance in Plural Societies / J. Berry, M. Pleasants. – Potsdam. N.Y. , Wiley, 1984. – 348 p.
331. Blackledge A. Discourse and Power in Multilingual World / A. Blackledge. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 432 p.
332. Blommaert J. Discourse: A Critical Introduction / J. Blommaert . Belgium : Universiteit Gent, 2005. – 278 p.

333. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 288 p.
334. Chilton P. Discourse and politics / P. A. Chilton, C. Schaeffner // Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. – London. : SAGE, 1997. – Vol. 2: Discourse as Social Interaction. – P. 206–230.
335. Dijk van T. A. Introduction : The role of Discourse Analysis in Society / T. A. van Dijk // Handbook of Discourse Analysis. – 1985. – Vol. 4. – P. 1–8.
336. Dijk van T. A. Principles of Critical Discourse Analysis / T. A. van Dijk // The Sociolinguistic Reader. – 1998. – Vol. 2: Gender and Discourse. – P. 367–393.
337. Dubois J. Dictionnaire de linguistique / J. Dubois, M. Giacomo, L. Guespin. – Paris : Larousse, 1904. – 514 p.
338. Ehlich K. Die Entwicklung von Kommunikationstypologien und die Formbestimmtheit des Sprachlichen Handelns / K. Ehlich // Kommunikationstypologie. – Düsseldorf. : Schwann, 1986. – P. 47–72.
339. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – Boston : Addison Wesley Publishing Company, 1995. – 266 p.
340. Fairclough N. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis / N. Fairclough // Discourse and Society.– 1992. – № 3. P. 192–217.
341. Fairclough N. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research / N. Fairclough. – London : Routledge, 2003. – 257 p.
342. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning, Construction in Natural Language / G. Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
343. Forceville Ch. Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitive framework: Agendas for research / Ch. Forceville // Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives: [eds. G. Kristiansen, M. Archard, R. Dirven]. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 2006. – P. 379–402.

344. Forst R. *Toleration in Conflict: Past and Present* / R. Forst. – Cambridge University Press, 2013. – 635 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ndpr.nd.edu/news/43003-toleration-in-conflict-past-and-present>.

345. Foucault M. *The archaeology of knowledge* / M. Foucault. – London : Routledge, 1972. – 357 p.

346. Fritz G. *Handbuch der Dialoganalyse* / G. Fritz, F. Hundsnurscher. – Tübingen : Niemeyer, 1994. – 469 p.

347. Galeotti M. *Russian and post_Sovietorganized crime* / M. Galeotti. – Dartmouth : Ashgate, 2002. – 340 p.

348. Goodman M. S. *Studying and Teaching About Intelligence: The Approach in the United Kingdom. Intelligence Education* / M. S. Goodman. – Washington D.C. : Center for the Study of Intelligence, CIA [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publication/s/csi-st>.

349. Gramsci A. *Marxismus und Kultur, Ideologie, Alltag, Literatur* / A. Gramsci. – Hamburg : VSA, 1983. – 350 p.

350. Guthke K. S. *Lessings Horizonte: Grenze und Grenzlosigkeit der Toleranz* / K. S. Guthke. – Gottingen, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://books.google.com.ua/books?idLg-eZUgeFhMC&pgPA47&lpgPA47&dq=Guthke,KarlS.LessingsHorizonte:GrenzeundGrenzlosigkeitderToleranz>.

351. Halliday M. *Language, context and text: aspects of language in a social-semiotic perspective* / M. Halliday, R. Hasan. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 264 p.

352. Hannerz U. *Kultur in einer vernetzten Welt. Zur Revision eines ethnologischen Begriffes* / U. Hannerz // *Kulturen – Identitäten – Diskurse. Perspektiven Europäischer Ethnologie*. – Berlin : Akademie Verlag, 1995. – S. 64–84.

353. Harris Z. *Discourse Analysis* / Z. Harris // *Language*. – 1952. – № 17. – P. 1–30.

354. Harweg R. *Textlinguistik* / R. Harweg // *Perspectiven der Linguistik*. – Bd. 2. – Stuttgart, 1974. – S. 384–401.

355. Henne H. Gesprächsanalyse. Aspekte einer pragmatischen Sprachwissenschaft / H. Henne // Reichtum der Sprache. Studien zur Germanistik und Linguistik, herausgegeben von J. Kilian, I. Forster. – Tübingen, 2006. – S. 247–263.

356. Hilti S. Armut, soziale Arbeit und Null-Toleranz: die Analyse einer schwierigen sozialpolitischen Konstellation / S. Hilti, R. Barlocher. – Bern : Ed. Soziothek, 2004. – 80 S.

357. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes // Sociolinguistics. – 1972. – P. 269–293.

358. Jackendoff R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff – Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1993. – 283 p.

359. Jackendoff R. What is a concept? / R. Jackendoff // Frames, fields, and contrasts. New essays in semantics and lexical organisation. – Hillsdale, 1992. – P. 629–643.

360. Jäger S. Rechtsdruck / S. Jäger // Die Presse der Neuen Rechten, Bonn. : Dietz, 1988. – S. 21–32.

361. Jäger S. Text- und Diskursanalyse. Eine Anleitung zur Analyse politischer Texte. Mit zwei Beispielanalysen / S. Jäger. – Dortmund. : Pädagogische Arbeitsstelle, 1991. – 214 S.

362. Johnson L. K. Preface to a Theory of Strategic Intelligence / L. K. Johnson // International Journal of Intelligence and Counterintelligence. – 2003. – Vol. 16. – № 4 [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа : <https://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a484688.pdf>.

363. Jucker A. Conversation: structure or process / A. Jucker. – Amsterdam, 1992. – P. 77–90.

364. Kappert D. Tanz mit Kindern: Erziehung zu Toleranz und Respekt durch Kreativität und Körperbewußtsein / D. Kappert. – Essen : Ruhr, 2003. – 184 S.

365. Kasper G. Politeness / G. Kasper // Concise encyclopedia of Pragmatics. – Oxford : Elsevier, 1998. – P. 677–684

366. Keller R. Diskursforschung. Eine Einführung für Sozialwissenschaftler / R. Keller. – Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. – 214 S.
367. Koch D. Über die Toleranz. Die Epistola de Tolerantia von John Locke / D. Koch , 2010 [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа : <http://www.Hausarbeiten.de/faecher/verschau/28747.html>
368. Kristeva J. Le language, cet inconnu / J. Kristeva. – Paris : Ed. du Seuil, 1981. – 334 p.
369. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff – Chicago, L. : The University of Chicago Press, 1987. – 750 p.
370. Langacker R. W. Concept, Image and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar / R. W. Langacker. – Berlin ; NY., 1991.
371. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London; NY : Longman, 1983. – 250 p.
372. Link J. Diskurs. Interdiskurs. Macht / J. Link // kultuRRevolution 11, 1986. – S. 4–7.
373. Löffler H. Germanistische Soziolinguistik / H. Löffler. –3. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt, 2005. – 246 S.
374. Lohrmann K. Toleranz: Grundlage für ein demokratisches Miteinander / K. Lohrmann // Bertelsmann-Forschungsgruppe Politik (Hrsg.) – Graz; Wien; Köln : Verl. Styria, 2000. – 232 S.
375. Mendus S. Toleration and the Limits of Liberalism: Humanities Press International, 1989. – 171 p.
376. Meyer R. Deutsche Stilistik / R. Meyer. – München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1930. – 125 p.
377. Mill J. On Liberty / [ed. by A. Caswell]. – Wheeling (Illionis), 1947 [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gutenberg.org/files/34901/34901-h/34901-h.htm>.

378. Nicholson P. Toleration as a Moral Ideal / P. Nicholson // *Aspects of Toleration. Philosophical Studies* / Eds. by J. Horton, S. Mendus. – London ; N. Y., 1985. – P. 158–173.

379. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. Nye. – *The Huffingtonpost*, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.huffingtonpost.com/joseph-nye/smart-power_b_74725.html.

380. Ostman J. Discourse analysis / J. Ostman, T. Virtanen // *Handbook of Pragmatics*. – Amsterdam, Philadelphia, 1995. – P. 239–253.

381. Peacocke Ch. Proper names, reference, and rigid designation / Ch. Peacocke // *Meaning, Reference, and Necessity*. – Cambridge : (S. Blackburn (ed.)), 1975. – 251 p.

382. Pecheux M. Language, semantic and ideology / M. Pecheux. – London : Macmillan, 1982. – 247 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.palgrave.com/us/book/9780333245644>.

383. Petöfi J. S. Transformations grammatiken und eine Kontextuelle Texttheorie / J. S. Petöfi // *Grundfragen und Konzeptionen*. – Stuttgart : Athenaum, 1971. – 134 p.

384. Poetsch H. L. Liebe und Toleranz im Licht der Bibel / H. L. Poetsch. – Groß Ösingen : Luth. Buchh. Harms, 2005. – 59 S.

385. Ratchev V. Civilianisation of the Defence Ministry: Functional Approach to a Modern Defence Institution / V. Ratchev. – Geneva : DCAF, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dcaf.ch/Publications/Civilianisation-of-theDefenceMinistryAFunctionalApproachtoaModern-Defence-Institution>.

386. Rehbein J. Ausgewählte Aspekte der Pragmatik / J. Rehbein. – Berlin : de Gruyter, 1996. – P. 106–131.

387. Rosenbach M. Tugenden oder Werte? Toleranz Kardinaltugend der Demokratie / M. Rosenbach, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ebis.cidsnet.de/weiterbildung/sps/allgemein/bausteine/erziehung.Werteerziehung/toleranz>.

388. Ross C. Pillars of public diplomacy: grappling with international public opinion (Perspectives) / C. Ross. – Harvard International Review, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.harvardir.org/articles1117/1>.

389. Schilling D. Miteinander klarkommen: Toleranz, Respekt und Kooperation trainieren / D. Schilling. – Mulheim an der Ruhr : Verl. an der Ruhr., 2000. – 133 S.

390. Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik / M. Schwarz. – Tübingen und Basel : Francke Verlag, 1996. – 258 S.

391. Searle J. The Construction of Social Reality / J. Searle. – New York : Free Press, 1995 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.phi-losophy.Ohiostate.edu/searle.html>.

392. Searle J. Conversation / J. Searle. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1992. – 128 p.

393. Sornig K. Some Remarks on Linguistic Strategies of Persuasion / K. Sornig // Language, Power and Ideology. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1989. – P. 95–113.

394. Spitzer L. Stilstudien. Stilsprachen / L. Spitzer. – München. : Max Hueber, 1928. – 592 p.

395. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / M. Stubbs. – Oxford : Blackwell, 1983. – 246 p.

396. Steinacker P. Grenzen und Chancen von Toleranz / P. Steinacker, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nr-kurier.de/artikel/24902-peter-steinacker-sprach-in-bad-mari-enberg-uebertoleranz>.

397. Swales J. Academic Discourse / J. Swales – Harlow : Longman, 1990. – 147 p.

398. Sweetser E. From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / E. Sweetser – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 174 p.

399. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics / L. Talmy. – Cambridge, MA : MIT Press, 2000. – 566 p.

400. Vocelka K. *Neue Zeit. Ängste und Hoffnungen* / K. Vocelka // *Europäische Mentalitätsgeschichte*. – Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1993. – S. 295–301.
401. Warner M. *Sources and Methods for the Study of Intelligence* / M. Warner // *Handbook of Intelligence Studies*. – London ; New York : Routledge, 2007. – P. 17–27.
402. Wierzbicka A. “Culture Scripts”: A Semantic Approach to Cultural Analysis and Cross-Cultural Communication / A. Wierzbicka // *Pragmatic and Language Learning : Monograph Series*. – 1994. – Vol. 5. – P. 1–24 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED398737.pdf>.
403. Williams B. *Tolerating the Intolerable* / B. Williams // *The Politics of Toleration in Modern Life* / [ed. by S. Mendus]. – Durham : Duke Univ., 2000. – 73 p.
404. Wodak R. *Disorders of Discourse* / R. Wodak. – London : Longman, 1996. – 200 p.
405. Wodak R. *Methods of Critical Discourse Analysis* / R. Wodak, M. Meyer. – London : Longman, 1996. – 218 p.
406. Wodak R. *Wir sind alle unschuldige Täter. Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus* / R. Wodak, P. Nowak, J. Pelikan. – Frankfurt/M. : Suhrkamp, 1990. – 298 p.
407. Wood L. *Doing Discourse Analysis. Methods for Studying Action in Talk and Text* / L. Wood , R. Kroger. – ThousandOaks, CA : Sage, 2000. – 276 p.
408. Wunderlich D. *Entwicklungen der Diskursanalyse* / D. Wunderlich // *Studien zur Sprechakttheorie*. – Frankfurt/M. : Suhrkamp Verl., 1976. – S. 293–395.
409. Yudko L. V. *The Discourse of tolerance / intolerance: linguopragmatic approach* / L. Yudko // *The Kazakh-American Free University academic Journal*. – USA, Oregon, 2015. – P. 69–75 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kafu-academic-journal.info/journal/7/195>.
410. Zarka Y. *La tolerance ou comment coexister : anciens et nouveaux enjeux* / Y. C. Zarka, F. Lessay, J. Rogers // *Les fondements philosophiques de la tolerance en France et en Angleterre au XVII siècle*. – T. I. Etudes. – Paris. : PUF, 2002. – 289 p.

Довідкові джерела

411. Академічний тлумачний словник / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, (1970–1980) : [в 11 т.] 1979. – Т. 10. – 660 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/ tolerantnistj>.
412. Безопасность: теория, парадигма, концепция, культура : [словарь-справочник] / [автор-сост. В. Ф. Пилипенко]. – М. : ПЕР СЭ-Пресс, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru>.
413. Большая советская энциклопедия : [в 30 т.]. – М. : Советская энциклопедия, 1969-1978. – Т. 42. – 786 с.
414. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1979. – 120 с.
415. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1467 с.
416. Доманіцький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів / В. Доманіцький. – К. : Друкарня С.А. Борисова, 1906. – 118 с.
417. Етимологічний словник української мови / Р.Болдирев, В. Коломієць, Т. Лукінова. – К. : Словники України, 2006. – Т. 5. – 738 с.
418. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов / Н. Г. Комлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 1055.
419. Краткий психологический словарь / Л. Карпенко, А. Петровский, М. Ярошевский. – Ростов-н/Д. : ФЕНИКС, 1998. – 431 с.
420. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Эксмо, 2008. – 944 с.
421. Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в современной орфографии, 1907–1909 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slova ri.yandex.ru>.
422. Мартінек С. Український асоціативний словник / С. Мартінек. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – 2007. – 468 с.
423. Онлайн словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://rozum.org.ua/index.php?a=srch&id>.

424. Политическая энциклопедия / [под ред. И. М. Бусыгиной]. – М. : Вече, 1999. – 351 с.

425. Российская социологическая энциклопедия / [под общ. ред. Г. В. Осипова]. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 666 с.

426. Русский ассоциативный словарь : [в 2 т.] / Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов и др. – М. : Астрель, АСТ, 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.thesaurus.ru/dict/dict.php>.

427. Словарь современного русского литературного языка / Н. Г. Герасимова, Н. П. Рычкова. – Л. : Изд. Академии наук СССР, 1963. – Т. 15. – 816 с.

428. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Українська Радянська енциклопедія, 1974. – 776 с.

429. Словник синонімів української мови / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Г. Н. Горюшина]. – К. : Наукова думка, 2006. – 955 с.

430. Словник української мови / [ред. Л. К. Артем'єва, М. М. Друченко, І. І. Маркевич]. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – 298 с.

431. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / [под ред. д-ра филол. наук Н. Ф. Татьянченко] / Д. Н. Ушаков. – М. : Альта-Пресс, 2005. – 1216 с.

432. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / М. Фасмер. – М. : Астрель; АСТ, 2007. – Т. 1. – 588 с.

433. Философский энциклопедический словарь / [ред.-состав. : Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблёва, В. А. Лутченко]. – М. : Инфра-М, 1999. – 576 с.

434. Шанский Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка. Происхождение слов / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – М. : Дрофа, 2004. – 398 с.

435. Collins English Dictionary. – London : Harper Collins Publishers, 2006. – 704 p.

436. Duden C. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache, 4, neu bearbeitete Auflage. Band 7 / C. Duden. – Mannheim-Wien-Zürich : Dudenverlag, 2007. – 960 S.

437. Duden C. Das Bedeutungswörterbuch / C. Duden. – Mannheim : Dudenverlag, 2010. – B. 7. – 1324 S.
438. Duden C. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2007. – 960 S. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.duden.de/Toleranz>.
439. Duden C. Das Online Wörterbuch / C. Duden. – Wörterbuch der deutschen Sprache, 1993–1995. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.wortschatz.informatik>.
440. Duden C. Synonymwörterbuch [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://synonyme.woxikon.de/synonyme/toleranz.php>.
441. Harper D. The Online Etymology Dictionary / D. Harper. – NY : Oxford University Press, 2001. – 1480 p.
442. Hornby A. Oxford Advanced Learner's Dictionary / A. S. Hornby. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 1430 p.
443. Macmillan Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/tolerance>
444. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – London : Lexico Publications, Inc., 1993. – 1248 p. P. 202.
445. Oxford English Dictionary / [ed.by R. W. Burchfield]. – Oxford : Oxford University Press, 1986. – 1435 p.
446. Oxford Learners Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/toleranceqtolerance>
447. The Free Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.thefreedictionary.com/tolerance>.
448. The Oxford Dictionary of English Etymology / Oxford : Oxford University Press, 1969. – 652 p.

Додаток А

ДОКУМЕНТИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ

Security Service Act 1989

1989 CHAPTER 5

An Act to place the Security Service on a statutory basis; to enable certain actions to be taken on the authority of warrants issued by the Secretary of State, with provision for the issue of such warrants to be kept under review by a Commissioner; to establish a procedure for the investigation by a Tribunal or, in some cases, by the Commissioner of complaints about the Service; and for connected purposes.

[27th April 1989]

Be it enacted by the Queen's most Excellent Majesty, by and with the advice and consent of the Lords Spiritual and Temporal, and Commons, in this present Parliament assembled, and by the authority of the same, as follows: –

1 The Security Service.

(1) There shall continue to be a Security Service (in this Act referred to as “the Service”) under the authority of the Secretary of State.

(2) The function of the Service shall be the protection of national security and, in particular, its protection against threats from espionage, terrorism and sabotage, from the activities of agents of foreign powers and from actions intended to overthrow or undermine parliamentary democracy by political, industrial or violent means.

(3) It shall also be the function of the Service to safeguard the economic well-being of the United Kingdom against threats posed by the actions or intentions of persons outside the British Islands.

[F1(4) It shall also be the function of the Service to act in support of the activities of police forces [F2, the [F3 National Crime Agency]] and other law enforcement agencies in the prevention and detection of serious crime.]

2 The Director-General.

(1) The operations of the Service shall continue to be under the control of a Director-General appointed by the Secretary of State.

(2) The Director-General shall be responsible for the efficiency of the Service and it shall be his duty to ensure –

(a) that there are arrangements for securing that no information is obtained by the Service except so far as necessary for the proper discharge of its functions or disclosed by it except so far as necessary for that purpose or for the purpose of [F1 the prevention or detection of] serious crime [F2 or for the purpose of any criminal proceedings]; and

(b) that the Service does not take any action to further the interests of any political party [F3]; and

(c) that there are arrangements, agreed with [F4 the [F5 Director General of the National Crime Agency]], for co-ordinating the activities of the Service in pursuance of section 1(4) of this Act with the activities of police forces [F6, the [F7 National Crime Agency]] and other law enforcement agencies.

(3) The arrangements mentioned in subsection (2)(a) above shall be such as to ensure that information in the possession of the Service is not disclosed for use in determining whether a person should be employed, or continue to be employed, by any person, or in any office or capacity, except in accordance with provisions in that behalf approved by the Secretary of State.

[F8(3A) Without prejudice to the generality of subsection (2)(a) above, the disclosure of information shall be regarded as necessary for the proper discharge of the functions of the Security Service if it consists of –

(a) the disclosure of records subject to and in accordance with the Public Records Act 1958; or

(b) the disclosure, subject to and in accordance with arrangements approved by the Secretary of State, of information to the Comptroller and Auditor General for the purposes of his functions.]

(4) The Director-General shall make an annual report on the work of the Service to the Prime Minister and the Secretary of State and may at any time report to either of them on any matter relating to its work.

6 Expenses.

Any expenses incurred by the Secretary of State under this Act shall be defrayed out of money provided by Parliament.

7 Short title, commencement and extent.

(1) This Act may be cited as the Security Service Act 1989.

(2) This Act shall come into force on such day as the Secretary of State may by an order made by statutory instrument appoint, and different days may be appointed for different provisions or different purposes.

(3) This Act extends to Northern Ireland.

(4) Her Majesty may by Order in Council direct that any of the provisions of this Act specified in the Order shall extend, with such exceptions, adaptations and modifications as may be so specified, to the Isle of Man, any of the Channel Islands or any colony.

Электронный ресурс. – Режим доступа : <https://www.mi5.gov.uk/law-and-governance>

Das Verfassungsschutzgesetz

§ 3 Aufgaben der Verfassungsschutzbehörden

(1) Aufgabe der Verfassungsschutzbehörden des Bundes und der Länder ist die Sammlung und Auswertung von Informationen, insbesondere von sach- und personenbezogenen Auskünften, Nachrichten und Unterlagen, über

1. Bestrebungen, die gegen die freiheitliche demokratische Grundordnung, den Bestand oder die Sicherheit des Bundes oder eines Landes gerichtet sind oder eine ungesetzliche Beeinträchtigung der Amtsführung der Verfassungsorgane des Bundes oder eines Landes oder ihrer Mitglieder zum Ziele haben,

2. sicherheitsgefährdende oder geheimdienstliche Tätigkeiten im Geltungsbereich dieses Gesetzes für eine fremde Macht,

3. Bestrebungen im Geltungsbereich dieses Gesetzes, die durch Anwendung von Gewalt oder darauf gerichtete Vorbereitungshandlungen auswärtige Belange der Bundesrepublik Deutschland gefährden,

4. Bestrebungen im Geltungsbereich dieses Gesetzes, die gegen den Gedanken der Völkerverständigung (Artikel 9 Abs. 2 des Grundgesetzes), insbesondere gegen das friedliche Zusammenleben der Völker (Artikel 26 Abs. 1 des Grundgesetzes) gerichtet sind.

(2) Die Verfassungsschutzbehörden des Bundes und der Länder wirken mit

1. bei der Sicherheitsüberprüfung von Personen, denen im öffentlichen Interesse geheimhaltungsbedürftige Tatsachen, Gegenstände oder Erkenntnisse anvertraut werden, die Zugang dazu erhalten sollen oder ihn sich verschaffen können,

2. bei der Sicherheitsüberprüfung von Personen, die an sicherheitsempfindlichen Stellen von lebens- oder verteidigungswichtigen Einrichtungen beschäftigt sind oder werden sollen,

3. bei technischen Sicherheitsmaßnahmen zum Schutz von im öffentlichen Interesse geheimhaltungsbedürftigen Tatsachen, Gegenständen oder Erkenntnissen gegen die Kenntnisnahme durch Unbefugte,

4. bei der Überprüfung von Personen in sonstigen gesetzlich bestimmten Fällen.

Die Befugnisse des Bundesamtes für Verfassungsschutz bei der Mitwirkung nach Satz 1 Nr. 1, 2 und 4 sind im Sicherheitsüberprüfungsgesetz vom 20. April 1994 (BGBl. I S. 867) geregelt.

(3) Die Verfassungsschutzbehörden sind an die allgemeinen Rechtsvorschriften gebunden (Artikel 20 des Grundgesetzes).

§ 4 Begriffsbestimmungen

(1) Im Sinne dieses Gesetzes sind

a) Bestrebungen gegen den Bestand des Bundes oder eines Landes solche politisch bestimmten, ziel- und zweckgerichteten Verhaltensweisen in einem oder für einen Personenzusammenschluß, der darauf gerichtet ist, die Freiheit des Bundes oder eines Landes von fremder Herrschaft aufzuheben, ihre staatliche Einheit zu beseitigen oder ein zu ihm gehörendes Gebiet abzutrennen;

b) Bestrebungen gegen die Sicherheit des Bundes oder eines Landes solche politisch bestimmten, ziel- und zweckgerichteten Verhaltensweisen in einem oder für

einen Personenzusammenschluß, der darauf gerichtet ist, den Bund, Länder oder deren Einrichtungen in ihrer Funktionsfähigkeit erheblich zu beeinträchtigen;

c) Bestrebungen gegen die freiheitliche demokratische Grundordnung solche politisch bestimmten, ziel- und zweckgerichteten Verhaltensweisen in einem oder für einen Personenzusammenschluß, der darauf gerichtet ist, einen der in Absatz 2 genannten Verfassungsgrundsätze zu beseitigen oder außer Geltung zu setzen.

Für einen Personenzusammenschluß handelt, wer ihn in seinen Bestrebungen nachdrücklich unterstützt. Voraussetzung für die Sammlung und Auswertung von Informationen im Sinne des § 3 Abs. 1 ist das Vorliegen tatsächlicher Anhaltspunkte. Verhaltensweisen von Einzelpersonen, die nicht in einem oder für einen Personenzusammenschluß handeln, sind Bestrebungen im Sinne dieses Gesetzes, wenn sie auf Anwendung von Gewalt gerichtet sind oder aufgrund ihrer Wirkungsweise geeignet sind, ein Schutzgut dieses Gesetzes erheblich zu beschädigen.

(2) Zur freiheitlichen demokratischen Grundordnung im Sinne dieses Gesetzes zählen:

a) das Recht des Volkes, die Staatsgewalt in Wahlen und Abstimmungen und durch besondere Organe der Gesetzgebung, der vollziehenden Gewalt und der Rechtsprechung auszuüben und die Volksvertretung in allgemeiner, unmittelbarer, freier, gleicher und geheimer Wahl zu wählen,

b) die Bindung der Gesetzgebung an die verfassungsmäßige Ordnung und die Bindung der vollziehenden Gewalt und der Rechtsprechung an Gesetz und Recht,

c) das Recht auf Bildung und Ausübung einer parlamentarischen Opposition,

d) die Ablösbarkeit der Regierung und ihre Verantwortlichkeit gegenüber der Volksvertretung,

e) die Unabhängigkeit der Gerichte,

f) der Ausschluß jeder Gewalt- und Willkürherrschaft und

g) die im Grundgesetz konkretisierten Menschenrechte.

Elektronный ресурс. – Режим доступа : (<http://www.gesetze-im-internet.de/bverfsg/BjNR029700990>)

Gesetz über den Bundesnachrichtendienst (BND-Gesetz - BNDG)

§ 1 Organisation und Aufgaben

(1) Der Bundesnachrichtendienst ist eine Bundesoberbehörde im Geschäftsbereich des Bundeskanzleramtes. Einer polizeilichen Dienststelle darf er nicht angegliedert werden.

(2) Der Bundesnachrichtendienst sammelt zur Gewinnung von Erkenntnissen über das Ausland, die von außen- und sicherheitspolitischer Bedeutung für die Bundesrepublik Deutschland sind, die erforderlichen Informationen und wertet sie aus. Werden dafür im Geltungsbereich dieses Gesetzes Informationen einschließlich personenbezogener Daten erhoben, so richtet sich ihre Erhebung, Verarbeitung und Nutzung nach den §§ 2 bis 6 und 8 bis 11.

§ 2 Befugnisse

(1) Der Bundesnachrichtendienst darf die erforderlichen Informationen einschließlich personenbezogener Daten erheben, verarbeiten und nutzen, soweit

nicht die anzuwendenden Bestimmungen des Bundesdatenschutzgesetzes oder besondere Regelungen in diesem Gesetz entgegenstehen,

1. zum Schutz seiner Mitarbeiter, Einrichtungen, Gegenstände und Quellen gegen sicherheitsgefährdende oder geheimdienstliche Tätigkeiten,

2. für die Sicherheitsüberprüfung von Personen, die für ihn tätig sind oder tätig werden sollen,

3. für die Überprüfung der für die Aufgabenerfüllung notwendigen Nachrichtenzugänge und

4. über Vorgänge im Ausland, die von außen- und sicherheitspolitischer Bedeutung für die Bundesrepublik Deutschland sind, wenn sie nur auf diese Weise zu erlangen sind und für ihre Erhebung keine andere Behörde zuständig ist.

(1a) (weggefallen)

(2) Werden personenbezogene Daten beim Betroffenen mit seiner Kenntnis erhoben, so ist der Erhebungszweck anzugeben. Der Betroffene ist auf die Freiwilligkeit seiner Angaben und bei einer Sicherheitsüberprüfung nach Absatz 1 Nr. 2 auf eine dienst- und arbeitsrechtliche oder sonstige vertragliche Mitwirkungspflicht hinzuweisen. Bei Sicherheitsüberprüfungen ist das Sicherheitsüberprüfungsgesetz vom 20. April 1994 (BGBl. I S. 867) anzuwenden.

(3) Polizeiliche Befugnisse oder Weisungsbefugnisse stehen dem Bundesnachrichtendienst nicht zu. Er darf die Polizei auch nicht im Wege der Amtshilfe um Maßnahmen ersuchen, zu denen er selbst nicht befugt ist.

(4) Von mehreren geeigneten Maßnahmen hat der Bundesnachrichtendienst diejenige zu wählen, die den Betroffenen voraussichtlich am wenigsten beeinträchtigt. Eine Maßnahme darf keinen Nachteil herbeiführen, der erkennbar außer Verhältnis zu dem beabsichtigten Erfolg steht.

Электронный ресурс. – Режим доступа : <http://www.gesetze-im-internet.de/bndg/index.html>

ФЕДЕРАЛЬНЫЙ ЗАКОН О ФЕДЕРАЛЬНОЙ СЛУЖБЕ БЕЗОПАСНОСТИ

Глава I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Статья 1. Федеральная служба безопасности и ее назначение

Федеральная служба безопасности – единая централизованная система органов федеральной службы безопасности, осуществляющая решение в пределах своих полномочий задач по обеспечению безопасности Российской Федерации.

Руководство деятельностью федеральной службы безопасности осуществляется Президентом Российской Федерации.

Управление федеральной службой безопасности осуществляется руководителем федерального органа исполнительной власти в области обеспечения безопасности через указанный федеральный орган исполнительной власти и его территориальные органы. Руководитель

федерального органа исполнительной власти в области обеспечения безопасности назначается на должность и освобождается от должности Президентом Российской Федерации.

Статья 4. Правовая основа деятельности федеральной службы безопасности

Правовую основу деятельности федеральной службы безопасности составляют Конституция Российской Федерации, настоящий Федеральный закон, другие федеральные законы и иные нормативные правовые акты Российской Федерации.

Деятельность федеральной службы безопасности осуществляется также в соответствии с международными договорами Российской Федерации.

Статья 5. Принципы деятельности федеральной службы безопасности

Деятельность федеральной службы безопасности осуществляется на основе следующих принципов:

законность;

уважение и соблюдение прав и свобод человека и гражданина;

гуманизм;

единство системы органов федеральной службы безопасности, а также централизация управления ими;

конспирация, сочетание гласных и негласных методов и средств деятельности.

Статья 6. Соблюдение прав и свобод человека и гражданина в деятельности федеральной службы безопасности

Государство гарантирует соблюдение прав и свобод человека и гражданина при осуществлении федеральной службой безопасности своей деятельности. Не допускается ограничение прав и свобод человека и гражданина, за исключением случаев, предусмотренных федеральными конституционными законами и федеральными законами.

Лицо, полагающее, что органами федеральной службы безопасности либо их должностными лицами нарушены его права и свободы, вправе обжаловать действия указанных органов и должностных лиц в вышестоящий орган федеральной службы безопасности, прокуратуру или суд.

Государственные органы, предприятия, учреждения и организации независимо от форм собственности, а также общественные объединения и граждане вправе в соответствии с законодательством Российской Федерации получать разъяснения и информацию от органов федеральной службы безопасности в случае ограничения своих прав и свобод.

Государственные органы, предприятия, учреждения и организации независимо от форм собственности, а также общественные объединения и граждане вправе требовать от органов федеральной службы безопасности возмещения материального ущерба и морального вреда, причиненного действиями должностных лиц органов федеральной службы безопасности при исполнении ими служебных обязанностей.

Полученные в процессе деятельности органов федеральной службы безопасности сведения о частной жизни, затрагивающие честь и достоинство гражданина или способные причинить вред его законным интересам, не могут

сообщаться органами федеральной службы безопасности кому бы то ни было без добровольного согласия гражданина, за исключением случаев, предусмотренных федеральными законами.

В случае нарушения сотрудниками органов федеральной службы безопасности прав и свобод человека и гражданина руководитель соответствующего органа федеральной службы безопасности, прокурор или судья обязаны принять меры по восстановлению этих прав и свобод, возмещению причиненного ущерба и привлечению виновных к ответственности, предусмотренной законодательством Российской Федерации.

Должностные лица органов федеральной службы безопасности, допустившие злоупотребление властью или превышение служебных полномочий, несут ответственность, предусмотренную законодательством Российской Федерации.

Глава II. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ФЕДЕРАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ БЕЗОПАСНОСТИ

Статья 8. Направления деятельности органов федеральной службы безопасности

Деятельность органов федеральной службы безопасности осуществляется по следующим основным направлениям:

контрразведывательная деятельность; борьба с терроризмом;
борьба с преступностью; разведывательная деятельность;
пограничная деятельность; обеспечение информационной безопасности.

Иные направления деятельности органов федеральной службы безопасности определяются федеральным законодательством.

Статья 9. Контрразведывательная деятельность

Контрразведывательная деятельность – деятельность, осуществляемая органами федеральной службы безопасности и (или) их подразделениями (далее в настоящей статье – органы контрразведки), а также должностными лицами указанных органов и подразделений посредством проведения контрразведывательных мероприятий в целях выявления, предупреждения, пресечения разведывательной и иной деятельности специальных служб и организаций иностранных государств, а также отдельных лиц, направленной на нанесение ущерба безопасности Российской Федерации.

Проведение контрразведывательных мероприятий, ограничивающих права граждан на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений, передаваемых по сетям электрической и почтовой связи, допускается только на основании постановления судьи и в порядке, предусмотренном законодательством Российской Федерации.

Проведение контрразведывательных мероприятий, ограничивающих право граждан на неприкосновенность жилища, допускается только в случаях, установленных федеральным законом, или на основании постановления судьи.

Статья 9.1. Борьба с терроризмом

Борьба с терроризмом – деятельность, осуществляемая органами федеральной службы безопасности и (или) их подразделениями (далее в

настоящей статье – органы по борьбе с терроризмом), а также должностными лицами указанных органов и подразделений, по выявлению, предупреждению, пресечению, раскрытию и расследованию террористических актов посредством проведения оперативно-боевых и иных мероприятий.

Проведение мероприятий по борьбе с терроризмом, ограничивающих права граждан на неприкосновенность жилища, тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений граждан, допускается только на основании постановления судьи, получаемого в порядке, предусмотренном для получения судебного решения о допустимости проведения контрразведывательных мероприятий, ограничивающих конституционные права граждан на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений, передаваемых по сетям электрической и почтовой связи, на неприкосновенность жилища, и на основании мотивированного ходатайства руководителя органа по борьбе с терроризмом или его заместителя. ...

Статья 10. Борьба с преступностью

Органы федеральной службы безопасности в соответствии с законодательством Российской Федерации проводят оперативно-розыскные мероприятия по выявлению, предупреждению, пресечению и раскрытию шпионажа, организованной преступности, коррупции, незаконного оборота оружия и наркотических средств, контрабанды, представляющих угрозу безопасности Российской Федерации, и преступлений, дознание и предварительное следствие по которым отнесены законом к их ведению, а также по выявлению, предупреждению, пресечению и раскрытию деятельности незаконных вооруженных формирований, преступных групп, отдельных лиц и общественных объединений, ставящих своей целью насильственное изменение конституционного строя Российской Федерации.

Электронный ресурс. – Режим доступа : <http://www.fsb.ru/fsb/npd.htm>

Федеральный закон «О внешней разведке»

Глава I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Статья 1. Внешняя разведка Российской Федерации

Внешняя разведка Российской Федерации как совокупность специально создаваемых государством органов – органов внешней разведки Российской Федерации – является составной частью сил обеспечения безопасности Российской Федерации и призвана защищать безопасность личности, общества и государства от внешних угроз с использованием определенных настоящим Федеральным законом методов и средств. ...

Статья 3. Правовая основа разведывательной деятельности

Правовую основу разведывательной деятельности составляют Конституция Российской Федерации, настоящий Федеральный закон, другие федеральные законы и иные нормативные правовые акты федеральных органов

государственной власти, касающиеся внешней разведки Российской Федерации.

Статья 4. Принципы разведывательной деятельности

Разведывательная деятельность осуществляется на основе принципов:

- 1) разделения полномочий федеральных органов исполнительной власти, входящих в состав сил обеспечения безопасности Российской Федерации;
- 2) законности;
- 3) уважения прав и свобод человека и гражданина;
- 4) подконтрольности Президенту Российской Федерации и Федеральному Собранию;
- 5) сочетания гласных и негласных методов и средств.

Статья 5. Цели разведывательной деятельности

Целями разведывательной деятельности являются:

- 1) обеспечение Президента Российской Федерации, Федерального Собрания и Правительства Российской Федерации разведывательной информацией, необходимой им для принятия решений в политической, экономической, оборонной, научно-технической и экологической областях;
- 2) обеспечение условий, способствующих успешной реализации политики Российской Федерации в сфере безопасности;
- 3) содействие экономическому развитию, научно-техническому прогрессу страны и военно-техническому обеспечению безопасности Российской Федерации.

Разведывательная деятельность не может осуществляться для достижения антигуманных целей, а также для достижения целей, не предусмотренных настоящим Федеральным законом.

Статья 6. Полномочия органов внешней разведки Российской Федерации

Для достижения целей разведывательной деятельности органам внешней разведки Российской Федерации предоставляются следующие полномочия:

- 1) установление на конфиденциальной основе отношений сотрудничества с лицами, добровольно давшими на это согласие;
- 2) осуществление мер по зашифровке кадрового состава и по организации его деятельности с использованием в этих целях иной ведомственной принадлежности;
- 3) использование в целях конспирации документов, зашифровывающих личность сотрудников кадрового состава, ведомственную принадлежность подразделений, организаций, помещений и транспортных средств органов внешней разведки Российской Федерации;
- 4) взаимодействие с федеральными органами исполнительной власти, осуществляющими контрразведывательную деятельность, и органами государственной охраны;
- 5) заключение с федеральными органами исполнительной власти, предприятиями, учреждениями и организациями Российской Федерации соглашений, необходимых для осуществления разведывательной деятельности;
- 6) организация и обеспечение в пределах своей компетенции защиты государственной тайны в учреждениях Российской Федерации, находящихся за

пределами территории Российской Федерации, включая определение порядка осуществления физической и инженерно-технической защиты указанных учреждений, мероприятия по предотвращению утечки по техническим каналам сведений, составляющих государственную тайну;

7) обеспечение безопасности сотрудников учреждений Российской Федерации, находящихся за пределами территории Российской Федерации, и членов их семей в государстве пребывания;

8) обеспечение безопасности командированных за пределы территории Российской Федерации граждан Российской Федерации, имеющих по роду своей деятельности допуск к сведениям, составляющим государственную тайну, и находящихся с ними членов их семей;

9) взаимодействие с разведывательными и контрразведывательными службами иностранных государств в порядке, установленном настоящим Федеральным законом;

10) создание специальных учебных заведений, учреждений по повышению квалификации, научно-исследовательских организаций и архивов, выпуск специальных изданий;

11) обеспечение собственной безопасности, то есть защита своих сил, редств и информации от противоправных действий и угроз;

Для осуществления своей деятельности Служба внешней разведки Российской Федерации может при собственных лицензировании и сертификации приобретать, разрабатывать (за исключением криптографических средств защиты), создавать, эксплуатировать информационные системы, системы связи и системы передачи данных, а также средства защиты информации от утечки по техническим каналам....

Глава IV. КОНТРОЛЬ И НАДЗОР ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ ВНЕШНЕЙ РАЗВЕДКИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Статья 24. Парламентский контроль за деятельностью органов внешней разведки Российской Федерации

Парламентский контроль за деятельностью органов внешней разведки Российской Федерации осуществляется в порядке, устанавливаемом федеральными законами, а также путем проверки Счетной палатой Российской Федерации исполнения утвержденных Государственной Думой и Советом Федерации смет расходов на содержание органов внешней разведки Российской Федерации. В этих целях в Счетной палате Российской Федерации создается специальная группа из числа ее членов.

Указанная группа вправе запрашивать из органов внешней разведки Российской Федерации документы по вопросам исполнения смет расходов, заслушивать на своих закрытых заседаниях отчеты руководителей органов внешней разведки Российской Федерации по этим вопросам...

Электронный ресурс. – Режим доступа : http://svr.gov.ru/svr_today/doc.htm

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про Службу безпеки України

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Служба безпеки України

Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Служба безпеки України підпорядкована Президенту України.

Стаття 2. Завдання Служби безпеки України

На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Стаття 3. Засади діяльності Служби безпеки України

Діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України.

В оперативно-службовій діяльності Служба безпеки України дотримується принципів поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації.

Стаття 4. Правова основа діяльності Служби безпеки України

Правову основу діяльності Служби безпеки України становлять Конституція України (254к/96-ВР), цей Закон та інші акти законодавства України, відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною.

Стаття 5. Діяльність Служби безпеки України і права людини

Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи

особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України.

Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно із законодавством. Орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Служба безпеки України на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України.

Стаття 7. Право громадськості на інформацію про діяльність Служби безпеки України

Служба безпеки України інформує про свою діяльність через засоби масової інформації, шляхом надання відповідей на запити на доступ до публічної інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку.

Стаття 8. Відношення Служби безпеки України з державними органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями.

Служба безпеки України взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань.

Громадяни України та їх об'єднання, інші особи сприяють законній діяльності Служби безпеки України на добровільних засадах.

Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про Службу зовнішньої розвідки України

Стаття 1. Статус Служби зовнішньої розвідки України

Служба зовнішньої розвідки України є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах.

Служба зовнішньої розвідки України підпорядкована Президентові України та підконтрольна Президентові України і Верховній Раді України.

До співробітників Служби зовнішньої розвідки України як військового формування належать військовослужбовці, службовці та працівники Служби зовнішньої розвідки України.

Стаття 2. Правова основа діяльності Служби зовнішньої розвідки України

Правову основу діяльності Служби зовнішньої розвідки України становлять Конституція України (254к/96-ВР), Закон України "Про розвідувальні органи України" (2331-14), цей та інші закони України, видані на їх виконання акти Президента України, інші нормативно-правові акти, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 3. Завдання Служби зовнішньої розвідки України

На Службу зовнішньої розвідки України покладається:

добування, аналітична обробка та надання розвідувальної інформації Президентові України, Голові Верховної Ради України, Прем'єр-міністрові України та іншим визначеним Президентом України споживачам; здійснення спеціальних заходів впливу, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній, політичній, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцнення обороноздатності, економічного і науково-технічного розвитку; участь у боротьбі з тероризмом, міжнародною організованою злочинністю, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення, незаконною міграцією; вжиття заходів протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України.

*Електронний ресурс. – Режим доступу :
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3160-15>*

Додаток Б

КРЕОЛІЗОВАНІ ТЕКСТИ, ЩО ПОЗИЦІОНУЮТЬ КОНЦЕПТ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* НА ОФІЦІЙНИХ САЙТАХ СПЕЦСЛУЖБ

Рис. 1. Інтеграційний проект на сайті ФВОК

Рис.2. Зображення інтернет-сторінки, де пропонується переглянути відео мовою жестів про роботу ФВОК

Рис. 3. Малюнки юних художників, які служать оберегами для учасників АТО в рубриці "З добром у серці" на сайті СБУ

Рис. 4 Ветерани СЗР РФ
<http://svr.gov.ru/smi/2013/krzv20130621.htm>

Додаток В

**ЛЕКСЕМА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ
ДЖЕРЕЛАХ МОВ, ЩО ДОСЛІДЖУЮТЬСЯ**

Словник	Тлумачення
<p>Етимологічний онлайн-словник</p> <p>http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=tolerance&searchmode=none</p>	<p>TOLERANCE (N.) – early 15c., “endurance, fortitude” from O.Fr. <i>tolerance</i> (14c.), from L. <i>tolerantia</i> “endurance”, from <i>tolerans</i>, prp. of <i>tolerare</i> “to bear, endure, tolerate” (see <i>toleration</i>). Of authorities, in the sense of “permissive”, first recorded 1530s; of individuals, with the sense of “free from bigotry or severity”, 1765. Meaning “allowable amount of variation” dates from 1868; and physiological sense of “ability to take large doses” first recorded 1875.</p> <p><i>toleration</i> (n.) 1510s, “permission granted by authority, license”, from M.Fr. <i>tolération</i> (15c.), from L. <i>tolerationem</i> (nom. <i>toleratio</i>) “a bearing, supporting, enduring”, “noun of action” from pp. stem of <i>tolerare</i> “to tolerate, lit. “to bear” (see <i>extol</i>). Meaning “forbearance, sufferance” is from 1580s. Religious sense is from Act of Toleration, statute granting freedom of religious worship (with conditions) to dissenting Protestants in England, 1689.</p>
<p>Longman</p> <p>http://www.ldoceonline.com/dictionary/tolerance</p>	<p>TOLERANCE – 1) willingness to allow people to do, say, or believe what they want without criticizing or punishing them [\neq intolerance; tolerate]; 2) the degree to which someone can suffer pain, difficulty etc without being harmed or damaged</p>
<p>Oxford English Dictionary / [ed. by R. W. Burchfield]. – Oxford : Oxford University Press, 1986. – 1435 p.</p>	<p>TOLERANCE – willingness to tolerate, forbearance; capacity to allow (person, religions, opinion) to exist without interference or molestation.</p>
<p>Онлайн-словник</p> <p>http://dictionary.sensagent.com/tolerance/en-</p>	<p>TOLERANCE – allowance, charity, consideration, endurance, forbearance, impartiality, indulgence, leeway, leniency, lenity, long-suffering, magnanimity, margin,</p>

en/#anchorSynonyms	<p>obligingness, open-mindedness, patience, patronage, permissiveness, sufferance, toleration, variation</p> <p>tolerance (n.) tolerant ≠ intolerance, unpermissiveness phrases</p> <p>→ Abnormal glucose tolerance test • Allograft Tolerance • Aspirin Tolerance Test • Drug Tolerance • Exercise Tolerance • Glucose Tolerance Test • Graft Tolerance • Immune Tolerance • Impaired glucose tolerance • Intravenous Glucose Tolerance • Intravenous Glucose Tolerance Test • Lactose Tolerance Test • Oral Glucose Tolerance • Oral Glucose Tolerance Test • Radiation Tolerance • Self Tolerance • Tolerance, Radiation • Transplantation Tolerance • Work Schedule Tolerance • abnormal glucose tolerance test • blood sugar tolerance test • exercise tolerance test • fault tolerance • glucose tolerance test • sugar tolerance test • zero tolerance • zero-tolerance policy</p> <p>→ 1782 Edict of Tolerance • Alcohol tolerance • Ambiguity tolerance • Beans and Tolerance • Beyond Zero Tolerance • Byzantine fault tolerance • Central tolerance • Christianity, tolerance, and equality • Cross-tolerance • Damage tolerance • Desiccation tolerance • Drought tolerance • Drug tolerance • Engineering tolerance • European Council on Tolerance and Reconciliation • Foreign reaction to the Reconciliation, Tolerance, and Unity Bill (Fiji) • Foundation for Tolerance International • Glucose tolerance test • Highly optimized tolerance • Immune tolerance • Immune tolerance in pregnancy • Impaired glucose tolerance • Institute for Monitoring Peace and Cultural Tolerance in School Education • Insulin tolerance test • International Day for Tolerance • International Day of Zero Tolerance to Female Genital Mutilation • International Foundation for Human Rights and Tolerance • Intrusion Tolerance • Left for Linguistic Tolerance • List of tree species by shade tolerance • Low frustration tolerance • Military</p>
--------------------	---

opposition to the Reconciliation, Tolerance, and Unity Bill (Fiji) • Moderate voices on the Reconciliation, Tolerance, and Unity Bill (Fiji) • Movement for Tolerance and Progress • Multidrug tolerance • Museum of Tolerance • Nuanced voices on the Reconciliation, Tolerance, and Unity Bill (Fiji) • Ontario Consultants on Religious Tolerance • Pain tolerance • Paradox of tolerance • Peripheral tolerance • Position tolerance • Projected tolerance zone • Quantum fault-tolerance theorem • Racial and Religious Tolerance Act 2001 • Religious reaction to the Reconciliation, Tolerance, and Unity Bill (Fiji) • Repressive Tolerance • Reverse tolerance • Shade tolerance • Soil loss tolerance • System Fault Tolerance • The Death Camp of Tolerance • The Myth of Islamic Tolerance • The Tolerance Foundation • Together for Tolerance • Tolerance (disambiguation) • Tolerance Monument • Tolerance analysis • Tolerance coning • Tolerance group • Tolerance interval • Tolerance intervals • Tolerance relation • Tolerance stacks • Truth and Tolerance • Uncertainty tolerance • United Nations Year for Tolerance • Z-Ro Tolerance • Zero Tolerance (1995 film) • Zero Tolerance (1999 film) • Zero Tolerance (album) • Zero Tolerance (video game) • Zero Tolerance Entertainment • Zero Tolerance Magazine • Zero Tolerance Recordings • Zero Tolerance for Silence • Zero tolerance • Zero tolerance (disambiguation) • Zero tolerance (schools) • Zero tolerance (trade) • Zero-tolerance

Synonyms:

Endurance, sufferance, toleration

Tolerance of the mint

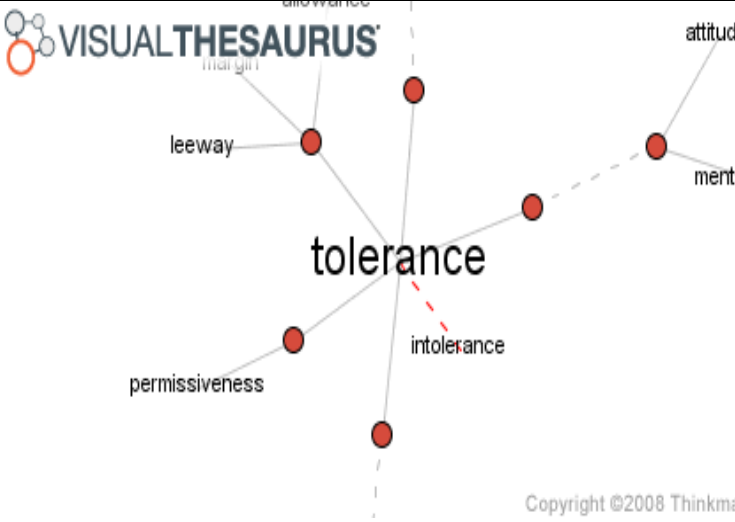
1) tolerance Tol'er*ance, n. [L. tolerantia: cf. F. tol['e]rance.] 1. The power or capacity of enduring; the act of enduring; endurance. [1913 Webster]

Diogenes, one frosty morning, came into the market place, shaking, to show his tolerance. – Bacon. [1913 Webster]

2) the endurance of the presence or actions of

	<p>objectionable persons, or of the expression of offensive opinions; toleration. [1913 Webster]</p> <p>3) (med.) the power possessed or acquired by some persons of bearing doses of medicine which in ordinary cases would prove injurious or fatal. [1913 Webster]</p> <p>4) (forestry) capability of growth in more or less shade. [Webster 1913 Suppl.]</p> <p>5) the allowed amount of variation from the standard or from exact conformity to the specified dimensions, weight, hardness, voltage etc., in various mechanical or electrical devices or operations; called also {allowance} specif.: (Coinage) The amount which coins, either singly or in lots, are legally allowed to vary above or below the standard of weight or fineness. [Webster 1913 Suppl. +PJC]</p> <p>6) (biochemistry) the capacity to resist the deleterious action of a chemical agent normally harmful to the organism; as, the acquired tolerance of bacteria to antibiotics. [PJC]</p> <p>7) (immunology) the acquired inability to respond with an immune reaction to an antigen to which the organism normally responds; -- called also {immunotolerance}, {immunological tolerance}, or {immune tolerance}. Such tolerance may be induced by exposing an animal to the antigen at a very early stage of life, prior to maturation of the immune system, or, in adults, by exposing the animal to repeated low doses of a weak protein antigen ({low-zone tolerance}), or to a large amount of an antigen ({high-zone tolerance}). [PJC] {Tolerance of the mint}. (Coinage) Same as {Remedy of the mint}. See under {Remedy}.</p>
<p>New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – London : Lexico Publications, Inc., 1993. – 1248 p. P. 202.</p>	<p>TOLERANCE – 1) willingness to accept behaviour and beliefs which are different from your own, although you might not agree with or approve of them. <i>This period in history is not noted for its religious tolerance. Some members of the party would like to see it develop a greater tolerance of/towards contrary points of view.</i> 2) the ability to deal with something unpleasant or annoying, or to continue existing</p>

	<p>despite bad or difficult conditions. My tolerance of heat is considerably greater after having lived in the Far East for a couple of years. 3) specialized an animal's or plant's ability not to be harmed by a drug or poison over a long period of time. a greater tolerance of/to the drug.</p>
<p>Phrases http://www.goodreads.com/quotes/tag/tolerance</p>	<p>“Religion is like a pair of shoes....Find one that fits for you, but don't make me wear your shoes.” — George Carlin</p> <p>“Reinette: One may tolerate a world of demons for the sake of an angel.” — Steven Moffat</p> <p>“Resolve to be tender with the young, compassionate with the aged, sympathetic with the striving, and tolerant of the weak and the wrong. Sometime in life you will have been all of these.” — Lloyd Shearer, Walter Scott's Personality Parade</p> <p>“Think for yourself and let others enjoy the privilege of doing so too.” — Voltaire, <i>Traité sur la tolérance, à l'occasion de la mort de Jean Calas</i></p> <p>“The highest result of education is tolerance” — Helen Keller</p> <p>“Laws alone can not secure freedom of expression; in order that every man present his views without penalty there must be spirit of tolerance in the entire population.” — Albert Einstein</p> <p>“Ignorance and prejudice are the handmaidens of propaganda. Our mission, therefore, is to confront ignorance with knowledge, bigotry with tolerance, and isolation with the outstretched hand of generosity. Racism can, will, and must be defeated.” — Kofi Annan</p> <p>“Tolerance becomes a crime when applied to evil.” — Thomas Mann, <i>The Magic Mountain</i></p>
<p>The Collaborative International Dictionary of English. 2000. / the Visual Thesaurus <i>Электронный ресурс. – Режим доступа</i></p>	

<p>:</p> <p>http://en.academic.ru/dic.nsf/cide/182837/Tolerance</p>	 <p>Copyright ©2008 Thinkma</p>
<p>Англо-русский словарь технических терминов, 2005. <i>Электронный ресурс. – Режим доступа</i></p> <p>:</p> <p>http://dic.academic.ru/dic.nsf/eng_rus_technic/161108/tolerance</p>	<p>TOLERANCE</p> <p>1) допустимое отклонение; допустимый предел; допуск</p> <p>2) допустимая доза (<i>напр. облучения</i>)</p> <p>3) выносливость; стойкость, устойчивость (<i>к какому-л. воздействию</i>); толерантность</p> <p>tolerance in dam — допуск размеров плотины;</p> <p>tolerance on height — допуск высоты;</p> <p>tolerance on length — допуск длины;</p> <p>tolerance on thickness — допуск толщины;</p> <p>out of tolerance – вне допуска</p> <p>– acceptance tolerance – accumulated tolerance</p> <p>– adjustment tolerance – aircraft dimension tolerance – aircraft production tolerance – aircraft rigging tolerance – aircraft weight tolerance – alignment tolerance – alpha tolerance – basic tolerance – beta tolerance – breathing tolerance – chemical tolerance – close size tolerance – close tolerance – concentricity tolerance – cut angle tolerance – design tolerance – dimensional tolerance – discharge tolerance – distortion tolerance – dredging tolerance – drinking tolerance – environmental tolerance – fine tolerance – fit tolerance – form tolerance – frequency tolerance – gamma tolerance – gear – spacing tolerance – geometric tolerance – gum tolerance – harmonic tolerance – humidity tolerance – immunological tolerance – in-line tolerance – in-service tolerance – lead tolerance – lower tolerance – machining</p>

	<p>tolerance – maintenance tolerance – man-impact tolerance – manufacturing tolerance – navigation tolerance – negative tolerance – overall tolerance – parameter tolerance – pitch tolerance – positioning tolerance – position tolerance – positive tolerance – process tolerance – radiation tolerance – rated tolerance – registration tolerance – repair tolerance – rolling tolerance – rough tolerance – shrinkage tolerance – size tolerance – specific tolerance – targeted tolerance – target tolerance – temperature tolerance – tube ID tolerance – tube OD tolerance – tube wall tolerance – upper tolerance – voltage tolerance – wave tolerance – wear tolerance – weight tolerance – Z-axis tolerance</p>
<p>Das Bedeutungswörterbuch / C. Duden. – Mannheim : Dudenverlag, 2010. – B. 7. – 1324 S.</p>	<p>TOLERIEREN – dulden, gewähren lassen; tolerant – duldsam, nachsichtig, großzügig, weitherzig; TOLERANZ – Duldsamkeit, großzügige Geisteshaltung.</p>
<p>Duden онлайн http://www.duden.de/rechtshilfe/Toleranz</p>	<p>TOLERANZ: 1) (bildungssprachlich) das Tolerantsein; Duldsamkeit; 2) (Medizin) begrenzte Widerstandsfähigkeit des Organismus gegenüber [schädlichen] äußeren Einwirkungen (besonders gegenüber Giftstoffen oder Strahlen); 3) (besonders Technik) zulässige Differenz zwischen der angestrebten Norm und den tatsächlichen Maßen, Größen, Mengen o.Ä.; 1. (<i>kein Plur.</i>) Achtung und Duldung gegenüber anderen Auffassungen, Meinungen und Einstellungen Toleranz gegenüber einer anderen Lebensweise/Religion zeigen; 2. Techn.: das Maß, in dem etwas von einem Standardwert abweicht Die Werte liegen innerhalb der zulässigen Toleranz von 2 mm. Toleranz <i>die, -/en</i>, 1) <i>ohne Plural, allgemein:</i> Haltung, andere Anschauungen, Einstellungen, Sitten, Gewohnheiten u. Ä. zu akzeptieren; Duldsamkeit; 2) <i>Medizin:</i> 1) Widerstandsfähigkeit oder Reaktionslosigkeit des Organismus gegenüber äußeren Einwirkungen (Reizen), z. B. gegen Antigene bei Immuntoleranz; 2) Wirkungsabnahme bei wiederholter Anwendung eines Arzneimittels;</p>

	<p>3) <i>Messtechnik</i>: die Differenz zwischen dem größten und dem kleinsten zulässigen Wert einer messbaren Größe (z. B. Länge, Druck, Kenngrößen von elektronischen Bauelementen, elektrische Spannung) bei einem vorgegebenen Sachverhalt. Die v. a. in der Fertigungstechnik wichtigen Toleranz für Längenmaße geben den Bereich an, in dem Abweichungen von Maß (Maßtoleranz: Unterschied zwischen den Grenzmaßen Größt- und Kleinstmaß), Form (Formtoleranz: Abweichung von der Idealform, z. B. von der Geradheit, Rundheit, Ebenheit), Lage (Lagetoleranz: Abweichung von der Ideallage, z. B. von Parallelität, Rechtwinkligkeit, Symmetrie, Rundlauf) und Oberflächenbeschaffenheit (z. B. Rauheit) zulässig sind; 4) <i>Münztechnik</i>: Remedium; 5) <i>Sozialethik</i>: die Bereitschaft, in Fragen der religiösen, politischen, weltanschaulichen und kulturellen Überzeugung andere Anschauungen, Einstellungen, Sitten und Gewohnheiten gelten zu lassen beziehungsweise anzuerkennen, im Gegensatz zu Fanatismus und Intoleranz. Abgeleitet von lateinisch <i>tolerāre</i> (zu <i>tolus</i> "Last") meint Toleranz das Ertragen einer physischen, psychischen oder geistigen Last. "Toleranz üben" heißt demnach, die Beanspruchung, die eine fremde Lebensform oder Weltanschauung für die eigene Überzeugung bedeutet, ertragen zu können.</p>
<p>Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache, 4, neu bearbeitete Auflage. Band 7 / C. Duden. – Mannheim-Wien-Zürich : Dudenverlag, 2007. – 960 S.</p>	<p>TOLERIEREN – dulden, gewähren lassen; <i>tolerant</i> – duldsam, nachsichtig, großzügig, weitherzig; <i>Toleranz</i> – Duldsamkeit, großzügige Geisteshaltung lat. <i>tolerantia</i> (XVI) – Ertragen, Erdulden, Geduld.</p>
<p>Das große Fremdwörterbuch / C. Duden. – Mannheim-Wien-Zürich : Dudenverlag, 2007. – 1560 S.</p>	<p>TOLERANZ – aus lat. <i>tolerantia</i> "Ertragen, Geduld" zu <i>tolerare</i> vgl. tolerieren: 1) das Tolerantsein, Entgegenkommen; Duldung, Duldsamkeit; 2) begrenzte Widerstandsfähigkeit des Organismus gegenüber schädlichen äußeren Einwirkungen, Giftstoffen oder Strahlen; 3) Differenz zwischen der angestrebten Norm und den tatsächlichen Maßen eines Werkstücks.</p>

[Elektronischer Ressource]. – Reichweite : http://bible-only	TOLERANZ kann dem Wortsinn nach mit “Duldung” übersetzt werden (von <i>tolerare</i> , lat. = dulden, erdulden, ertragen).
Das große Universallexikon in Farbe. Das praxisorientierte Nachschlagewerk von A-Z. Axel Juncker Verlag. – March 1, 2001.	TOLERANZ – 1. Duldsamkeit; 2. Widerstands fähigkeit; 3. Differenz zwischen dem zulässigen größten und kleinsten Wert
Das Online Wörterbuch / C. Duden. – Wörterbuch der deutschen Sprache, 1993–1995 [Elektronischer Ressource]. – Reichweite : http://www.wortschatz.informatik	TOLERANZ die < 1. (kein Plur.) Achtung und Duldung gegenüber anderen Auffassungen, Meinungen und Einstellungen Toleranz gegenüber einer anderen Lebensweise/Religion zeigen; 2. TECHN.: das Maß, in dem etwas von einem Standardwert abweicht Die Werte liegen innerhalb der zulässigen Toleranz von 2 mm.
Das Universallexikon www.digitale-bibliothek.de	TOLERANZ – die Duldsamkeit, die Abweichung.
Universal Lexicon [Elektronischer Ressource]. – Reichweite : http://www.deacademic.com/searchall.php?SWord=Toleranz&from=xx&to=de&did=universal_lexikon&styp="	TOLERANZ (lat.) – Geltenlassen anderer Auffassungen, Gewohnheiten, Sitten
Zitate [Elektronischer Ressource]. – Reichweite : http://zitate_de.deacademic.com/783/Toleranz	TOLERANZ “Ignorieren ist noch keine Toleranz”. <i>Theodor Fontane</i> “Toleranz ist immer das Zeichen, dass sich eine Herrschaft als gesichert betrachtet”. <i>Max Frisch</i> “Toleranz sollte eigentlich nur eine vorübergehende Gesinnung sein: Sie muss zur Anerkennung führen. Dulden heißt beleidigen”. <i>Goethe</i> “Toleranz darf nicht bestehen gegenüber der Intoleranz, wenn diese nicht als ungefährliche, private Verschobenheit gleichgültig behandelt werden darf. Es darf keine Freiheit geben zur Zerstörung der Freiheit”.

	<p><i>Karl Jaspers</i> “Wenn der andre sich mit allen seinen Fehlern, die er noch besser kennt als ich, erträgt, warum sollte ich ihn nicht ertragen? ”</p> <p><i>Jean Paul</i> “Toleranz ist ein Beweis des Mißtrauens gegen ein eigenes Ideal”.</p> <p><i>Friedrich Nietzsche</i> “Wer mit mir reden will, der darf nicht bloß seine eigene Meinung hören wollen”.</p> <p><i>Wilhelm Raabe</i> “Toleranz wird oft mit Meinungslosigkeit verwechselt. Aber nicht der Meinungslose ist tolerant, sondern der, der eine Meinung hat, aber es anderen zubilligt, eine abweichende Meinung zu haben und diese auch zu sagen”.</p> <p><i>Manfred Rommel</i> “Um einen Schmetterling lieben zu können, müssen wir auch ein paar Raupen mögen”.</p> <p><i>Antoine de Saint-Exupéry</i> “Toleranz heißt: die Fehler der anderen entschuldigen. Takt heißt: sie nicht bemerken”.</p> <p><i>Arthur Schnitzler</i> “Bewahre uns der Himmel vor dem Verstehen. Es nimmt unserm Zorn die Kraft, unserm Haß die Würde, unserer Rache die Lust und noch unserer Erinnerung die Seligkeit”.</p> <p><i>Arthur Schnitzler</i> “Um sanft, tolerant, weise und vernünftig zu sein, muss man über eine gehörige Portion Härte verfügen”.</p> <p><i>Peter Ustinov</i></p>
<p>Большая советская энциклопедия Большая советская энциклопедия: В 30 т. – М.: «Советская энциклопедия», 1969-1978. – т. 42, с. 487</p>	<p>ТОЛЕРАНТНОСТЬ (от лат. <i>tolerantia</i> — терпение) иммунологическая, отсутствие или ослабление иммунологического ответа на данный антиген при сохранении иммунореактивности ко всем прочим антигенам. Термин введён в 1953 английским иммунологом П. Медавара для обозначения “терпимости” иммунной системы организма к пересаженным инородным тканям. ... В токсикологии и фармакологии термин “Т.” обозначает снижение чувствительности к токсичным и фармацевтическим препаратам (например, к</p>

	наркотикам). Привыкание к сильнодействующим ядам в результате длительного введения ничтожных доз называют также митридатизмом (по имени понтийского царя Митридата VI Евпатора)”. ТОЛЕРАНТНЫЙ – способный переносить неблагоприятное влияние каких-либо факторов.
Большой толковый словарь С. И. Кузнецова	ТОЛЕРАНТНЫЙ – способный переносить неблагоприятное влияние каких-либо факторов.
Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона 1907-1909	ТОЛЕРАНТНОСТЬ <i>лат.</i> – терпимость, веротерпимость.
Словарь иностранных слов / Н. Г. Комлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000.	ТОЛЕРАНТНОСТЬ [лат. <i>tolerantia</i> – терпение] – 1) Терпимость, снисходительность к кому- или чему-л.; 2) биол., мед. Полное или частичное отсутствие иммунологической реактивности, т.е. потеря (или снижение) организмом животного или человека способности к выработке антител в ответ на антигенное раздражение.
Словарь современного русского литературного языка / Н. Г. Герасимова, Н. П. Рычкова. – Л. : Изд. Академии наук СССР, 1963. – Т. 15. – 816 с.	ТОЛЕРАНТНОСТЬ (<i>устар.</i>) терпимость, снисходительное отношение к кому-, чему-либо. – <i>Толерантный</i> – <i>устар.</i> снисходительный, терпимый. <i>Толерантно</i> , нареч. <i>Толерировать</i> (<i>устар.</i>) – проявлять толерантность по отношению к кому-, чему-либо.
Современный толковый словарь изд. «Большая Советская Энциклопедия» <i>Электронный ресурс. – Режим доступа :</i> http://slovo.yaxy.ru/dic_et/p691.htm	ТОЛЕРАНТНОСТЬ – (от лат. <i>tolerantia</i> – терпение), 1) иммунологическое состояние организма, при котором он неспособен синтезировать антитела в ответ на введение определенного антигена при сохранении иммунной реактивности к другим антигенам. Проблема толерантности имеет значение при пересадке органов и тканей. 2) Способность организма переносить неблагоприятное влияние того или иного фактора среды. 3) Терпимость к чужим мнениям, верованиям, поведению. <i>Толерантный</i> – <i>прил.</i> 1) а) Способный переносить неблагоприятное воздействие какого-л. вещества или яда (об организме); б) характеризующийся отсутствием иммунологической реактивности; 2) перен. способный,

	умеющий терпеть что-л. чужое, мириться с чужим (мнением, характером и т.п.); снисходительный, терпимый.
Справочный коммерческий словарь. – М.: Издание Центросоюза // [под ред. Н. Г. Филимонова], 1926. http://commercial_dictionary.academic.ru/19	ТОЛЕРАНЦ (toleranz) – нем. название франшизы (см.). Франшиза – освобождение; при морском страховании – некоторое, выраженное в процентном отношении к стоимости застрахованного груза, повреждение его, за которое страховщик не несет ответственности; ответственность начинается лишь при превышении франшизы.
Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Эксмо, 2008. – 944 с.	ТОЛЕРАНТНОСТЬ: (<i>устар.</i>) терпимость, снисходительное отношение к кому-, чему-либо, <i>Ушак. Толк. слов. 1940: толерантный. – франц. tolérant. Толерировать (устар.)</i> – проявлять толерантность по отношению к кому-, чему-либо. <i>Толерантный, -ая, -ое, -тен, -тна</i> [фр. tolérant < лат. tolerāns (tolerantis) терпеливо переносящий] – 1) терпимый, снисходительный к кому-чему-н. <i>Он толерантен к недостаткам других.</i> 2) <i>биол., мед.</i> Об организме животного или человека: с полным или частичным отсутствием иммунной (см. <i>иммунитет</i>) реактивности, с потерей способности к выработке антител. Толерантность – свойство толерантного (в 1-м и 2-м знач.).
Толковый словарь современного русского языка / [под ред. д-ра филол. наук Н. Ф. Татьянченко] / Д. Н. Ушаков. – М. : Альта-Пресс, 2005. – 1216 с.	ТОЛЕРАНТНЫЙ (терпимый) – способность и умение терпеть что-н. чужое, мириться с чужим мнением или характером.
http://uaforizm.com/citati-odobrote.html	<i>Делать добро легче, чем быть добрым.</i> Ж. Вольфрам <i>Подлинное сострадание есть сопереживание нравственной оправданности страдающего.</i> Г. Гегель <i>Жизнь такая разная и сложная, не стоит делать её одинаковой и простой. Живите так, как хотите жить... и не мешайте</i>

	<p><i>другим, хто живёт иначе.</i></p> <p>Сергей Лукьяненко <i>Разум дан человеку, чтобы он понял: жить одним разумом нельзя. Люди живут чувствами, а для чувств безразлично, кто прав.</i></p> <p>Эрих Мария Ремарк <i>Каждый индивид биологически уникален и отличается от остальных. А потому свобода — великое благо, толерантность — важнейшая добродетель, а введение полного единообразия — большое несчастье.</i></p> <p>Олдос Хаксли <i>Быть терпимым — значит признавать за кем-либо право поступать, как он считает нужным и правильным. Это очень трудно, между прочим! Особенно когда знаешь, как лучше...</i></p> <p>Вероника Иванова <i>Человек с огромным запасом терпения и толерантности идет по жизни с особой долей спокойствия и умиротворенности. Такой человек не только счастлив и эмоционально уравновешен, но он, к тому же, крепче здоровьем и меньше подвержен болезням. У него сильная воля, хороший аппетит, и ему легче заснуть, ведь совесть его чиста.</i></p> <p>Далай-Лама XIV</p>
<p>Академічний тлумачний словник Академічний тлумачний словник / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, (1970–1980) : [в 11 т.] 1979. – Т. 10. – 660 с.</p>	<p>ТОЛЕРАНТНІСТЬ – книжн. властивість за значенням толерантний. <i>Страх, як вони [редактори] грають такими словами, як “толерантність”, “моральна тиранія», “патріотизм”, “українство” і т. п., обертають їх на всі боки, як самі хочуть (Леся Українка, V, 1956, 139); Спочатку він [шляхтич Левандовський] закликає панів до толерантності, стриманості, бо терпіння пригнічуваного народу не безмежне (Радянське літературознавство, 3, 1971, 37).</i></p>
<p>Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов.</p>	<p>ТОЛЕРАНТНІСТЬ - 1. мед. Здатність переносити несприятливий вплив яких-небудь факторів. 2. Поблажливе, терпиме ставлення до чийось думок, поглядів,</p>

ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1467 с.	вірувань тощо. 3. <i>фарм.</i> Здатність переносити великі дози отрут або ліків без шкоди для організму. 4. Імунологічна толерантність – спеціальний стан організму, за якого втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигену.
Словник іншомовних слів/ [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Українська Радянська енциклопедія, 1974. – 776 с.	ТОЛЕРАНТНІСТЬ ; ж. (лат., терплячий) 1. Терпимість до чужих думок і вірувань. 2. Т. імунологічна – специфічний стан організму, при якому втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного антигена.
Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів / В. Доманіцький. – К. : Друкарня С. Борисова, 1906. – 118 с.	ТОЛЕРАНТНИЙ – не ворожий до чужої віри.
Словник української мови / [ред. Л. К. Артем'єва, М. М. Друченко, І. І. Маркевич]. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – 298 с.	ТОЛЕРАНТНИЙ (<i>книжн.</i>) – поблажливий, терпимий до чийось думок, поглядів, вірувань тощо. <i>У мене є один дуже близький друг ..., і він мириться якимось з моїми виступами ..., хоч я виражаюсь перед ним далеко гостріше, ніж тепер перед Вами. Я сподіваюсь, що в сьому Ви будете до мене толерантні?</i> (Л.Укр., V, 1956, 266); <i>толерувати</i> (заст., книжн.) – виявляти толерантність, терпіти. ... – <i>Ми спорили над питанням, чи можемо толерувати тебе даліше в своїм товаристві, чи ні?</i> (Фр., VI, 1951, 420).
Цитати http://ukrainian-quotes.blogspot.com/	<i>Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі.</i> Ліна Костенко <i>У кожного своя пустеля і свої міражі.</i> Ліна Костенко <i>Чужа душа – то, кажуть, темний ліс. А я кажу: не кожна, ой не кожна! Чужа душа – то тихе море сліз. Плювати в неї – гріх тяжкий, не можна.</i> Ліна Костенко <i>Я не згоден із тим, що ви кажете, але за ваше право висловлювати власну думку</i>

віддам своє життя.

Вольтер

Не все те неправильне, що тобі незрозуміле

Григорій Сковорода

Любов виникає з любові, тож коли хочу, щоб мене любили, я сам першим люблю.

Григорій Сковорода

Людство бачиться дровом: у кожної гілки своя пташка, у кожної пташки своя мова, а разом – древо. А спільно – хор.

Дмитро Чередниченко

Кожна людина – як літера в алфавіті: щоб утворити слово, потрібно злитися з іншими.

Осип Мандельштам

Кожен вільний вірити, у що хоче. Я тільки проти того, щоб змушувати всіх вірити у щось одне.

А. Азимов

Я помітив, що тільки нерозумні люди хочуть, щоб усі були однакові. Розумні раді з того, що є день і ніч, літо та зима, молоді й старі, що є метелики та птахи, різнобарвні квіти й різного кольору очі, що є дівчатка й хлопчики. А хто не любить думати, того різноманіття, що змушує думку працювати,

дратує.

Януш Корчак

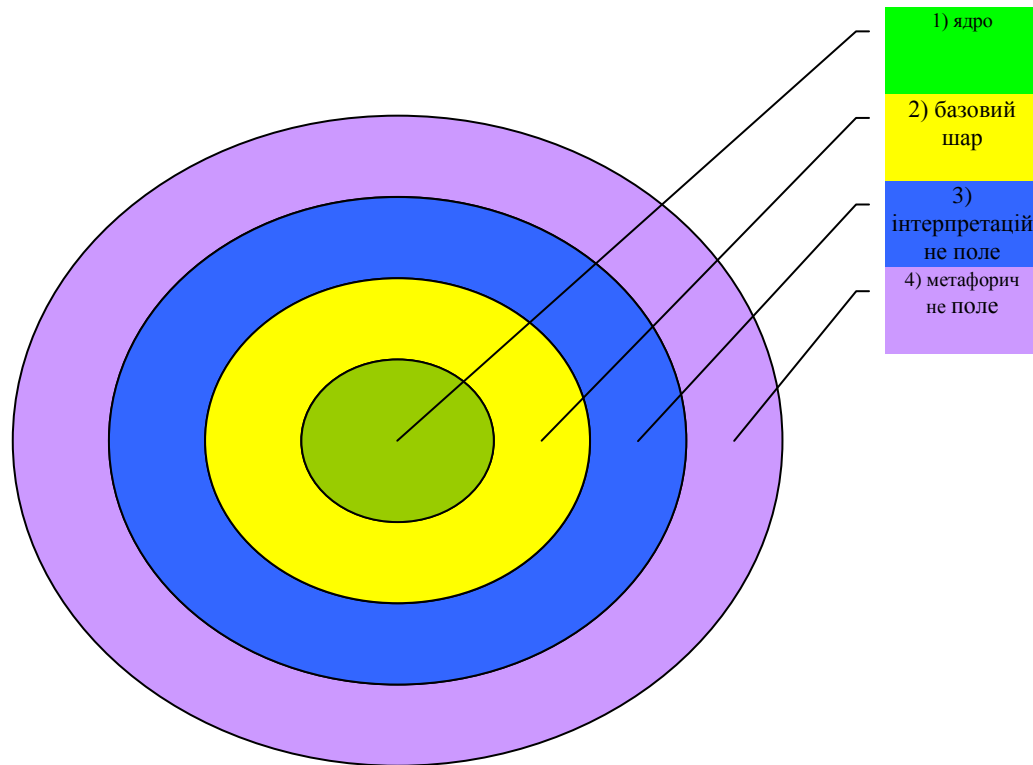
Додаток Г

ПОЛЬОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ *ТОЛЕРАНТНІСТЬ*

У ДОСЛІДЖУВАНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Концепт *TOLERANCE* в лінгвокультурі Великої Британії

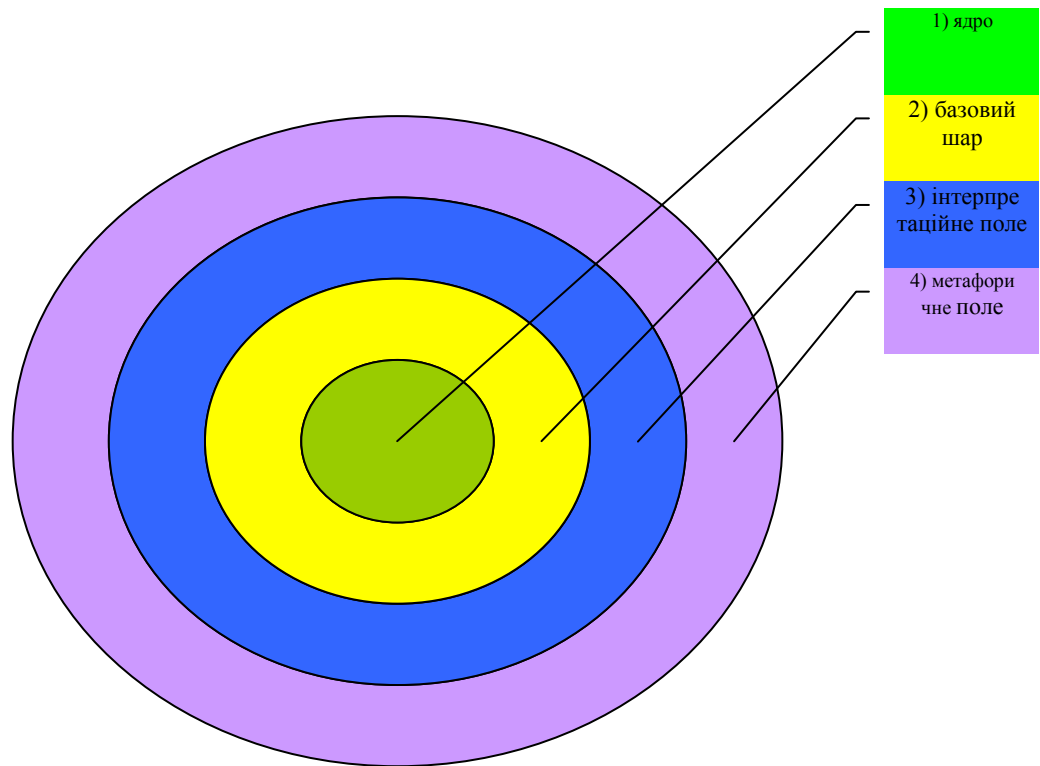
(за даними лексикографічних джерел)

1) *tolerance*; 2) *toleration, tolerate, tolerance, tolerant, tolerable, tolerably, tolerating, tolerationism, tolerationist, tolerative, intolerance, itolerant*;
3) *endurance, open-mindedness, toleration, clemency, kindness, condescension, understanding, patience, indulgence*; 4) *impartiality, liberality, allowance, variation, magnanimity, lenity, stamina, forbearance, sufferance, indulgence, lenience, generosity, benevolence, compassion, magnanimity, munificence, open-handedness, charity, deference, patronage, gratification, gratifying, mercy, charity, resistance, mutual, understanding, compromise, understanding, able to apologize, consensus, coordination, respectful, attitude, respect, impartiality, softness, protection, custody humanity, compassion.*

Концепт *Toleranz* в лінгвокультурі Німеччини

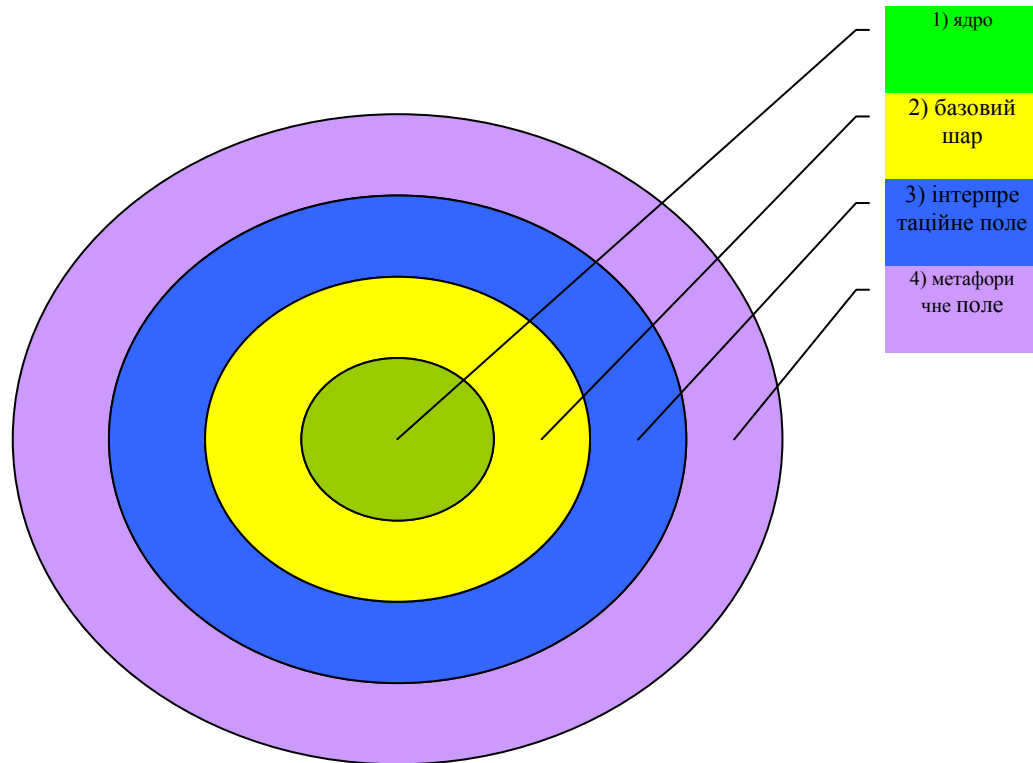
(за даними лексикографічних джерел)

1) *Toleranz*; 2) *tolerabel, toleranzlos, toleranzvoll, intolerant, Intoleranz, die Toleranzlosigkeit, die Toleranzgrenze, tolerierend, tolerierbar tolerant, tolerieren*; 3) *die Behutsamkeit, die Duldsamkeit, die Duldung, die Geduld, die Liberalität, die Großzügigkeit, die Gnade, die Grossherzigkeit, die Empathie, der Edelmut, das Verständnis, das Mitleid, die Einsicht, die Streitlosigkeit, der Ausgleich, die Ausdauer, die Hochherzigkeit, die Nachsicht, die Rücksicht, die Freizügigkeit, die Großmut, die Langmut, die Milde, die Schonung*; 4) *die Ausbildung, die Beziehungen, die Dialoge, der Extremismus, Ignorieren ist noch keine Toleranz, der Konflikt, der Krieg, die Kultur, die Minderheit, der Terrorismus, die Zusammenarbeit.*

Концепт *ТОЛЕРАНТНОСТЬ* в лінгвокультурі Росії

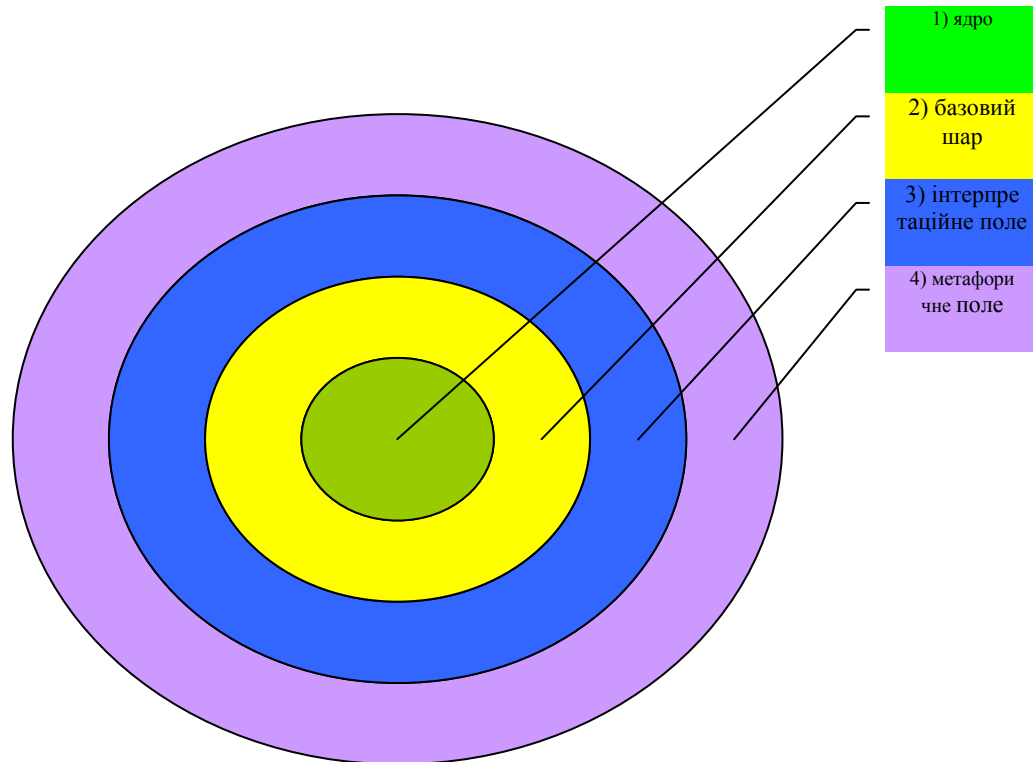
(за даними лексикографічних джерел)

1) *толерантность*; 2) *толерантно, толерантный*; 3) *терпимость, либеральность, терпение, снисходительность, мягкость, бесконфликтность, консенсус, компромисс, либерализм, невзыскательность, нетребовательность, снисхождение, альтруїзм*; 4) *уступчивость, великодушие, добродушие, вежливость, готовность помочь, чуткость, душевность, милость, милосердие, согласие, Бог терпел и нам велел, примирение, и нашим, и вашим, сочувствие*.

Концепт *ТОЛЕРАНТНІСТЬ* в лінгвокультурі України

(за даними лексикографічних джерел)

1) *толерантність*; 2) *толерантно, толерантний*; 3) *терпимість, поблажливість, терпіння, ліберальність, компроміс, консенсус, терпимий, терпеливий, ліберальний*; 4) *поблажливість, доброзичливість, великодушність, добросердечність, чуйність, душевність, милість, милосердя, згода, нацизм, расизм, екстремізм, за терпіння дає Бог спасіння, примирення, готовність допомогти, перед великим розумом я схиляю голову, перед великим серцем я стою на колінах, поступливість, думка, вірування, погляд, позиція, поведінка, характер, звичаї, пропозиція, співпраця, світогляд, взаємовідносини, діалог, позиція, договір, взаємодія, нетерпимість, ненависть, дискримінація, неприязнь, агресивність, неповага, ксенофобія.*

Додаток Д

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Держави-члени Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, що зібралися в Парижі на двадцять восьму сесію Генеральної конференції 25 жовтня – 16 листопада 1995 р.

Преамбула

пам'ятаючи про те, що Статут Організації Об'єднаних Націй проголошує: “Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості врятувати прийдешні покоління від лиха війни ..., знову утвердити віру в основні права людини, в гідність та цінність людської особистості ..., і з цією метою виявляти терпимість і жити разом у мирі один з одним, як добрі сусіди”,

нагадуючи про те, що в Преамбулі Статуту ЮНЕСКО, затвердженого 16 листопада 1945 р., підкреслюється, що “мир має ґрунтуватися на інтелектуальній та моральній солідарності людства”,

нагадуючи також про те, що в Загальній декларації прав людини проголошується, що “кожна людина має право на свободу думки, совісті та віросповідання” (стаття 18), “на свободу переконань і на їхнє вільне висловлювання” (стаття 19), і що освіта “повинна сприяти взаєморозумінню, толерантності та дружбі між усіма народами, расовими та релігійними групами” (стаття 26),

беручи до уваги відповідні міжнародні акти, в тому числі:

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права;
- Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- Конвенцію про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього;
- Конвенцію про права дитини;
- Конвенцію 1951 р. щодо статусу біженців та Протокол 1967 р. стосовно статусу біженців, а також регіональні правові акти в цій галузі;
- Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;
- Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання;
- Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії та переконань;
- Декларацію щодо прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин;
- Декларацію щодо заходів з ліквідації міжнародного тероризму;

- Віденську декларацію та Програму дій Всесвітньої конференції з питань прав людини;

- Декларацію та Програму дій, ухвалених під час Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, що відбулася в Копенгагені;

- Декларацію ЮНЕСКО про раси та расові забобони;

- Конвенцію та Рекомендацію ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти;

пам'ятаючи про цілі проголошених ООН третього Десятиріччя дій у боротьбі проти расизму та расової дискримінації, Десятиріччя освіти в галузі прав людини та Міжнародного десятиріччя корінних народів світу,

враховуючи рекомендації регіональних конференцій, проведених згідно з резолюцією 27С/5.14 Генеральної конференції ЮНЕСКО в межах проголошеного Організацією Об'єднаних Націй Року толерантності, а також висновки та рекомендації інших конференцій і нарад, організованих країнами-членами в межах програми Року толерантності,

відчуваючи занепокоєння у зв'язку з актами нетерпимості, насильства, тероризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму, відчуження, маргіналізації та дискримінації щодо національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, біженців, робітників-мігрантів, іммігрантів та соціально найменш захищених груп у суспільстві, а також актами насильства й залякування щодо окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки та висловлювання переконань, проявами, що почастишали останнім часом і становлять загрозу зміцненню миру та демократії на національному й міжнародному рівнях,

звертаючи особливу увагу на обов'язок країн-членів розвивати та забезпечувати повагу прав людини та основних свобод для всіх без винятку незалежно від їхньої раси, статі, мови, національної належності, релігії або стану здоров'я і боротися з проявами нетерпимості,

приймають та урочисто проголошують цю Декларацію принципів толерантності, сповнені рішучості зробити все необхідне для утвердження ідеалів толерантності в суспільстві, оскільки толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів,

ми проголошуємо таке:

Стаття 1 – Поняття толерантності

1.1 Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження й самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті та переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2 Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у

жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави.

1.3 Толерантність – це обов’язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму й абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

1.4 Стосовно поваги прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою й мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав’язані іншим.

Стаття 2 – Державний рівень

2.1 На державному рівні реалізація принципу толерантності передбачає існування справедливого й неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм. Необхідно також, щоб економічні й соціальні можливості були доступними для кожної людини без будь-якої дискримінації. Відчуження та маргіналізація можуть стати причиною пасивності, ворожості й фанатизму.

2.2 Для того, щоб зробити суспільство толерантнішим, державам слід ратифікувати чинні міжнародні конвенції з питань прав людини і, в разі потреби, розробити нове законодавство з метою забезпечення в суспільстві рівноправних взаємин та рівних можливостей для всіх груп і кожної окремої людини.

2.3 В інтересах міжнародної злагоди принципово важливо, щоб кожна людина, громада й нація усвідомлювали та поважали багатокультурний характер людської спільноти. Без толерантності не може бути миру, а без миру неможливі розвиток і демократія.

2.4 Нетолерантність може набувати форми маргіналізації найменш захищених соціальних груп, їхнього вилучення із суспільного та політичного життя, насильства й дискримінації щодо них. Як проголошує Декларація про раси та расові упередження: “Всі люди та групи людей мають право відрізнятись один від одного” (стаття 1.2).

Стаття 3 – Соціальні аспекти

3.1 Толерантність особливо важлива в сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки і зростаючою мобільністю, швидким розвитком комунікації, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами і переміщенням населення, урбанізацією і трансформованням соціальних моделей. Оскільки кожна частина світу характеризується різноманіттям, ескалація нетерпимості та розбрату потенційно загрожує всім регіонам. Від такої загрози неможливо

відмежуватися національними кордонами, тому що вона має глобальний характер.

3.2 Толерантність необхідна у взаєминах між окремими особами, в сім'ї та громаді. У школах, університетах та осередках неформальної освіти, удома й на роботі необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, уважність один до одного та почуття солідарності. Засоби комунікації здатні відіграти конструктивну роль у сприянні вільному і відкритому діалогу та спілкуванню, роз'ясненню вагомості толерантності та загроз, що їх несе байдужість до проявів нетолерантності з боку груп та ідеологій.

3.3 У Декларації ЮНЕСКО про раси та расові упередження проголошується, що слід вживати необхідних заходів із метою забезпечення рівності у праві на гідність та інших правах окремих осіб і груп людей. У зв'язку з цим особливу увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах для того, щоб надати їм правовий та соціальний захист, зокрема в житлових питаннях і питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню й інтеграції, зокрема засобами освіти.

3.4 Для розв'язання цього глобального завдання необхідно здійснювати відповідні наукові дослідження та створювати інформаційні мережі з метою координації діяльності міжнародного співтовариства, в тому числі залучати соціальні науки до проведення глибинного аналізу причин такого становища та до ефективних протидій негативним явищам, а також здійснювати наукові дослідження й моніторинг із метою сприяння виробленню політичних рішень та нормативній діяльності держав-членів.

Стаття 4 – Виховання

4.1 Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в дусі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію і зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших.

4.2 Виховання в дусі толерантності слід розглядати як невідкладне завдання; у зв'язку з цим необхідно сприяти розробці навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства й відчуження. Політика і програми в галузі освіти повинні сприяти покращенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності й толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними й мовними групами та націями.

4.3 Виховання в дусі толерантності має бути спрямоване на протидію негативним впливам, які викликають страх і відособлюють від інших. Воно повинне розвивати в молоді здібності до незалежного мислення, критичної оцінки та формувати високі моральні критерії.

4.4 Ми заявляємо про свою готовність підтримувати і втілювати в життя програми наукових досліджень у галузі соціальних наук та виховання в дусі

толерантності, прав людини й ненасильства. Це означає, що слід приділяти особливу увагу питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників і занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, застосовуючи нові освітні технології з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Стаття 5 – Готовність до дій

Ми зобов'язуємося сприяти формуванню психології толерантності та ненасильства, використовуючи для цього програми й заклади в галузі освіти, науки, культури і комунікації.

Стаття 6 – Міжнародний день толерантності

Для того, щоб піднести громадську свідомість, звернути увагу на небезпеку, приховану в нетерпимості, протидіяти її проявам, сприяти формуванню психології толерантності та вихованню в її дусі, ми урочисто проголошуємо 16 листопада щорічним Міжнародним днем толерантності.

ДОДАТОК Е

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОФІЦІЙНИХ САЙТІВ ІНСТИТУТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ТА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ЗА ПРИНЦИПОМ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Толерантність – не просто філософський ідеал, а практична умова виживання. Складність реалізації принципу толерантності полягає в тому, що надзвичайно важко сприйняти Іншого в його іншості, визнати за ним право бути інакшим, ніж Я, чинити і думати по-своєму.

О. Березяк

Сучасний світ задля запобігання конфліктів вибудовує комунікативні практики у парадигмі **ТОЛЕРАНТНІСТЬ – НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ**, що передбачає реалізацію певних **комунікативних правил** – конкретних рекомендацій щодо реалізації установки на толерантну взаємодію. Комунікативне правило має імперативну форму (говори так/не говори так) і є максимально конкретною рекомендацією в області комунікативної поведінки.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (англ. *Tolerance*) – здатність до визнання або справжнє визнання та повага вірувань і звичаїв інших людей.

ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ – приниження гідності людини або спільнот, невизнання права бути “іншим”; демонстрація переваг власної ціннісної (особистісної, національної тощо) системи над іншими.

НУЛЬОВА ТОЛЕРАНТНІСТЬ (англ. *Zero Tolerance*) – стратегія упередженого відношення органів правопорядку до правопорушень різного рівня та правопорушників, зокрема потенційних, що передбачає максимально можливі згідно з законом обмеження і санкції. В Україні стратегія нульової толерантності була оголошена по відношенню до проявів корупції.

ДИСКУРС ТОЛЕРАНТНОСТІ – тип соціальної поведінки, всі складові якої орієнтовані на забезпечення гарантованого правопорядку, що реалізується в комунікативних стратегіях підтримки й позиціонування норм і цінностей громадянського суспільства, реалізації права бути “іншим”, демонстрації активної громадянської позиції, попередження конфліктів.

Для безпекових інститутів та державних органів актуальним є організація інституційного дискурсу за принципами толерантності.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИСКУРС – стійка система статусно-рольових відношень, що склалася в комунікативному просторі життєдіяльності певного соціального інституту, має визначену систему обмежень, здійснює конструювання соціальних відносин у парадигмі *адресант* (соціальний

інститут) – *адресат* (громадянське суспільство).

Інституційний дискурс офіційних сайтів певних інститутів, організований за принципом толерантності, передбачає діалогічність – основний критерій толерантного дискурсу та має такі характеристики:

I. Дискурсивний рівень актуалізує адресант-адресатні відношення:

1) сегментація адресата: напр. жінки, чоловіки, діти, молодь, люди поважного віку, ветерани, представники певних професій, люди з особливими потребами, люди, що оступилися (але зрозуміли хибність поглядів), представники різних (національних, культурних) меншин;

2) дистанціювання адресантів від вираження негативної оцінки, імперсоналізації позиції;

3) “упаковка” медіатексту (заголовок, вступна частина, висновок) маніфестує його ідеологічну спрямованість і в значній мірі впливає на сприйняття всього тексту. Від тональності “рамки” залежить те, як відвідувач ресурсу сприйме запропоновану інформацію: зі знаком “плюс”, “мінус” або просто прийме її до відома (сприйме нейтрально);

4) цитатія дозволяє реалізовувати негативну інтенцію (висловити негативне ставлення до об’єкта) використовуючи висловлювання інших людей. За допомогою цього прийому адресант дистанціюється від сказаного і виступає в ролі провідника переданої інформації, провідника чужої думки – неупередженого, об’єктивного, толерантного спостерігача;

5) реалізація ілокутивних установок на безконфліктність, некатегоричність, неімпозитивність комунікації:

а) установка на безконфліктність передбачає запобігання розміщення матеріалів, що можуть викликати суперечки і конфліктам у певних групах громадянського суспільства, якщо ці суперечки спостерігалися в “реальних” комунікаціях безпекових і державних органів із громадянським суспільством, матеріали сайту мають бути спрямовані на їхнє врегулювання через *компроміс і збереження “обличчя”* двох сторін.

Установка на запобігання (профілактику) конфлікту реалізується в таких комунікативних правилах:

- переважання неконфліктної тематики спілкування;
- небажаність публічного позиціонування розбіжностей;
- недопущення відкритого протистояння, що може бути спровоковано матеріалами офіційних ресурсів;
- мінімізація матеріалів емоційного характеру;
- демонстрація поваги до різних груп цільової аудиторії (жінок, пенсіонерів, студентів тощо), зокрема менш захищених (біженців, інвалідів, переселенців), наприклад невикористання стверджень, які закріплюють

гендерні стереотипи: *усі чоловіки – чудові керівники; усі жінки – відмінні підлегли;*

- уникати “активного пошуку ворога”, що втілюється за допомогою різних протиставлень, тобто амплітудної лексики: свій – чужий, олігарх – злидень;

- уникати використання стереотипів, особливо етностереотипів – тобто загальної сукупності уявлень про представників етносу, його інтелектуальний та моральний рівень.

Стратегія компромісу у поданні матеріалів передбачає такі установки:

- визнання права представників громадянського суспільства на інакшість – релігійну, гендерну, національно-культурні тощо;

- висвітлення дискусійних проблем має демонструвати настанову на кооперацію;

- представлення дискусійних питань як таких, що спрямовані на спільне вирішення проблеми, а не на демонстрацію власної позиції.

Стратегія “збереження обличчя” передбачає виконання таких правил:

- жоден із типів цільової аудиторії не має бути принижений в матеріалах сайту;

- позиція силових і державних інститутів на сайтах не має демонструватися зверхньо по відношенню до певних груп цільової аудиторії;

- матеріали ресурсу не мають містити негативну оцінку цільових аудиторій, якщо їхні дії не суперечать нормам права і закону; “залишати” аудиторію з цією оцінкою;

- обирати такі матеріали, які не можуть викликати конфлікт у громадянському суспільстві.

б) установка на некатегоричність реалізується за такими правилами:

- уникати різких словесних оцінок дій представників громадянського суспільства;

- уникати яскравих оціночних емоцій в поданні матеріалів;

- пом’якшувати прохання і розпорядження, розміщені на ресурсах, звертатися безпосередньо до тих типів аудиторії, на яких орієнтовано повідомлення;

- під час інтернет-опитувань уникати категоричних формулювань;

- не “роздавати оцінки” – ситуаціям, подіям, третій особі;

- не відносити людей до певних категорій, не використовувати ярлики;

в) установка на неімпозитивність передбачає визнання адресантом недоторканості адресата, демонстрацію ненав’язування йому офіційної позиції, рекомендований характер певних настанов. Ця установка передбачає:

- ввічливе дистанціювання, невтручання;
- підтримання дистанції в комунікаціях;
- мінімізацію порад та розпоряджень;
- дотримання норм формального спілкування;
- дотримання формальної ввічливості, формальних правил мовного етикету;

• неприпустимість несанкціонованого вторгнення в особисте життя адресата, висвітлення тем, що зачіпають особисті проблеми (де навчався, хто за професією, яка квартира, чи є машина і будинок, які місце проживання, джерело існування, де жив раніше, чи є віруючим, до якої конфесії належить, за кого голосує).

II. Прагматичний рівень. Ретушування інструментальної мовної агресії, пом'якшення експліцитної негативної оцінки, тобто коригування вихідної інтенції суб'єкта висловлювання. Мовній толерантності сприяє все, що знижує експресивність, афективність і інтенсифікацію висловлювання.

До імпліцитних способів вираження негативної оцінки відносяться:

- іронія;
- опис діяльності об'єкта висловлювання як його непрямої характеристики, що володіє певною аксіологічною цінністю;
- апеляція до культурно, соціально, ідеологічно значущих концептів, що поділяють учасників описуваних подій на “своїх” і “чужих”, з притаманними цим поняттям конотаціями; прийом контрасту – протиставлення діяльності “своїх” і “чужих”;
- посилання на авторитетні джерела;
- “тон розмови, вміння вислухати іншого, вчасно і доречно підтримувати тему. Ввічливість, уважність і чемність – основна вимога мовного етикету. Від чемного привітання, шляхетного потиску руки, невимушеної, ненав'язливої розмови вираш обопільний”.

Усі перераховані прийоми дозволяють адресанту не висловлювати інституційне негативне ставлення до тих чи інших груп, тобто проявляти толерантність.

III. Граматичний рівень передбачає використання синтаксичних засобів для вираження позиції адресанта; морфологічних – для зниження категоричності висловлювання:

- використання питальної форми для ствердження;
- застосування негативних конструкцій для констатації факту;
- вживання описових конструкцій у формі підрядних означальних речень, що демонструють відносність інтерпретації подій;

- використання порівняльних конструкцій;
- застосування пропозицій з протиставним типом зв'язку;
- вживання складнопідрядних речень з підрядними реченнями уступки;
- використання засобів морфологічного рівня (множини іменників, вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників), також направлені на зниження категоричності висловлювання і пом'якшення вербалізованої оцінки.

IV. Лексичний рівень:

- зниження категоричності оцінки, що реалізується прямою вказівкою на суб'єктивність оцінки, деінтенсіфікацією і виразом відносної істинності пропонованої оцінки;
- евфемізації включає збільшення референційної невизначеності і зниження категоричності констатації факту (пом'якшення вербалізованої негативної оцінки);
- неупередженість до апріорних “особливостей” людини, пов'язаних з її віком. Так, наприклад, літніх людей прийнято називати “людина похилого віку”;
- контроль способів мовленнєвого вираження, які посягають на гідність індивіда і утискають його права людини;
- “географічна толерантність”, яка характеризується вимогою неупередженого ставлення до жителів невеликих або провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки.

V. Словотвірний рівень. Використання засобів словотвірного рівня:

- негативних префіксів;
- подолання сексизму у контексті індивідуального або групового комікативно-поведінкового прояву, вирівнювання відносин між чоловічою та жіночою статтю, зокрема в титулах:
- шляхом вживання множини іменника: парламентарій – парламентарії; використання суфіксів -ка, -ця, -са, -иня та ін., напр. полковниця, дисертантка, ворогиня;
- класи означальних та неозначальних займенників (*всякий, інший, хтось, хто-небудь, будь-хто*) імпліцитно апелюють до чоловічого роду (*хтось сказав, подумав, вирішив*). Подолати опір можна завдяки використанню множини (*хтось казав – казали*). Замість *кожен із нас* можна вживати *кожна людина (кожна особа, кожна із нас – для жіночих колективів)*;
- використання стратегії нейтралізації: замість *українські студенти і українські студентки протестували – українське студентство протестувало*, вживати нейтральні слова *когорта, спільнота, особа, людина*.

Толерантність живиться почуттями людяності, гуманізму, людської

солідарності, довіри до людини і віри в її кращі риси та наміри, готовності прийти на допомогу в разі потреби. Толерантність кожної особистості є запорукою формування толерантної атмосфери суспільства загалом.

Толерантність – необхідна складова національної культури, політичної культури і побутового спілкування, поняття, що дозволяє національній свідомості інтегруватися в світовий цивілізаційний процес, принцип толерантності є одним з основоположних універсальних принципів цивілізованого демократичного суспільства.

Література

1. Березяк О. Проблема толерантності у комунікативній філософії / О. Березяк // Вісник Львівського університету. – Львів, 2009. – Вип.12. – С. 67–73.
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Буджурова Л. Про етичну журналістику: етнічні аспекти / Л. Буджурова // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. – К. : Фонд “Європа ХХІ”, 2002. – С. 224–252.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж, 2003.
5. Стернин И. Проблемы формирования категории толерантности в русском коммуникативном сознании / И. Стернин // Культурные практики толерантности в речевой коммуникации : [коллективная монография]. – Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 2004.
6. Сухомлин О. Ю. Мовна толерантність у журналістському тексті : параметри категорії / О. Ю. Сухомлин // Українське журналістикознавство : [науковий журнал]. – 2008. – С.42–48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yourn.univ.kiev.ua>.
7. Товстокора Ю. В. Мовленнєва коректність як інструмент формування дискурсу толерантності / Ю. В. Товстокора? 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=445.
8. The Free Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thefreedictionary.com/tolerance>.